

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ
TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATA YÖNELİK
MALİ TEŞVİKLER

Kanan AZİZLİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜNAY BEKAR

2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : KANAN AZİZLİ
Öğrenci No : 2021801128
Tez Başlığı : Türkiye Ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi Ve İhracata
Yönelik Mali Teşvikler
Savunma Tarihi : 10.04.2025
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜNAY BEKAR

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜNAY BEKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof. Dr. Ahmet ÖZEN	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç. Dr. Güngör ÖZCAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	

KANAN AZİZLİ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi ve İhracata Yönelik Mali Teşvikler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

12.5.2025

Kanan AZİZLİ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi ve İhracata Yönelik

Mali Teşvikler

Kanan AZİZLİ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Dış ticaret, insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmetlerin ülkeler arasında alım satım işlemlerini ifade etmektedir. Ülkeler refah artışı sağlamak ve uluslararası piyasalarda uyum sağlamak için dış ticaret yapmak durumundadır. Dış ticaret yapan ülkeler yaptıkları ticaretten elde ettikleri döviz gelirleriyle ekonomik olarak büyüme ve gelişme hızında artış yaşamaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik alanda ilerlemeler kaydetmiştir. Ülkede zengin enerji kaynaklarının varlığı ve yabancı yatırımcılar tarafından yatırım yapılması gibi faktörler ekonomik büyümeyi sağlamıştır. Son yıllarda Türkiye ve Azerbaycan arasında ilişkilerin güçlü olması ticaret hacminin artışına neden olmuştur. Türkiye'nin sanayi ürünlerini Azerbaycan'a ihraç etmesi ekonomik açıdan hayati önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere dayalı ihracat faaliyetleri iki ülke açısından güçlü ilişkilerin sağlanmasında etkili olmuştur. Bu çalışmada amaç Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticari ilişkileri ve dış ticarete uyguladıkları mali teşvikleri incelemektir. Bu kapsamda literatürde olan makale, tez, kitap gibi kaynaklardan bilgiler edinilmiştir. Ticaretle ilgili yararlanılan veriler ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumu, Ticaret Bakanlığı ve Azerbaycan İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaretle ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye ve Azerbaycan'ın genel ekonomik yapısına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye ve Azerbaycan'ın ticari ilişkileri ve uyguladıkları mali teşviklerle ilgili bilgiler yer almakta olup, elde edilen bilgiler sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Mali Teşvik

ABSTRACT
Master's Thesis
Development of Foreign Trade Between Turkey and Azerbaijan and Financial
Incentives for Exports
Kanan AZIZLI

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Finance
Public Finance Program

Foreign trade refers to the buying and selling of goods and services between countries in order to meet the needs of people. In order to increase the welfare of countries, they have to make foreign trade in order to adapt to the markets in the international arena. Countries engaged in foreign trade experience an increase in the rate of economic growth and development with the foreign exchange earnings from their trade. Azerbaijan has made progress in the economic field after gaining independence. Factors such as the presence of rich energy resources in the country and investment by foreign investors have ensured economic growth. The strong relations between Turkey and Azerbaijan in recent years have led to an increase in trade volume. Turkey's export of industrial products to Azerbaijan is of vital economic importance. Export activities based on economic and trade relations between the two countries have been effective in ensuring strong relations for both countries. The aim of this study is to examine the foreign trade relations between Turkey and Azerbaijan and the fiscal incentives applied in foreign trade. In this context, information has been obtained from sources such as articles, theses and books in the literature. The data on trade were mainly obtained from the Turkish Statistical Institute, Azerbaijan Statistical Institute and the Ministry of Trade. In the first part of the study, general information about foreign trade is given.

In the second part, the economic structure of Turkey and Azerbaijan is mentioned. In the third part, information on Turkey and Azerbaijan's trade relations and the fiscal incentives they apply are included. The information obtained is evaluated in the conclusion section.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Foreign Trade, Export, Import, Fiscal Incentive

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATA YÖNELİK MALİ TEŞVİKLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XIII
TABLolar LİSTESİ	XV
ŞEKİLLER LİSTESİ	XVII
EK LİSTESİ	XVIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DIŞ TİCARET VE GENEL ÇERÇEVESİ

1.1. DIŞ TİCARET TANIMI, KAPSAMI ve BİLEŞİMİ	3
1.2. DIŞ TİCARETİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI	9
1.2.1. Dış Ticaretin Avantajları	9
1.2.2. Dış Ticaretin Dezavantajları	10
1.3. DIŞ TİCARETİN TÜRLERİ	11
1.3.1. Normal Ticaret	11
1.3.2. Antrepo Ticareti	12
1.3.3. Sınır/Kıyı Ticareti	12
1.3.4. Transit Ticaret	13
1.3.5. Serbest Bölge Ticareti	13
1.4. DIŞ TİCARETTE TAŞIMACILIK TÜRLERİ	14
1.4.1. Havayolu Taşımacılığı	14
1.4.2. Denizyolu Taşımacılığı	14

1.4.3. Karayolu Taşımacılığı	14
1.4.4. Demiryolu Taşımacılığı	15
1.4.5. Boru Hattı Taşımacılığı	15
1.4.6. İç Su-Nehir Yolu Taşımacılığı	15
1.4.7. Tek Modlu Taşımacılık	15
1.4.8. Çok Modlu Taşımacılık	16
1.4.9. Modlar Arası Taşımacılık	16
1.4.10. Kombine Taşımacılık	16
1.5. DIŞ TİCARETTE ÖDEME YÖNTEMLERİ	16
1.5.1. Güvene Dayalı Ödeme Yöntemleri	17
1.5.1.1. Karşı (Bağlı) Ticaret	17
1.5.1.2. Garantisiz Peşin Ödeme	18
1.5.1.3. Konsinye İhracat	18
1.5.1.4. Mal Karşılığında Ödeme	19
1.5.1.5. Belge Karşılığında Ödeme	19
1.5.2. Garantili ve Güvenceli Ödeme Yöntemleri	19
1.5.2.1. Garantili Peşin Ödeme	19
1.5.2.2. Ortak Hesap	20
1.5.2.3. Akreditifli Ödeme	20
1.5.2.4. Kabul Kredili Ödeme	21
1.5.2.5. Banka Ödeme Yükümlülüğü	22
1.6. DIŞ TİCARETTE KULLANILAN TEMEL BELGELER	22
1.6.1. Ticari Belgeler	22
1.6.2. Resmi Belgeler	23
1.6.3. Konşimento (Taşıma) Belgeleri	25
1.6.4. Sigorta Belgeleri	26
1.6.5. Finansman Belgeleri	27
1.7. DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN RİSKLER	27
1.7.1. Ülke Riski	27
1.7.2. Ticari Risk	28
1.7.3. Taşıma Riski	28
1.7.4. Döviz Kuru Riski	29

1.8. DIŞ TİCARETTE YER ALAN AKTÖRLER	29
1.8.1. Temel Aktörler	30
1.8.2. Aracı Aktörler	30
1.8.3. Diğer Aktörler	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN GENEL EKONOMİK YAPISI

2.1. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN GENEL EKONOMİK YAPISI	32
2.1.1. Türkiye'de GSYH ve Ekonomik Büyümede Gelişmeler	35
2.1.2. Türkiye'de Enflasyon ve Gelişimi	37
2.1.3. Türkiye'de İstihdam ve Gelişimi	39
2.1.4. Türkiye'de Dış Ticaret ve Gelişimi	41
2.1.5. Türkiye Ekonomisinin Sektörel Yapısı	42
2.1.5.1. Tarım Sektörü	43
2.1.5.2. Sanayi Sektörü	44
2.1.5.3. Hizmet Sektörü	49
2.2. AZERBAYCAN'IN GENEL EKONOMİK YAPISI	50
2.2.1. Azerbaycan'da GSYH ve Ekonomik Büyümede Gelişmeler	53
2.2.2. Azerbaycan'da Enflasyon ve Gelişimi	60
2.2.3. Azerbaycan'da İstihdam ve Gelişimi	63
2.2.4. Azerbaycan'da Dış Ticaret ve Gelişimi	66
2.2.5. Azerbaycan Ekonomisinin Sektörel Yapısı	68
2.2.5.1. Tarım Sektörü	68
2.2.5.2. Sanayi Sektörü	71
2.2.5.3. Hizmet Sektörü	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	80
3.1.1. Türkiye'nin Azerbaycan İle İhracatı ve İthalatı	80
3.1.2. Azerbaycan'ın Türkiye İle İhracatı ve İthalatı	88
3.1.3. Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Ticaretin Gelişimine Yön Veren Önemli Antlaşmalar	92
3.1.3.1. Türkiye – Azerbaycan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA)	94
3.1.3.2. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	96
3.1.3.3. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	97
3.2. TÜRKİYE'DE İHRACATTA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLER	98
3.2.1. Genel Olarak Teşvik Kavramı ve Mali Teşviklerin Amacı	98
3.2.2. Türkiye'de İhracata Yönelik Yapılan Devlet Yardımları	98
3.2.3. Türkiye'de İhracata Uygulanan Teşvikler	100
3.2.3.1. İhracatta KDV İstisnası ve İadesi	101
3.2.3.2. Vergi, Resim, Harç İstisnası	103
3.2.3.3. Kurumlar Vergisi İndirimi	103
3.2.3.4. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu	104
3.2.3.5. Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu	105
3.2.3.6. Dahilde İşleme Rejimi	105
3.2.3.7. İhracat Dövizlerinden Mahsup	106
3.2.3.8. İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlere Tanınan Gümrük Muafiyetli İthalat, Vergi, Resim ve Harç İstisnası	107
3.2.4. Araştırma Geliştirme Yardımı	107
3.2.5. Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı	108
3.2.6. Uluslararası Nitelikteki Yurtiçi ve Yurtdışı Fuarlara Katılım Destekleri	108
3.2.7. Yurtdışı Ofis-Mağaza İşletme ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Yardımlar	109

3.3. AZERBAIJAN’DA İHRACATTA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLER	109
3.3.1. Yatırım Teşvik Belgesi	109
3.3.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları	110
3.3.3. Post-Neft Kalkınma Modeli	111
3.3.4. Petrol Dışı Sektörlerin Geliştirilmesine Yönelik Teşvikler	112
3.3.5. Dış Ticaretin Gelişimine Yönelik Yapılan Anlaşmalar	112
3.3.6. İhracat ve Yatırımların Teşviki Ajansı	113
3.3.7. Gümrük Vergi İadesi	113
3.4. TÜRKİYE VE AZERBAIJAN’IN İHRACATA YÖNELİK TEŞVİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	122
EK	

KISALTMALAR

%	Yüzde
A.T.A	Admission Temporaire
A.TR	Admission Temporaire Roulette
AB	Avrupa Birliği
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
CMR	Convention Marchandise Routier
DFİF	Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DTM	Days to Maturity
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FBL	Forwerder Bill of Lading
FCR	Forwarders Certificate of Receipt
FCT	Forwarder's Certificate of Transport
FIATA	International Federation of Freight Forwarders Associations
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
ITG	Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonnektörü
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
İHKİB	İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği
KDV	Katma Değer Vergisi
KEK	Karma Ekonomi Komisyonu
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
KUKK	Kara Ulaşım Karma Komisyonu
SCP	Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı

SDTŞ	Sektörel Dış Ticaret Şirketleri
SEPA	Avrupa Hesap Sistemi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SOCAR	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriyatik Boru Hattı
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TIR	Transports Internationaux Routiers
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TL	Türk Lirası
TTA	Tercihli Ticaret Anlaşması
TTGV	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Dünya İhracatında İlk 20 Ülkenin İhracatı Ve Payı (2022-2023)	s. 29
Tablo 2: Dünya İthalatında İlk 20 Ülke Ve İthalatı (2022-2023)	s. 7
Tablo 3: Dış Ticarete Yer Alan Aktörler	s. 8
Tablo 4: Türkiye’ de Yıllara Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSHY)	s. 36
Tablo 5: Türkiye’de Yıllara Göre Üretici Ve Tüketici Fiyat Endeks Rakamları (%)	s. 37
Tablo 6: Türkiye’de Yıllara Göre Kadın-Erkek İstihdam Oranı (%)	s. 40
Tablo 7: Türkiye’nin Yıllara Göre Dış Ticaret Hacmi (Değer: Bin ABD \$)	s. 42
Tablo 8: Türkiye’de Yıllara Göre Toplam Tarım Alanı Ve Toplam İşlenen Tarım Alanı (2014-2023).	s. 43
Tablo 9: Türkiye’de Yıllara Göre Aralık Ayındaki Takvim Etkilerinden Arındırılmamış Ve Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi Ve Yıllık Değişim Oranları (2014-2023)	s. 46
Tablo 10: Türkiye’de Yıllara Göre Elektrik Santrallerinin Toplam Kurulu Gücü, Brüt Üretimi Ve Net Tüketimi	s. 48
Tablo 11: Azerbaycan Gayrisafi Yurtiçi Hasılasının Gelişimi (Manat, Dolar Ve Euro Cinsinden)	s. 55
Tablo 12: Azerbaycan Yıllara Göre Gsyih Büyüme Oranı	s. 58
Tablo 14: Azerbaycan’da Yıllara Göre Tüketici Fiyat Endeksi (%)	s. 61
Tablo 13: Azerbaycan’da Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Yıllık Ortalama Ücretli Çalışan Sayısı (Bin Kişi)	s. 64
Tablo 15: Azerbaycan’da Yıllara Göre Dış Ticaret (Manat)	s. 66
Tablo 16: Azerbaycan’da Yıllara Göre Tahıl Ve Taneli Bitkilerin Üretim Miktarı (Ton)	s. 70
Tablo 17: Azerbaycan’da Yıllara Göre Sanayi Sektöründe Büyük Sermaye Yatırımları (Milyon Manat)	s. 72
Tablo 18: Azerbaycan’da Yıllara Göre Sanayi Sektöründe Toplam Kar, Cari Fiyat (Milyon Manat)	s. 74
Tablo 19: Azerbaycan’da Ham Petrol Ve Doğal Gaz Üretiminde Yıllara Göre Faaliyet Gösteren İşletme Sayısı	s. 76

Tablo 20: Azerbaycan Ham Petrol Ve Doğal Gaz Yıllık Nominal Değeri (Manat)	s. 77
Tablo 21: Türkiye'nin Yıllara Göre Azerbaycan'dan Yaptığı İthalat (Değer: Bin ABD \$)	s. 82
Tablo 22: Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthal Ettiği Temel Ürünler (Bin ABD Dolar)	s. 83
Tablo 23: Türkiye'nin Yıllara Göre Azerbaycan'a Yaptığı İhracat (Değer: Bin ABD\$)	s. 85
Tablo 24: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhraç Ettiği Temel Ürünler (Bin ABD Doları)	s. 87
Tablo 25: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye'den Yaptığı İthalat (Bin ABD Doları)	s. 89
Tablo 26: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye'ye Yaptığı İhracat (Bin ABD Doları)	s. 91
Tablo 27: Türkiye Ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları	s. 93
Tablo 28: Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Azerbaycan Menşeli Ürün Listesi	s. 95
Tablo 29: Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Türkiye Menşeli Ürün Listesi	s. 95

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Azerbaycan'da Yıllara Göre Büyüme Oranları (1991-2023)

s. 57

EK LİSTESİ

- Ek 1:** Dış Ticarete İlişkin Temel Kavramlar ek s. 1
- Ek 2:** Azerbaycan Cumhuriyeti Menşeli Ürünlerin Türkiye Cumhuriyetine
İthalatında Vergi Oranları, İlave Gümrük Vergisi Ve Tarife İndirimi
Oranı ek s.3
- Ek 3:** Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı Kapsamında Ürün Bazında
Belirlenen İhracat İade Miktarları, Azami Ödeme Oranları Ve Miktar
Barajları ek s.6

GİRİŞ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler ileri seviyede olup aynı zamanda iki ülke arasında kardeşlik duyguları da ileri düzeydedir. Azerbaycan SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. İlk yıllarda Azerbaycan'ın sosyalist ekonomi sisteminden dolayı içe kapanık bir ülke olması ve yer altı kaynaklarının hem ekonomik hem de teknolojik olarak yetersiz olması ve kaynaklarını tamamıyla işleyemediğinden ekonomik anlamda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. 1993 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesinin ardından bölgede yaşayan 500.000'den fazla Azeri Türk'ün zorunlu göç etmesi sonucunda ülkede makroekonomik değişkenler olumsuz etkilenecek enflasyon %1400'lere ulaşmıştır. Enflasyonun artışıyla birlikte hiper enflasyona yükseliş olmuş ve büyüme oranı %20 küçülmüştür. İşsizlik çift haneli rakamlara erişmiş olup özel sektörün GSMH içindeki payı %20 oranının altına düşmüştür.

Azerbaycan'da ekonomide yaşanan bu olumsuz durum 1994 yılında 'Yüzyılın Petrol Anlaşması' sürecine kadar sürmüştür. Bu yılda 15 ülkeden 33 firmanın katılımıyla 60 milyar dolarlık petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya katılan firmalardan biri olan Rusya şirketi Lukoil'in 1996 yılında hisselerini satarak anlaşmadan çekilmesiyle birlikte 2008 yılından itibaren Azerbaycan gaz ve petrol kaynaklarını daha verimli işletebilmiştir. Azerbaycan doğalgaz ve petrol bakımından zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynakların yanı sıra çinko, demir, bakır, barit, kurşun, alüminyum gibi madenler de mevcuttur. İhracatta petrol ve doğal gaz %90 oranında önemli bir paya sahiptir. İthalat ise %80 oranında mamul ürünlerden oluşur.

Azerbaycan jeopolitik olarak önemli bir konumda olup, Orta Doğu, Orta Asya ve Ön Asya'nın ve tarihi ipek yolunun geçiş noktasında yer almaktadır. Azerbaycan petrolünün ve doğalgazının dünya geneline ulaştırılmasında Türkiye jeopolitik konumu açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı Türkiye ve Azerbaycan arasında birçok projeye imza atılmıştır. Bu projelerden bazıları Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum (Şahdeniz) Doğalgaz Boru Hatları'dır. Azerbaycan'ın dış ticaretinde ilk sırada Türkiye yer almaktadır.

Bağımsızlığını kazandığı yıldan bu yana otuz üç yıllık süreçte Azerbaycan ve Türkiye arasında 150'den fazla protokol, anlaşma ve belgeler imzalanmıştır. Bunlardan bazıları ise şöyledir; 2001 yılında Doğalgazın Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma, 2005 yılında Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma, 2007 yılında Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı, 2011 yılında KEK (Karma Ekonomi Komisyonu) VI. Dönem Toplantısı Protokolü, 2014 yılında KEK (Karma Ekonomi Komisyonu) VII. Dönem Toplantısı, 2015 yılında KUKK (Kara Ulaşım Karma Komisyonu) Toplantısı Protokolü gibi anlaşma ve protokoller gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik yapısına bakıldığında 1980 öncesinde ithalata dayalı bir politikanın izlendiği görülmektedir. Ancak 24 Ocak 1980'de alınan ekonomi alanındaki kararlar neticelerinde ithal edilen malların ülke içerisinde üretilmesi hedeflenerek ihracat ön plana çıkmıştır. Bu dönemde alınan kararlar Türkiye'nin ekonomisine getirdiği yeniliklerden dolayı ülkenin ekonomi anlayışının değişmesiyle piyasa ekonomisi oluşmuştur. Türkiye, 1980 yılından sonra ihracata dayalı ekonomi anlayışını benimsemesiyle birlikte Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanması ile iki ülke arasında ekonomik anlamda ticari ilişkiler başlamıştır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler anlamında imzalanan ilk anlaşma 1992 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıdır. Bu anlaşmada iki ülke arasında hafif sanayi tesislerinin kurulması ve modernize edilmesi, tarım ürünlerinin işlenmesi, petrokimya ve petrol endüstrisinde işbirliği, haberleşme, ulaştırma, inşaat, madencilik ve turizm alanında işbirliği konuları yer almaktaydı. Şubat 1994 yılında imzalanan 'Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Anlaşma' ile de iki ülke arasında ekonomik iş birliği güçlendirilerek ticaret hacimlerinin yükseltilmesi, yatırım projelerinin hayata geçirilmesi kararına varılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle genel olarak dış ticaret ve tarihsel süreçte gelişimi ele alınarak ardından Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik yapıları ile bu iki ülkenin geçmişten bugüne ekonomik ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmiş olup, iki ülke arasında gelişen ve büyük ilerleme kaydeden dış ticaret ilişkilerinin irdelenmesi ve özellikle ihracata yönelik uygulanan mali teşviklerin araştırılması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE GENEL ÇERÇEVESİ

1.1. DIŞ TİCARET TANIMI, KAPSAMI ve BİLEŞİMİ

Dış ticaret, insanların gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetlerin ülkeler arasında alım satımını içeren işlemlerdir. Dış ticaret insanlık tarihi boyunca gereksinimlerin karşılanmasında ve kazanç elde edilmesinde imkan sağlamıştır. Ülkeler ya da firmalar dış piyasalara mal ve hizmet satarak (ihracat) veya dış piyasalardan mal ve hizmet alarak (ithalat) ülkede bulunan kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına, ülke ihtiyaçlarının daha ucuz bir şekilde karşılanmasına ve dünya piyasalarında rekabet gücü elde etme imkanına sahip olmaktadır. Ulusal refahın artışı, uluslararası piyasalara uyum sağlamayı gerektirdiğinden ülkeler dış ticaret yapmak durumundadır (Ekren, 2008:28).

Zamanla teknoloji alanında yaşanan hızlı değişim iletişim ve ulaşımı etkileyerek ticarete imkanların artmasına neden olmuş ve daha öncesinde ticareti yapılmayan birçok mal ve hizmetin dış ticaretinin yapılabilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece dış ticaret içerisinde yer alan mal, hizmet ve ülkelerin sayısında artış yaşanmıştır. 20. yüzyılda SSCB'nin yıkılmasından sonra finansal ve ticari küreselleşme eğilimlerinin artması, ekonomik ve siyasi bütünleşme faaliyetlerinde artışın olması, değişen talep şartlarına karşı uygun mal ve hizmet piyasalarının ortaya çıkması ile birlikte ülkelerin dış ticaret hacimlerinde artış meydana gelmiştir (Seyoum, 2009: 14).

Dış ticaretin temel ilkelerinden biri, düşük fiyatla mal ve hizmet satışı yapan ülkelere ithalat yapmak, mal ve hizmetleri yüksek fiyattan başka ülkelere ihracat yaparak da dış ticareten kazanç sağlamaktır. Dış ticaret aracılığıyla elde edilen döviz gelirlerinden ülke içerisinde ihtiyaca yönelik yatırımların yapılması ekonomik anlamda büyüme-gelişme hızının artışında katkı sağlamaktadır.

Ticari açıdan dışa açıklık kavramı ülkelerin dış ticarete açılmasını, mal ve hizmet konularında ticari olarak kısıtlamaların kaldırılması sürecini ifade eder. Serbest küresel ticaret sayesinde ülkeler, birçok malı verimli üretme ve daha ucuz tüketme şansı elde ederek karşılıklı işbirliğine dayanan küresel ekonomik yapıya dahil olabilmektedir (Vijayasri, 2013: 117-118).

Küresel ticaret, girişimcilerin teknolojik yeniliklere erişimini kolaylaştırarak, yabancı yatırımcıların farklı ülkelerde yatırım yapmalarına olanak tanır. Bu durum, menkul kıymetlerin alım satımı yoluyla ülkelerin refah seviyelerinin yükselmesine ve dünya gelirlerinin daha adil bir şekilde dağıtılmasına katkı sağlar. Ayrıca, dış ticaret gelirlerinin ve bunların tetiklediği ekonomik büyümenin, yoksulluğu azaltarak küresel ölçekte yoksulluk oranlarının düşmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Dış ticaret, hem mikro hem de makro ekonomik yapılarla doğrudan ilişkilidir. Bu alandaki değişim ve ilerlemeler yalnızca bireysel firmaları değil, aynı zamanda sektörleri ve genel ekonomiyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracat imkanları, gelişmiş ülkelere kıyasla daha sınırlıdır. Bu ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak için büyük miktarlarda yatırım yapmaları ve mal ithal etmeleri gerekmektedir. Dış ticaret, sadece ödemeler dengesi açısından değil, aynı zamanda üretim, yatırım, büyüme ve kalkınma gibi ekonomik süreçler bakımından da kritik bir öneme sahiptir (Utkulu, 2008: 3-5).

Dış ticaretin yapısında, yerli ve yabancı tüketicilerin taleplerine göre şekillenen ihracat ve ithalat işlemleri ile bunlara bağlı dış ticaret fiyatları yer alır. Bir ülkenin hangi ürünleri ihraç edip hangilerini ithal edeceği, büyük ölçüde dış ticarete konu olan malların özelliklerine bağlı olarak değişir. İhracat, bir ülkede üretilmiş veya yurtdışından alınmış mal ve hizmetlerin, belirli bir bedel karşılığında yasal düzenlemelere uygun olarak yurt içindeki serbest bölgelerdeki firmalar ya da yurtdışındaki gerçek ve tüzel kişilere satılmasıdır. İthalat ise, yabancı piyasada bulunan mal ve hizmetlerin, yerli tüketiciler tarafından gerekli belgelerle ve ödemelerle satın alınması işlemidir. Günümüzde ödemelerin çoğunlukla nakit olarak yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, ithalat sırasında yurtdışına döviz çıkışı gerçekleşirken, ihracatla birlikte yurtdışından ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 720-727).

Dış ticaret kavramı, ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdiği ekonomik işlemler olarak nitelendirilen bir terimdir (Öztürk, 2012: 50). Dış ticaret 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve ilk kez Avrupa’da Merkantilizmle birlikte sistematik olarak ele alınmıştır (Seyidoğlu, 2015: 100). Özellikle 18. yüzyılda ise dış ticarete liberalizme yönelim olduğu görülmüştür.

Bu dönemde ekonominin babası olarak görülen Adam Smith 1776’da ünlü ‘Ulusların Zenginliği’ adlı kitabını yazmış ve kitapta üretimde uzmanlaşmanın önemini vurgulamıştır (Perera, 2015: 210). 18.yüzyıldaki ekonomik düşüncelerin bütün ülkelerin dış ticaret politikalarını etkilemesiyle birlikte ülkeler, son birkaç yüzyılda gümrük tarifelerinin uygulanmadığı serbest ticaretler için çeşitli anlaşmalar yapmışlardır. Yapılan anlaşmaların yanı sıra siyasi, tarihi olaylar ve keşiflerin de dış ticaret akımlarında ve ülke ekonomilerinde etkisi olmuştur.

Christopher Columbus’un 1492 yılında Amerika’yı keşfetmesiyle ve Portekizliler’in 1530 yılında Hürmüz limanına çok yüklü miktarda baharat göndermesi sonucunda ticaretin canlanması ülkelerin önemli oranda ekonomilerini etkileyen tarihi olaylardan bazılarıdır.

1913 yılına gelindiğinde niceliksel olarak kısıtlamaların kaldırıldığı, ülkeler arasında gümrük vergilerinin ise azaltıldığı bir ekonomik hareketliliğe geçilmiştir (Michael, 2012: 83). Ekonomik şartlar üzerinde baskıların azalması, ülkeler arasında ticaretin kolaylaşmasından dolayı 1927 yılı Mayıs ayında sanayi ülkelerinin katılımıyla Çok Taraflı Ticaret Anlaşmasının hazırlanmasına zemin hazırlayan Dünya Ekonomik Konferansı düzenlenmiştir (Colijn, 2011:140). 1930 yılına gelindiğinde yaşanan ekonomik depresyon bütün ülkelerde ekonomileri olumsuz etkileyerek ödemeler ve ithalat kotaları veya ithalat yasakları ve lisanslama gibi sorunlar ithalat vergilerinde artışa sebep olmuştur. Yaşanan bu ekonomik olumsuzluklardan sonra ülkeler dış ticaret politikalarını sürekli olarak gözden geçirmeye başlamışlar ve bu durumu 1947 yılında yapılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) takip etmiştir (Epstein, 1997:356). Günümüzde ise dış ticaret hem ülkeler açısından hem de uluslararası kuruluşlar açısından büyük önem arz etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyopolitik yapının etkisi önem kazanmakla birlikte 1 Ocak 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütünün kurulması dış ticaret açısından yaşanan en önemli durumlardan biri olarak görülmektedir.

Bunun ardından 1 Ocak 2002 yılında ise Avrupa Birliği'ne üye olan on iki üye ülkenin dünyada en fazla kullanılan ikinci para birimi olan Euro para birimini fiziken piyasaya sürmesi dış ticaret açısından yaşanan bir diğer önemli olaylardan biridir (Cohen, 2012: 25).

2008-2009 yılları arasında Büyük Ticaret Çöküşü olayının yaşandığı süreçte Dünya genelinde GSYİH'sında %1 düşünün yaşanması dış ticarete %10'luk bir düşüş yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu olayın ardından 2013 yılında Çin ise Asyayı Trans-Kafkasya üzerinden Avrupaya bağlayan 'Yenilenmiş İpek Yolu' olarak adlandırılan Kemer ve Yol Girişimi projesiyle ekonomik entegrasyon ve altyapıyı sağlamıştır. Günümüz dünyasına gelindiğinde ise dış ticaret uluslararası bir boyut kazanarak önemli hale gelmiştir. Dış ticaret neredeyse tüm dünya genelinde ülkeleri kapsayacak şekilde ticaret ağının oluşmasıyla birlikte hem bölgesel açıdan hem de küresel açıdan son derece önemli bir konuma gelmiştir. Dünya ülkeleri açısından vazgeçilmez olan uluslararası ticaret teknolojinin gelişimiyle birlikte önemli bir ivme kazanmıştır (Abbasov, 2021:1- 24).

Tablo 1: Dünya İhracatında İlk 20 Ülkenin İhracatı ve Payı (2022-2023)

Sıra	Ülkeler	2022 (Milyar \$)	2023 (Milyar \$)	Değişim (%)	2022 (Pay, %)	2023 (Pay, %)
1	Çin	3.544	3.380	-4,6	14,2	14,2
2	ABD	2.065	2.020	-2,2	8,3	8,5
3	Almanya	1.676	1.688	0,8	6,7	7,1
4	Hollanda	965	935	-3,1	3,9	3,9
5	Japonya	747	717	-4,0	3,0	3,0
6	İtalya	659	677	2,8	2,6	2,8
7	Fransa	620	648	4,5	2,5	2,7
8	Güney Kore	684	632	-7,5	2,7	2,7
9	Meksika	578	593	2,6	2,3	2,5
10	Hong Kong	610	574	-5,9	2,4	2,4
11	Kanada	599	569	-5,0	2,4	2,4
12	Belçika	638	562	-11,8	2,6	2,4
13	Birleşik Krallık	533	521	-2,3	2,1	2,2
14	BAE	516	488	-5,4	2,1	2,1
15	Singapur	516	476	-7,7	2,1	2,0
16	Tayvan	478	432	-9,5	1,9	1,8
17	Hindistan	453	432	-4,7	1,8	1,8
18	Rusya	592	424	-28,4	2,4	1,8
19	İspanya	415	423	1,9	1,7	1,8
20	İsviçre	401	420	4,9	1,6	1,8
	Liste Toplamı	16.887	16.192	-4,1	67,8	68,1

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Birliği Meclisi,

https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/ihracat_2024_raporu-2.pdf

Tablo 2: Dünya İthalatında İlk 20 Ülke ve İthalatı (2022-2023)

Sıra	Ülkeler	2022 (Milyar \$)	2023 (Milyar \$)	Değişim (%)	2022 (Pay, %)	2023 (Pay, %)
1	ABD	3.372	3.173	-5,9	13,1	13,1
2	Çin	2.707	2.557	-5,5	10,5	10,6
3	Almanya	1.583	1.463	-7,6	6,2	6,0
4	Hollanda	897	842	-6,2	3,5	3,5
5	Birleşik Krallık	824	791	-3,9	3,2	3,3
6	Fransa	823	786	-4,5	3,2	3,2
7	Japonya	897	786	-12,4	3,5	3,2
8	Hindistan	720	673	-6,6	2,8	2,8
9	Hong Kong	668	654	-2,1	2,6	2,7
10	Güney Kore	731	643	-12,1	2,8	2,7
11	İtalya	694	640	-7,9	2,7	2,6
12	Meksika	626	621	-0,8	2,4	2,6
13	Kanada	584	570	-2,3	2,3	2,4
14	Belçika	619	547	-11,7	2,4	2,3
15	İspanya	494	470	-4,8	1,9	1,9
16	BAE	420	449	6,7	1,6	1,9
17	Singapur	476	423	-11,0	1,9	1,7
18	Polonya	381	370	-2,9	1,5	1,5
19	İsviçre	357	364	2,0	1,4	1,5
20	Türkiye	364	362	-0,5	1,4	1,5
	Liste Toplamı	18.237	17.182	-5,8	71,0	70,9

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Birliği Meclisi,

https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/ihracat_2024_raporu-2.pdf

Tablo 1’de dünyada en büyük paya sahip yirmi ülkenin ihracatı ve ihracattaki payı 2022 ve 2023 yılları arasında değerlendirildiğinde Çin ilk sırada yer almaktadır. 2022 ve 2023 yıllarındaki dünya genelinde ihracat payı aynı oranlarda olup %14,2 olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise ABD bulunmaktadır.

ABD’nin 2022’de dünyadaki ihracat payı % 8,3 iken 2023 yılında ise bir miktar artış göstererek % 8,5 oranında olduğu görülmüştür. Tablo 2’de dünya genelinde 2022 ve 2023 yılında ithalat payına bakıldığında ABD’nin ilk sırada olduğu görülmektedir.

2022 ve 2023 yılı ithalat payı oranı %13,1'dir. İkinci sırada ise Çin bulunmaktadır. Bu iki tabloya göre dünya genelinde ithalat ve ihracatta Çin ve ABD'nin en etkili iki ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca tablolarda hem ithalat hem de ihracatta üçüncü ve dördüncü sırada sırasıyla Almanya ve Hollanda, ihracat ve ithalatta sıralaması değişmeyen iki ülke olarak görülmektedir. Türkiye ihracatta ilk yirmi ülke arasında olmazken, ithalatta ilk yirmi ülke arasında yirminci sırada bulunmaktadır.

1.2. DIŞ TİCARETİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Dış ticaret birçok avantajının yanı sıra bazı dezavantajlara da sahip olabilmektedir. Bu avantaj ve dezavantajlarına aşağıda değinilmektedir:

1.2.1. Dış Ticaretin Avantajları

Dış ticaretin avantajlarına bakıldığında bu avantajlardan biri bir ülkede mal ve kaynak kıtlığının giderilmesi olarak görülmektedir. Dış ticarete bir ülke içerisinde üretilmeyen veya az üretilen mal ve hizmetlerin başka bir ülkeden temin edilmesiyle mal ve kaynak kıtlığı giderilebilmektedir. Bunun yanında üretim için ihtiyaç gerektiren ara mallar, yatırım-sermaye malları, hammadde, teknoloji ve işgücü de ithal yolla ülkeye getirilebilmektedir.

Dış ticaretin sağladığı bir diğer avantaj ise ülkede bulunan doğal kaynakların optimum düzeyde kullanılmasını sağlamasıdır (European Commission, 2012:1). Dış ticaret ülkede yer alan doğal kaynakların gelecek nesiller için hak ve yararlarını dikkate alarak kullanıma imkan sağlamasıyla birlikte doğal kaynakların israfını da önleyebilmektedir. Dış ticaret bir ülkede üretim kapasitesinin arttırılmasında etkili olduğunda bir diğer avantajı sunmaktadır. Yurtdışından ithal edilen yeni mal ve hizmetlerin zaman içerisinde ülke içerisinde iç talebin genişlemesiyle birlikte bu mal ve hizmetlerin yurtiçi üretimde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine imkan sağlayabilirler. Bir ülkede arz fazlasının giderilmesinde etkili olan dış ticaret sayesinde, ülkede üretilen malların piyasada miktar olarak talep edilenden fazla olması durumunda arz fazlasından dolayı fazla olan malların yurt dışına satışı gerçekleştirilmektedir. Böylece ihracat ve ithalat yapan ülkelerde arz-talep dengesi oluşmaktadır. Dış ticaret bir ülkede rekabet artışını sağlamaktadır Yurtiçine yabancı

firmaların yatırım yapmasıyla birlikte bu yabancı firmaların rekabetiyle karşılaşan monopol firmalar piyasada değerini ve payını koruyabilmek için kalitesiz ve pahalı mal ve hizmetlerini azaltmak durumunda kalacağından üretim anlamında kaynak etkinliğinin sağlanmasında ve piyasada yaşanan olumsuz aksaklıkların ortadan kalkmasında yardımcı olur (Agarwal, 2019: 1). İş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı dış ticaret sayesinde geniş piyasa hacmine ulaşmış ülkelerde yurtiçi ve yurtdışındaki talebi karşılamak amacıyla geniş çaplı üretim yapılmaktadır. Üretim miktarında yaşanan artış birim maliyetlerinde düşüşe yol açarak kaynak dağılımında etkinlik sağlamaktadır.

Dış ticaret, yeni endüstrilerin kurulmasını teşvik ederek küreselleşen dünyada gelişmekte olan ülkeler için özellikle yeni endüstri alanlarının kurulmasını ve gelişmesini, elde ettiği teknik bilgi birikimleriyle sağlamaktadır. Dış ticaretin bir diğer sağladığı avantaj ise ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi durumudur. Dış ticaret çeşitli ülkeler arasında ticari temelli ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda işbirliğinin kurulmasında ve artmasında katkıda bulunmaktadır (Gürak, 2006: 6).

1.2.2. Dış Ticaretin Dezavantajları

Dış ticaret her ne kadar birçok avantajı bünyesinde barındırsa da dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlarından biri de ülkede bulunan ve kritik olan endüstrilerin geri kalmasıdır. Özellikle savunma, eğitim ve sağlık sektörü gibi sektörler bir ülke için kritik öneme sahiptir. Mal, hizmet ve teknolojiye ithalata bağlı üretimin olduğu ülkelerde bu kritik endüstrilerin gelişimine engel olunabilir. Bunun yanında politik ve ekonomik bağımsızlığını ortadan kaldırabilmekte ve yabancıların denetimi altına girilebilmektedir. Dış ticaretin bir diğer dezavantajlarından bir tanesi de ülkede bulunan doğal kaynakların yanlış kullanımına bağlı olarak gerçekleşen olumsuz durumlardır. Doğal kaynakların kullanımına bağlı olarak üretilen malların aşırı düzeyde ihraç edilmesi, söz konusu kaynakların kısa süre içerisinde tükenmesine neden olur. (Bayülgen, 2003: 23). Bu durum uzun vadede ülkenin ekonomik anlamda çöküşüne zemin hazırlamaktadır Bir ülke içerisinde sınırlı sayıda üretilen malın döviz geliri elde etmek amacıyla ihraç edilmesi durumunda ülkede monopolcü eğilimlerin artışına ve bu malların depolanmasına neden olur. Bunun sonucunda ülkede mal kıtlığı olduğundan tüketicilerin kalitesiz olan mallara yüksek fiyatta sahip olmalarına ve böylece enflasyona neden olmaktadır (Agarwal, 2019:1).

Dış ticaret faaliyetinde bulunan büyük firmalar piyasaya girmek isteyen diğer potansiyel rakip firmalara doğrudan veya dolaylı olarak engel olmakta ve bu rakip firmaların piyasada yaptığı faaliyetleri zorlaştırarak monopol güç elde etmesiyle yeni endüstrilerin kurulmasını veya gelişmesini engellemektedirler. Bu durum dış ticaretin bir dezavantajı olmaktadır. Dış ticaretin bir diğer dezavantajı da ekonomik bağımlılığa neden olmasıdır. Ülkeler arasındaki teknolojik gelişmişlik farkının olması nitelikli insan gücündeki farklılıklar nedeniyle az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere bağımlı yapabilmektedir. Bunun sonucunda ekonomik sömürü oluşmaktadır (Durmuş, 2018: 2575-2584).

İthalata bağımlı olan ülkeler, döviz geliri ve tasarrufu olmadığından borçlanarak dış ticaret yapmaktadır. Bu durum ülkede siyasi bağımlılık yapabilmektedir. Siyasi bağımlılıktan dolayı ülkenin ekonomik bağımsızlığı da tehlikeye girmekte ve nadiren de olsa böylece ülke başka ülke yönetimlerinin eline geçebilmektedir (Vijayasri, 2013: 112).

Ekonomik ve siyasi açıdan dış ticarete bağımlı olan ülkelerde serbest dış ticaretin olması döviz giderlerinin artmasına neden olarak ödemeler bilançosunda dengesizliklerin meydana gelmesine ve bu durumun sürekli hale gelmesine neden olabilir. Ülkeler dış ticarete karşılaştırmalı üstünlük yapısına göre hareket ederken savaş ya da uluslararası gerginlik dönemlerinde ihracat ve ithalat yapmakta zorlanırlar. Yaşanan bu olumsuz durum, ülkelerde yurtiçi üretime dayalı dengesiz bir ekonomik kalkınma sürecine girme ihtimalini artırmaktadır (Gürak, 2006: 6).

1.3. DIŞ TİCARETİN TÜRLERİ

Beş başlıkta dış ticaret türlerini ele almak mümkündür. Bu ticaret türleri, normal ticaret, antrepo ticareti, sınır/kıyı ticareti, transit ticaret ve serbest bölge ticaretidir.

1.3.1. Normal Ticaret

Bir ülkenin dış ticaret ve döviz rejimleri çerçevesinde, mevzuat tarafından özel bir ayrıcalık tanınmaksızın serbest döviz kullanılarak gerçekleştirilen ticaret türüdür. Örneğin, bir ülkenin ihracatçısının, başka bir ülkenin ithalatçısına, her iki ülkenin

yasaları doğrultusunda herhangi bir ayrıcalık veya kısıtlama olmaksızın bir mal satması ve bedelini serbest dövizle tahsil etmesi bu kapsama girmektedir (Yavuz, 2021: 23). Bir ülkenin dış ticaret ve döviz rejimleri çerçevesinde gerçekleştirilen ticaret, genel anlamda normal ticaret olarak adlandırılır. Normal ticaret, serbest döviz kullanılarak yürütülen ve yasal düzenlemelerle özel bir düzenlemeye tabi olmayan ticaret türüdür (Ekin Hukuk, 2023: 1).

1.3.2. Antrepo Ticareti

Antrepo ticareti, ithalat vergisi ve dış ticaret politikaları uygulanmamış, ayrıca serbest dolaşıma girmemiş malların, süresiz olarak bir gümrük antreposuna konulması işlemi olarak tanımlanır. Bu ticaret türünde, ihracatçı, ithalatçının ülkesindeki bir antrepoya belirli bir bedel karşılığında malını teslim eder ve mal, yurtiçine girişte ithalat vergilerinden muaf tutulur.

İthalatçı, antrepoya yerleştirilen malı görüp, istediği miktarda alarak ithalat işlemini gerçekleştirir ve ilgili mevzuat çerçevesinde vergilendirilir. Bu durumda, normal gümrük rejimi altında ithalat yapılır ve mal bedeli ihracatçıya transfer edilir. Karayolu taşımacılığıyla yapılan dış ticarete önemli bir rol oynayan antrepo ticareti, ihracatçıya malını dilediği zaman piyasaya sunma olanağı tanırken, ithalatçının malı görme, istediği zaman ve miktarda satın alma ve ithalat vergilerini kademeli olarak ödeme fırsatı sağlar. Böylelikle, antrepo ticareti, dış ticareti kolaylaştırarak ülkeler arasındaki ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunur (Özeroğlu, 2011: 35).

1.3.3. Sınır/Kıyı Ticareti

Sınır ya da kıyı ticareti, kara ve deniz sınırlarını paylaşan ülkeler arasında yapılan, özel anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşen dış ticaret türüdür. Bu ticaret şekli, ticari işlemler sırasında ihracat ve ithalat belgelerinin düzenlenmesi ya da gümrük beyannamelerinin hazırlanması gibi gerekliliklerin muafiyet kapsamına alınması ile kolaylaştırılır. Bu şekilde, komşu ülkelerin ihtiyaçları daha hızlı ve verimli bir biçimde karşılanır. Sınır ve kıyı ticareti, taraf ülkelerin sınır ve kıyı bölgelerine yakın yerleşim alanlarında yapılan dış ticarettir ve bu ticaretin yapıldığı merkezler, ilgili ülkelerin gümrük bölgesi dışında sayılır. Türkiye'deki sınır ticaret merkezleri, komşu ülkelerle

olan sınır kapılarında yer alırken, örnek olarak Ağrı/Sarısü, Hakkari/Esendere, Van/Kapıköy ve Iğdır/Dilucu gibi merkezler öne çıkar (YÜTSO, 2017). Türkiye'nin kıyı ticaret merkezleri ise limanlar olup, Mersin, İstanbul Ambarlı, İskenderun, İzmir ve İzmit limanları gibi önemli noktalar bu kapsamda yer alır (Corpus, 2011). Azerbaycan'da kıyı ticareti, ülkenin en büyük limanı olan Bakü Limanı'nda yapılırken, sınır ticareti ülkenin çeşitli sınır kapılarından, örneğin Bakü Gümrük, Gence, Nahçıvan ve Culfa üzerinden gerçekleştirilir (DEİK, 2011: 70).

1.3.4. Transit Ticaret

Transit ticaret, bir ülkenin ithalatçı işletmesinin, yerel döviz kaynaklarını kullanarak ithal ettiği ürünleri, kendi ülkesinde ya da başka bir ülkede satışa sunarak üçüncü bir ülkeye ihraç etmesi şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca, serbest bölgeler ve antrepolar aracılığıyla gerçekleştirilen ihracat da transit ticaret kapsamında değerlendirilmektedir. Bu ticaret türünü yürüten firmalar, gümrük beyannamesi düzenlemekle birlikte, transit ticaret formunu doldurarak ilgili bankalara bildirimde bulunurlar (Baral ve Gürsoy, 2019: 223).

1.3.5. Serbest Bölge Ticareti

Serbest bölge ticareti, bir ülkenin siyasi sınırları içinde yer alan ancak gümrük bölgesi dışında kabul edilen ve fiziksel olarak diğer bölgelerden ayrılmış olan alanlarda gerçekleştirilen ticaret faaliyetlerini ifade eder. Serbest bölgeler, genellikle ilgili ülkenin ticari, mali ve ekonomik düzenlemelerinin ya hiç uygulanmadığı ya da kısmi olarak uygulandığı, sanayi ve ticaret faaliyetleri için daha geniş teşviklerin sunulduğu bölgelerdir. Bu tür bölgelerle yapılan ticaret, dış ticaret rejimi hükümlerine tabidir ve iki ayrı ülke arasındaki ticaret gibi değerlendirilir. Bir yabancı ülkenin ürünleri, serbest bölgeye girdiğinde ya da ithal edildiğinde, bu ürünler ithalat vergilerinden muaf tutulur. Serbest bölge ticaretinin temel hedefleri arasında, belirli ürünlerin uygun bir zamanda piyasaya sunulması, ihracat odaklı yatırımların ve üretimin teşvik edilmesi, ayrıca dış ticaretin geliştirilmesi yer almaktadır (Seyidoğlu, 2015: 176-179).

1.4. DIŞ TİCARETTE TAŞIMACILIK TİRLERİ

İthalatçı ve ihracatçı ile taşıma şirketleri arasında yapılan sözleşmeler çerçevesinde, malların taşınmasında başlıca iki temel taşımacılık türü bulunmaktadır: taşıyıcı türüne dayalı ve taşıma yöntemine göre. Taşıyıcı türüne göre uluslararası taşımacılıkta yaygın olarak kullanılan yöntemler; hava, deniz, kara, demiryolu taşımacılığı, boru hattı taşımacılığı ve iç su-nehir yolu taşımacılığıdır.

1.4.1. Havayolu Taşımacılığı

Havayolu taşımacılığı, küçük hacimli ve yüksek değere sahip malların 500 km'den uzun mesafelere hızlı bir şekilde taşınmasını sağlayan, ancak diğer yöntemlere kıyasla daha pahalı bir taşımacılık türüdür.

1.4.2. Denizyolu Taşımacılığı

Denizyolu taşımacılığı, büyük hacimli malların güvenli ve düşük maliyetle taşınmasını sağlayan, en yavaş taşıma yöntemlerinden biridir. Bununla birlikte, denizyolu taşımacılığının, çok büyük yükleri bir kerede taşıyabilmesi, güvenilirliği, sınır aşımı olmaması ve mal kaybını en aza indirmesi gibi avantajları, dünya çapında yaygın şekilde tercih edilmesini sağlamaktadır. Dünya ticaretinin yaklaşık %90'ı deniz ve okyanuslar üzerinden gerçekleştirilmektedir (Oğuz, 2024: 88).

1.4.3. Karayolu Taşımacılığı

Karayolu taşımacılığı, küçük ve büyük hacimli mal ve hizmetlerin ülkeler arasında taşınmasını sağlayan ve dünya genelinde yaygın olarak kullanılan bir taşıma yöntemidir. Bu yöntemin avantajları arasında kısa mesafeler için uygunluğu, ucuzluğu, kapıdan kapıya teslimat sağlaması ve yükleme-boşaltma süreçlerinin kolaylığı yer almaktadır. Ancak mesafe arttıkça maliyetin yükselmesi, olumsuz hava koşulları, trafik ve çevresel faktörlerin etkisi gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

1.4.4. Demiryolu Taşımacılığı

Demiryolu taşımacılığı, büyük ve ağır hacimli malların uzun mesafelerdeki ülkelere ekonomik ve güvenilir bir şekilde taşınmasını sağlayan bir yöntemdir. Bu taşımacılık türü, malın özelliklerine göre açık veya kapalı vagonlar kullanılabilmesini sağlar. Demiryolu taşımacılığının yüksek altyapı yatırımları ve bakım maliyetleri nedeniyle genellikle devlet tarafından yürütülmektedir.

1.4.5. Boru Hattı Taşımacılığı

Boru hattı taşımacılığı, ham petrol ve doğalgaz gibi sıvı ya da gaz haldeki maddelerin bir ülkeden başka bir ülkeye taşınmasını sağlayan bir yöntemdir. Yüksek hacimli taşımacılık kapasitesine sahip olan boru hattı taşımacılığı, güvenilir bir taşıma yöntemi olmakla birlikte, büyük altyapı yatırımları gerektirmektedir.

1.4.6. İç Su-Nehir Yolu Taşımacılığı

İç su-nehir yolu taşımacılığı, denize uzak bölgelerden deniz yoluyla mal ithalatı ve ihracatını mümkün kılan bir taşıma türüdür. Bu taşımacılık türü, düşük tonajlı gemilerle taşınan malların, demiryolu veya karayolu ile limanlara taşınmasının ardından deniz yoluyla hedef ülkelere ulaşmasını sağlar (Alan, 2018: 1).

Taşıma yöntemine göre uluslararası taşımacılık türleri ise; tek modlu, çok modlu, modlar arası ve kombine taşımacılık olarak sınıflandırılmaktadır (Fulse, 2015: 3-6):

1.4.7. Tek Modlu Taşımacılık

Tek modlu taşımacılık, dış ticarete konu olan malların bir ülkeden diğerine yalnızca bir taşıyıcı türü ile taşınması sürecidir.

1.4.8. Çok Modlu Taşımacılık

Çok modlu taşımacılık, ticari malların bir taşıma ünitesinde yola çıkıp, varış noktasında farklı taşıyıcılara aktarılmasıyla gerçekleştirilen taşımacılık türüdür. İhracatçı ülkeden farklı bir taşıma türü ile gönderilen mallar, ithalatçı ülkede başka bir taşıma türü ile teslim edilmektedir. Bu taşımacılık türü, tek bir taşıyıcı ve taşıma şirketi ile yapılan sözleşme çerçevesinde gerçekleşir.

1.4.9. Modlar Arası Taşımacılık

Modlar arası taşımacılık, ticari malların taşıma ünitesinin bir taşıyıcıdan diğerine aktarılmasıyla taşındığı yöntemdir. Bu türde, farklı taşıyıcılarla yapılan taşımacılık sözleşmeleri ile ticari malların ihracatçı ve ithalatçı arasındaki ulaşımı sağlanır. Bu süreçte, mallar taşıma ünitelerinde yüklenip limana getirilir ve burada gemiye vinçlerle yüklenir.

1.4.10. Kombine Taşımacılık

Kombine taşımacılık, ticari malların taşıma üniteleri ya da otomobil gibi malların doğrudan bir taşıyıcıya yüklenmesi ve sonrasında başka bir taşıyıcıya aktarılmasıyla gerçekleştirilen taşımacılık türüdür. Bu yöntem, başlangıç ve bitiş aşamalarındaki kısa mesafeli taşımayı karayolu ile, uzun mesafeli taşımayı ise demir yolu, deniz veya nehir yolu ile yapar. Kombine taşımacılık, modlar arası taşımacılığın bir sınırlı türüdür.

1.5. DIŞ TİCARETTE ÖDEME YÖNTEMLERİ

Dış ticarete ödeme yöntemlerini iki ana başlıkta ele almak mümkündür. Bunlar, güvene dayalı ödeme yöntemleri ve garantili ve güvenceli ödeme yöntemleridir.

1.5.1. Güvene Dayalı Ödeme Yöntemleri

Dış ticaret, ülkeler arasında gerçekleşen işlemler sırasında çeşitli risklerle karşılaştığı için, çeşitli ödeme yöntemlerini içermektedir. Bir dış ticaret işleminde kullanılacak ödeme yöntemi, ticari taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda belirlenir. Bu kararı etkileyen faktörler arasında taraflar arası güven, ticaretin geleneksel uygulamaları, malların kıtlık durumu, ülkelerin ekonomik ve siyasi durumu, tarafların ekonomik güçleri ve döviz kuru dalgalanmaları gibi unsurlar yer almaktadır.

1.5.1.1. Karşı (Bağlı) Ticaret

Karşı ticaret, ihracatçının yurt dışına gönderdiği mal veya hizmetin bedelinin ithalatçı tarafından başka bir mal veya hizmet olarak ödenmesini ifade eder. Bu yöntem, döviz sıkıntısı çeken ancak mal ihraç etmek isteyen veya serbest dövizle satılması zor olan mallara sahip ithalatçılar için uygundur. Karşı ticaret, takas, kliring, aktarma ticareti, karşı satın alım, geri satın alım ve dengeleme anlaşması gibi farklı türlerde olabilir (TİM, 2006: 7):

a) Takas: İhraç edilen malın bedelinin, mal, hizmet veya döviz ile karşılandığı bir ticaret türüdür. Takas, özel takas ve bağlı muamele olmak üzere ikiye ayrılır. Özel takasta, ithalatçı ve ihracatçı karşılıklı olarak mal veya hizmet alışverişi yapar ve para transferi olmadan ticaret gerçekleşir. Bağlı muamele ise birden fazla taraf arasında yapılır ve bir banka aracılığıyla gerçekleştirilir.

b) Kliring (Denkleştirme): Takasın daha gelişmiş bir şekli olan kliringde, ithalatçılar, ithal ettikleri malların bedelini ulusal para birimiyle kendi ülkelerindeki merkez bankalarına öderler. Bu şekilde, ithalat ve ihracat gelirleri birbirini denkleştirir ve döviz transferi yapılmadan ticaret yapılır. Gelir ve gider arasındaki fark ise kredilerle ya da borçlu tarafın ödemesiyle kapatılır.

c) Aktarma Ticareti: Kliring işlemlerinde dengenin sağlanamaması durumunda geliştirilmiş bir yöntemdir. Alacaklı ülke, hakkını üçüncü bir ülkeye aktarır ve borçlu ithalatçı ülkeden ithalat yapılarak denkleştirilir.

d) Karşı Satınalım: Bir ülkeye yapılan ihracatın karşılığında, belirli bir süre sonra aynı ülkeden başka bir mal ithal edilmesidir. İhracatçı, döviz olarak malları ithal eder.

e) Geri Satınalım: İhracat karşılığında, belli bir süre sonra aynı ülkeden mal ithali yapılır. Bu genellikle üretim teknolojisi alımı veya üretim tesisi kurma gibi anlaşmalarla ilişkilidir.

f) Dengeleme Anlaşması: Yüksek maliyetli ihracat işlemlerinde, ihracatçı ülke, ithalatçı ülkeye döviz geliri yaratacak hizmetlerde bulunarak maliyetleri düşürür. Örneğin, ithalatçı ülkenin vatandaşlarını istihdam etme veya ithalatçı ülkenin mallarını dış piyasalarda pazarlama gibi hizmetler sunulabilir.

1.5.1.2. Garantisiz Peşin Ödeme

Peşin ödeme, ithalatçının mal bedelini ödedikten sonra ihracatçının malı göndermesini içerir. Bu yöntem, dört taraf arasında yapılan bir sözleşmeyi gerektirir: ithalatçı, ihracatçı, ithalatçının bankası ve ihracatçının bankası. İthalatçı, anlaşmalı bankaya mal bedelini yatırır ve banka, ihracatçının hesabına ödeme yapar. İthalatçı, peşin ödeme belgesini ibraz ederek malları alır. Bu işlemde tüm risk ithalatçıya aittir ve genellikle güvenilir bir ihracatçıyla yapılan işlemler veya özel siparişle üretilen mallar için tercih edilir (Şahin, 2002: 1-2).

1.5.1.3. Konsinye İhracat

Konsinye ihracat, ihracatçının malını yurt dışındaki temsilcisine, ithalatçıya veya komisyoncuya gönderdiği ve mal satıldıktan sonra bedelinin ödenmesini sağlayan bir yöntemdir. Malların satılıncaya kadar mülkiyet hakkı ihracatçıda kalır. Komisyoncu, malların satışını üstlenir ve satılan malların bedelini ihracatçıya transfer eder. Satış tamamlandığında, ihracatçı durumu, satış faturası ve gerekli belgeleri ilgili birliğe ve bankaya bildirir

1.5.1.4. Mal Karşılığında Ödeme

İhracatçı, mal bedelini ileri bir tarihte almak üzere ithalatçının ülkesine mal gönderir. İhracatçı, fatura ve sevk belgelerini düzenleyip ithalatçıya veya ithalatçının bankasına gönderir. İthalatçı, bu belgelerle malları teslim alır ve belirlenen süre içinde mal bedelini ihracatçının bankasına öder (Akgüç, 2013: 181).

1.5.1.5. Belge Karşılığında Ödeme

Bu yöntemde, ihracatçı malları gönderirken belgeleri bankasına teslim eder. Banka, belgeleri ithalatçının bankasına gönderir ve ithalatçı, mal bedelini ödeyince belgeler ithalatçıya devredilir. İthalatçı, belgelerle malları gümrükten alır ve ödeme ihracatçının bankasına yapılır (Varlık ve Uçar, 2017: 3).

1.5.2. Garantili ve Güvenceli Ödeme Yöntemleri

Dünya ekonomisindeki sürekli değişim ve karmaşık ticari ilişkiler, ticarete güvenilir ödeme yöntemlerinin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, garantili ve güvenceli ödeme yöntemleri ticaretin güvenilirliğini ve sorunsuz işleyişini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında şunlar bulunmaktadır: garantili peşin ödeme, ortak hesap, akreditifli ödeme, kabul kredili ödeme ve banka ödeme yükümlülüğüdür.

1.5.2.1. Garantili Peşin Ödeme

Garantili peşin ödeme, ticari işlemlerde güven sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. İhracatçı ve ithalatçı arasında yapılan ticarete, ihracatçının bankası tarafından malın teslim edilmemesi riski göz önünde bulundurularak, belirli teminatlar karşılığında alıcıya güvence verilir. Bu şekilde, ithalatçı malları alırken karşılaşılabileceği riskler minimize edilir ve ticaretin güvenliği artırılır (Şahin, 2002: 12).

1.5.2.2. Ortak Hesap

Ortak hesap yöntemi, konsinye ihracatta kullanılan bir güvence sağlama yöntemidir. İhracatçı, malın mülkiyetini korurken, komisyoncu veya ithalatçıya belirli bir asgari fiyat üzerinden malı satma hakkı verir. Malın satışı gerçekleştiğinde elde edilen gelir taraflar arasında belirlenen oranda paylaşılır, böylece her iki taraf da risklerini minimize eder (Seyidoğlu, 2015: 718).

1.5.2.3. Akreditifli Ödeme

Akreditifli ödeme, uluslararası ticarete güven eksikliği durumunda sıklıkla tercih edilen bir ödeme yöntemidir. İthalatçı, kendi bankası aracılığıyla ihracatçının bankasına belirli şartlar altında bir ödeme emri gönderir. İhracatçı, malların sevk edilmesi ve belgelerin düzenlenmesiyle ödeme alır. Bu yöntem, ticari işlemlerde güvenilirlik sağlamak ve riskleri minimize etmek için etkili bir çözümdür.

Akreditif çeşitlerini aşağıda sekiz başlık kapsamında ifade etmek mümkündür. Bunlar (Giovannucci, 2002: 4-5):

a) Feshedilebilir ve Feshedilemez Akreditif: İthalatçının bankası tarafından ihracatçı lehine açılan ve ithalatçının bankasının ön bildirimde bulunmadan kapatma yetkisine sahip olduğu akreditif feshedilebilir olarak tanımlanır. Feshedilemez akreditif ise, ihracatçı ve ilgili tüm tarafların onayı olmadan değiştirilemeyen ve iptal edilemeyen bir akreditiftir.

b) Onaysız ve Onaylı Akreditif: Sadece ithalatçının bankası tarafından açılan akreditifler onaysız olarak bilinirken, ithalatçının bankasının ihracatçının police çekmesini kabul etme ve ödeme yapma yükümlülüğüne bağlı olduğu akreditifler onaylı akreditif olarak adlandırılır.

c) Dönen Akreditif: Belirli bir meblağın ödenmesini ve belirli bir zaman diliminde geçerli olmasını sağlayan akreditif türü, kredi limitinin tamamlanması ve süresinin sona ermesi durumunda otomatik olarak yenilenir. Süre sonunda, hesapta kalan kredi tutarının kullanılmaması halinde bu akreditif türü "birikimsiz" olarak adlandırılırken, kalan miktarın bir sonraki döneme devredilmesiyle "birikimli akreditif" oluşur.

d) Kırmızı Şartlı Akreditif: İhracatçı, malların sevk edilmesinden önce, ilgili belgelerin teslim edilmesinden önce, kendi bankası aracılığıyla peşin ödeme veya avans alır. Bu tür akreditifte, ithalatçı ihracatçıya finansman sağlar ve akreditifin metninde, avans veya peşin ödeme miktarı kırmızı renkte belirtilir. Bu tutar, ihracatçının satış bedelinden düşülür.

e) Yeşil Şartlı Akreditif: İhracatçı tarafından, malların ihracatçının bankası adına bir depoya teslim edildiğini ve bankaya devredildiğini belirten ambar teslim makbuzunun sunulmasının ardından, muhabir banka tarafından ihracatçıya avans veya peşin ödeme yapılır. Bu ödeme, akreditifin tamamını veya bir kısmını kapsayabilir. Bu şekilde banka, ithalatçının riskini azaltmaya yönelik bir önlem alır.

f) Karşılıklı Akreditif: İhracatçı, ithalatçının ülkesinde adına açılan akreditifi teminat olarak göstererek, ithalatçı adına ikinci bir akreditif açtırabilir. Bu durumda, ilk akreditifin lehdarı ve ihracatçı tarafı olurken, ikinci akreditifin lehdarı ise ithalatçıdır. Bu ödeme yöntemi, özellikle transit ticaret ve hem ithalatçı hem de ihracatçı olarak faaliyet gösteren ticari firmalar için uygundur.

g) Devredilebilir ve Tahsisli Akreditif: Devredilebilir akreditif, adına açılan akreditifin başka bir tarafa devredilmesine olanak tanırken, tahsisli akreditif ise ihracatçının belgeleri teslim etmeden başkasına devretmesine imkân verir.

h) Garantili Akreditif: Bu tür akreditif, ithalatçının sözleşme şartlarını yerine getirmemesi durumunda, ithalatçının bankasının, akreditif bedelini ihracatçıya ödemeyi garanti eder. Banka, ödediği tutarı daha sonra ithalatçıdan tahsil edebilir.

1.5.2.4. Kabul Kredili Ödeme

Kabul kredili ödeme, ihracatçının kendini güvence altına almak için kullandığı bir ödeme şeklidir. İhracatçı, vadeli bir poliçe düzenleyerek ithalatçı veya ithalatçının bankası tarafından kabul edilmesini sağlar. Bu kabul, malın gönderilmesini ve belirli bir tarihte ödeme alınmasını garanti altına alır. Ticari işlemlerde finansman sağlama ve ödeme güvencesi sağlama açısından önemli bir rol oynar (Şahin, 2002: 23).

1.5.2.5. Banka Ödeme Yükümlülüğü

Banka ödeme yükümlülüğü, akreditifli ödeme ve mal karşılığı ödemenin elektronik ortamda birleştirilmiş hali olarak tanımlanabilir. İthalatçı ve ihracatçı, belgeler yerine elektronik veri eşleşmesiyle ödemenin gerçekleşmesini sağlarlar. Bu yöntem, ticari riskleri azaltır, operasyonel maliyetleri düşürür ve ödeme süreçlerini hızlandırır. Bu detaylı açıklamalar, dış ticarete kullanılan güvenli ödeme yöntemlerini anlamak ve karşılaşılabilecek ticari riskleri minimize etmek adına önemli bir kaynak sağlamaktadır. (Raketti, 2015: 102-104).

1.6. DIŞ TİCARETTE KULLANILAN TEMEL BELGELER

Dış ticarete konu olan eşyaların taşınması, sigortalanması, yetkili gümrük idarelerine sunulması ve beyanının yapılması gibi işlemlerde birçok belge düzenlenmekte ve kullanılmaktadır. Söz konusu temel belgeler hakkında sırasıyla bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1.6.1. Ticari Belgeler

Dış ticarete kullanılan ticari belgeler arasında navlun faturası, proforma fatura, ticari fatura, çeki listesi, konsolosluk faturası, koli belgesi, gemi ölçüm raporu, imalatçı analiz belgesi ve kontrol/uygunluk belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerden biri olan ‘proforma fatura’, ihracat yapan kişinin ithalatçıya gönderdiği teklif niteliğindeki ön faturadır.

Proforma faturada ihracatçı ve ithalatçı bilgileri, mal veya hizmetin özellikleri, miktarı, fiyatı, toplam tutarı, ambalaj bilgileri, düzenlenme tarihi, ürünlerin menşei, taşıma ve teslim şartları, sigorta ve navlun ücretleri, boşaltma yeri, teklifin geçerlilik süresi ve düzenleyenin imzası yer almaktadır. Hukuki olarak yükümlülük içermeyen bu fatura türü, sipariş edilen malın detaylarını içerir (Ekşi, 2019:200).

‘Ticari fatura’ ise, alım satım sözleşmesi veya proforma fatura temel alınarak düzenlenen, malın türü, miktarı, birim fiyatı ve toplam tutarı gibi bilgileri içeren, senet niteliğinde bir belgedir. Ticari fatura, ticarete temel referans belgesi olarak kullanılmakta olup, diğer belgelerle uyumlu olmalıdır. ‘Navlun faturası’, uluslararası

taşımacılık firmaları tarafından malın taşıma bedeli ve taşıma detaylarını içeren navlun sözleşmesine dayanarak hazırlanan bir belgedir. Taşıma bedeli ihracatçı veya ithalatçı tarafından taşıma yöntemine göre ödenir (Turhan, 2013: 12).

‘Konsolosluk faturası’ ise, ihracatçı tarafından gönderilen malın menşei belgelenmek amacıyla düzenlenen ve ithalatçı ülkenin konsolosluğu tarafından onaylanan bir belgedir. ‘Çeki listesi’, ihracatçının ithalatçıya gönderdiği ürünlerin detaylarını içeren belgedir. Malın içeriği, net ve brüt ağırlığı, miktarı, hacmi, paketlenme türü gibi bilgiler bu belgede yer alır ve sigorta şirketleri tarafından taşıma sırasında oluşabilecek hasarların tespitinde kullanılır. ‘Gemi ölçüm raporu’, sıvı haldeki malların net ve brüt miktarlarını belirtir ve genellikle deniz yolu taşıma şirketleri veya uluslararası gözetim şirketleri tarafından düzenlenir (Onursal, 2018: 40). ‘Koli belgesi’, kolilerle sevki yapılan malların içeriğini, miktarını, ölçülerini, renklerini ve koli sayılarını ambalajlar açılmadan gösteren bir belgedir. Gümrük işlemlerinde malların sayımını kolaylaştırmak için kullanılır. ‘Kontrol Uygunluk Belgesi’, ihraç edilen malların belirtilen özelliklere uygun olduğunu gösteren bir belgedir ve uluslararası gözetim şirketleri tarafından düzenlenir.

Yasal bir zorunluluk olmasa da ticari işlemlerde talep edilebilir. ‘İmalatçı Analiz Belgesi’ ise, boya, çimento, asit gibi malların kimyasal değerlerinin kontrol edilerek onaylandığını gösteren bir belgedir. Bu belge, ürünlerin bileşenleri, nem oranı, erime derecesi gibi kimyasal özelliklerini detaylandırır ve alım satım sözleşmesi ile birlikte bağlayıcı nitelik kazanır (Lojiblog, 2015:1).

1.6.2. Resmi Belgeler

Uluslararası ticarete kullanılan resmi belgeler çeşitli türlerde olup, bu belgeler işlem gören malların doğruluğunu ve ticari işlemlerin yasal uygunluğunu belgelendirmektedir. Bu belgeler şunlardır: dolaşım belgeleri, veteriner sertifikası, gümrük beyannamesi, menşe şahadetnamesi, helal belgesi, bitki sağlığı sertifikası, koşer belgesi, radyasyon belgesi, boykot/kara liste sertifikaları ve A.T.A. karneleri.

Her bir belge, uluslararası ticarete taraflar arasında güven ve doğruluk sağlamak amacıyla önemlidir. Uluslararası ticarete taraflar arasında güven ve doğruluk sağlamak amacıyla ciddi önem taşıyan söz konusu belgeler aşağıda tanımlanmaktadır (MGI, 2013: 12-18):

Gümrük Beyannamesi: Gümrük mevzuatına uygun olarak düzenlenen ve gümrük idaresine sunulan bir belgedir. İhracat sürecinde tüm işlemleri ve ilgili ticari belgeleri kapsar.

Dolaşım Belgeleri: Ortak ticaret anlaşmaları çerçevesinde düzenlenir ve karayolu, havayolu, denizyolu veya demiryoluyla taşınan malların serbest dolaşımında olduğunu kanıtlar. Örnekler arasında A.TR, EUR.1, Form A ve TIR Karnesi bulunmaktadır.

- **A.TR:** Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sanayi malı ticaretinde gümrük indirimlerinden yararlanmayı sağlar.
- **EUR.1:** Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticarete gümrük indirimlerinden faydalanmayı sağlar.
- **Form A:** Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi ülkeleri tarafından Türkiye'ye uygulanan gümrük vergisi indirimlerinden yararlanmayı sağlar.
- **TIR Karnesi:** Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Sözleşmesi kapsamında transit taşımacılık için kullanılan geçiş vizesidir.

Menşe Şahadetnamesi: Bir malın hangi ülkede üretildiğini belirten belgedir ve ticaret odaları tarafından onaylanmalıdır.

Veteriner Sertifikası: Canlı hayvan, hayvansal ürünler, deri ve deri ürünleri gibi ürünlerin ticaretine izin veren belgedir. Resmi veteriner hekimler tarafından sağlık kontrolleri sonucunda verilir.

Bitki Sağlığı Sertifikası: Bitki ve bitkisel ürünlerin hastalık ve zararlılar açısından incelenip sağlıklı olduğunu belirten belgedir.

Helal Belgesi: İslami usullere uygun olarak üretilen hayvansal ürünlerin ticaretini sağlayan belgedir.

Koşer Belgesi: Musevi dinine uygun olarak üretilen gıda ürünlerinin ticaretini sağlayan belgedir.

Radyasyon Belgesi: Tarım ürünlerinin radyasyon içermediğini veya kabul edilebilir düzeyde olduğunu belirten belgedir.

A.T.A. Karneleri: İthal edilen veya geçici olarak ihraç edilen malların gümrük vergisinden muaf olarak geçişine izin veren belgedir.

Boykot/Kara Liste Sertifikaları: Ticari işlemlerde yer almayan veya ticaret yapılan malların belirli ülkelere den olmadığını kanıtlayan belgedir.

1.6.3. Konşimento (Taşıma) Belgeleri

Dış ticaretin çeşitli yönlerini düzenleyen taşıma belgeleri, farklı türlerde bulunmaktadır. Bunlar arasında deniz konşimentosu, demiryolu hamule senedi, havayolu konşimentosu, TIR karnesi, FIATA taşıma belgeleri, karayolu konşimentosu, nakliyecı makbuzu ve paket postası makbuzu gibi belgeler yer alır.

Deniz Konşimentosu: Bu belge, taşıyıcı veya gemi acentesi tarafından düzenlenir ve yükün miktarı, cinsi, hacmi gibi özelliklerine dair bilgileri içerir. Ayrıca, yükün alıcıya belirtilen şartlarla teslim edileceğini garanti eder.

Havayolu Konşimentosu: Havayolu firması tarafından düzenlenen bu taşıma belgesi, malın taşıma detaylarını ve teslim alındığını gösterir. Bu belgede adı geçen ithalatçıya mal teslim edilir, ancak kıymetli evrak olarak kabul edilmez.

Demiryolu Hamule Senedi: Demiryolu taşımacılığında kullanılan bu belge, taşıyıcı demiryolu idaresi tarafından düzenlenir ve malların taşınması için alındığını belgelendirir. Bu senede göre, taşınan mallar, belirtilen alıcıya varış istasyonunda teslim edilir (Transatlas, 2023: 1).

Karayolu Konşimentosu: Uluslararası karayolu taşımacılığında kullanılan bu belge, taşımaya dair detayları ve malın teslim alındığını teyit eder. CMR (Convention Marchandise Routier) Anlaşması'na dayalı olarak düzenlenen bu belgede, gönderici, taşıyıcı ve alıcı arasındaki sorumluluklar ve yükümlülükler belirlenir. 1978 yılında Cenevre'de oluşturulan CMR Anlaşması, uluslararası karayolu taşımacılığındaki taşıyıcı sorumluluklarını standartlaştırmak amacı taşır. Birleşmiş Milletler tarafından 1979'da imzaya sunulan bu sözleşme, 1995 yılında Türkiye tarafından imzalanmış ve ülke içindeki uluslararası karayolu taşımacılığı bu sözleşmeye uygun olarak yapılmaya başlanmıştır (Ader, 2014: 125).

TIR Karnesi: TIR karnesi, uluslararası taşımacılık için dolaşım belgesi olarak kullanılan bir belgedir. Bu belgede, taşıma firmasının kullanacağı tırın plaka numarası, bağlı olduğu firma, boş/dolu ağırlığı gibi bilgiler bulunur. TIR Sözleşmesi kapsamında mal taşınabilir ve gümrüklerden geçiş yapılabilir.

Nakliyecı Makbuzu: Nakliyecı makbuzu, uluslararası kara ve demiryolu taşımacılığında nakliye firmaları tarafından düzenlenen bir belgedir. Bu belge,

nakliyecilerin ihracatçılara mal teslimi karşılığında verdikleri taşıma senedi niteliğindedir. (Hubtic, 2025: 1)

FIATA Taşıma Belgeleri: FIATA (International Federation of Freight Forwarders Association) taşıma belgeleri, uluslararası karayolu taşımacılığında FIATA'ya üye nakliye firmaları tarafından malın teslim alındığını ispatlamak için düzenlenen belgelerdir. FIATA, tüm dünyada taşıma işleri komisyonculuğu sanayisini birleştirmeyi, ulaştırmada sektörel sorunların çözümünde etkin rol almayı, bütün taşıma işleri komisyonu hizmeti verenlerin tek tip doküman ve belge kullanılmasını sağlayarak standardizasyonu gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

150 ülkede 40.000 yük komisyoncusunu ve lojistik firmaları temsil etmektedir. FIATA tarafından standart hale getirilen bu belgelerin üç çeşidi bulunmaktadır: FBL¹, FCR² ve FCT³ (TAY, 2020:1)

Paket Postası Makbuzu: Paket postası makbuzu, ihracatçı tarafından posta aracılığıyla ithalatçıya mal gönderildikten sonra, ilgili posta idaresi tarafından düzenlenen bir belgedir. Bu makbuzda, gönderilen malın ithalatçının banka hesabına ya da doğrudan ithalatçıya iletileceği belirtilmektedir (Şenses, 2019: 1).

1.6.4. Sigorta Belgeleri

Dış ticaret işlemlerinde kullanılan sigorta belgeleri, sigorta sertifikası, sigorta poliçesi ve sigorta mektubunu içermektedir. ‘Sigorta poliçesi,’ ihracatçılar, ithalatçılar ya da taşıma firmaları tarafından, malların uluslararası taşınması sırasında karşılaşılabilecek risklere karşı korunmak amacıyla düzenlenen bir belgedir. ‘Sigorta sertifikası,’ birden fazla yüklemenin kolektif olarak sigortalanmasını sağlamak amacıyla ticaret tarafları ile sigorta şirketi arasında yapılan anlaşmayı gösteren bir belgedir. Bu sertifika, her bir yüklemenin sigortalanmasını sağlamak için ticari tarafça düzenlenir ve sigorta şirketine sunulur. ‘Sigorta mektubu’ ise, sigorta poliçesi düzenleme yetkisi bulunmayan sigorta acenteleri tarafından, üçüncü kişilere sigorta işleminin gerçekleştirildiği ya da gerçekleştirileceği bilgisini iletmek amacıyla düzenlenir (Babayigit, 2010: 145).

¹ FBL: FIATA Multimodal Taşıma Konşimentosu (Multimodal Transport Bill of Lading)

² FCR: FIATA Nakliyecisi Tesellüm Makbuzu (Forwarders Certificate of Receipt)

³ FCT: FIATA Nakliyecisi Taşıma Makbuzu (Forwarders Certificate of Transport)

1.6.5. Finansman Belgeleri

Dış ticaret işlemlerinde yer alan finansman belgeleri, antrepo makbuzu, poliçe, teslim emri ve rehin senedi gibi belgeleri kapsamaktadır. ‘Poliçe belgesi,’ ihracatçı ve ithalatçı arasındaki anlaşmaya dayanarak, ithalatçının ödemeyi belirli bir tarihte ihracatçıya yapması için anlaşmalı bankasına verdiği ödeme talimatını içeren bir belgedir. ‘Rehin senedi,’ ithalatçının borcunu ödeyene kadar mallarını anlaşmalı olduğu banka nezdinde rehin bırakacağını taahhüt ettiği finansal bir belgedir. ‘Antrepo makbuzu,’ malların bir antrepoya alındığını gösteren ve depolama işlevi gören bir belgedir. Ticari bir firma, kredi temini amacıyla malını ipotek altına almak için bu belgeyi bankaya sunabilir. ‘Teslim emri belgesi’ ise, ithalatçının antrepo görevlisine malın alıcıya teslim edilmesi talimatını verdiği yazılı belgedir (Seçkin, 2017: 2-48).

1.7. DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN RİSKLER

Dış ticarete karşılaşılabilecek risklere aşağıda sırasıyla değinmek mümkündür. Bu riskler ise, ülke riski, ticari risk, taşıma riski ve döviz kuru riskidir.

1.7.1. Ülke Riski

Dış ticarete ülke riski, ticaret yapılan ülkelerde sosyal, ekonomik ve politik koşullardan kaynaklanan bozulmalar nedeniyle ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirememesi riskidir.

Ülke riskinde, mal ve hizmet bedelinin ödenmemesi, yatırım riskleri ve ticari belirsizlikler kayıplara neden olabilir. Ülke riski üç alt başlıkta incelenir (İleri, 1999: 115-124).

a) Ekonomik Risk: Dış ticarete ekonomik risk, ithalat yapan firmanın bulunduğu ülkede makroekonomik koşullarda meydana gelen değişikliklerden dolayı firmanın finansal durumunun kötüye gitmesi, mal ve hizmet bedelini ödeyememesi ve borçlarını ödeme konusunda güçlük çekmesi olarak tanımlanır. Devalüasyonlar, ekonomik yapıdaki değişiklikler, ithalat yasakları, iç ve dış ekonomik dengesizlikler ve faiz oranlarının yapay bir şekilde değiştirilmesi ekonomik risklere neden olmaktadır.

b) Politik Risk: Politik risk, ticaret yapılan ülkelerde hükümet tarafından yapılan düzenlemeler veya kanuni değişiklikler nedeniyle firmaların borçlarını ödeyememe riskidir. İç ayaklanma, savaş, darbe, grevler, terörizm, ideolojik farklılıklar ve yabancı varlıklara el konulması politik değişimlere neden olmaktadır.

c) Finansal Risk: İthalatçı ülkede döviz sıkıntısı, para birimleri arasındaki değişim sorunları, hükümetin yurtdışı ödemeleri durdurması, kambiyo denetimi, borcun inkar edilmesi ve moratoryum gibi sebepler ithalatçının ihracatçıya ödeme yapamaması riskini ifade eder.

1.7.2. Ticari Risk

Dış ticarete ticari riskler, ithalatçı firmanın ihracatçı firmaya teslim edilen mal ve hizmet bedelini ödememesi durumunda ortaya çıkar. İthalatçı firma siparişini verdikten sonra vazgeçebilir.

Bu durumun sebepleri arasında ithalatçının kamulaştırma ve iflas gibi nedenlerden dolayı ödeme yapamaması veya ödeme yapmak istememesi, gönderilen mal veya hizmeti teslim almaması ve malın başka bir ülkede daha ucuza temin edilmesi yer alır. Ayrıca, ticari sözleşme kurallarına uyulmaması da ticari riske neden olur (Ekodialog, 2019: 1-3).

1.7.3. Taşıma Riski

Dış ticarete taşıma riski, mal ve hizmetlerin ülkeler arası taşınması esnasında kırılma, çürüme, çalınma, bozulma, geç ulaşma ve kaybolma gibi nedenlerden kaynaklanan hasar ve ziyan riskidir.

Taşımacılık sektörü, mal ve hizmetlerin doğru zamanda, doğru yere ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasında önemlidir. Taşımacılık firmaları, suistimal, eksik belgeler, altyapı eksiklikleri, ihmal ve tedbirsizlik gibi nedenlerden kaynaklanan riskleri bertaraf etmek için gerekli donanımına sahip olmalıdır (Çiftçi ve Yıldız, 2013: 93-112).

1.7.4. Döviz Kuru Riski

Dış ticarete döviz kuru riski, ihracatçının mal ve hizmet bedelini belli bir süre sonra ithalatçıdan alması ancak döviz kurundaki beklenmeyen değişiklikler nedeniyle maddi zarar yaşamasıdır (Kadioğlu, 2003:1). Döviz kuru riski üç kısımda değerlendirilmektedir (Tuna, 2019:1).

a) Muhasebe Riski: Döviz kurlarındaki dalgalanmalar sebebiyle firmaların mali tablolarında ortaya çıkan risklerdir. Yabancı para cinsinden ifade edilen aktif veya pasif kalemlerin ana ülke parasına dönüştürülmesi esnasında ortaya çıkar.

b) İşlem Riski: Döviz kurlarındaki beklenmeyen değişiklikler nedeniyle ticari firmaların nakit giriş ve çıkışlarında kayıp ve kazanç ihtimalidir. İşlem riski, döviz üzerinden yapılan vadeli alım ve satımlarda, dövizde dayalı borçlanma ve borç vermelerde ortaya çıkar.

c) Kurların Ekonomik Riski: Kurlardaki dalgalanmalar, firmaların gelecekteki potansiyel satışlarını ve rekabet koşullarını etkileyerek bugünkü değerler açısından olumsuz etki oluşturur. Döviz kurlarındaki değişimler, firmaların faaliyet, finansal yapı, likidite ve karlılık gibi unsurlarını etkileyerek dış ticaret hacminde değişikliklere sebep olur.

1.8. DIŞ TİCARETTE YER ALAN AKTÖRLER

Dış ticaretin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, sürece katılan tüm aktörlerin uyumlu ve verimli bir işbirliği içinde çalışmalarını gerektirmektedir. Bu aktörler, ithalatçılar (alıcılar), ihracatçılar (satıcılar) ve aracı kuruluşlardan oluşmaktadır. Uluslararası mal ve hizmet ticareti genellikle doğrudan alıcı ve satıcı arasında gerçekleşir. İthalatçılar ve ihracatçılar, malın kalitesi, zamanında teslimat ve ödeme şartları gibi unsurlar üzerinden karşılıklı olarak sözleşmesel yükümlülükler taşırlar. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi sürecinde, dış kaynaklı hizmetlerin temin edilmesi gerekebilir. Aracılar, belirli bir ücret karşılığında bankacılık, taşıma, sigorta gibi hizmetleri sunarak ithalatçılar ve ihracatçılar arasında bağlantı kurar ve sürece dahil olurlar. Hem doğrudan hem de dolaylı olarak yürüttükleri bu faaliyetlerle aracılar, dış ticaret işlemlerinin etkin şekilde yürütülmesinde, ticari maliyetlerin düşürülmesinde ve belirli işlemlerin kolaylaştırılmasında önemli bir rol üstlenmektedirler.

Tablo 3: Dış Ticarete Yer Alan Aktörler

Temel Aktörler	Aracı Aktörler	Diğer Aktörler
• İhracatçı • İthalatçı	• İthalatçı ve İhracatçının Bankaları • Nakliyeciler • Sigorta şirketleri vd.	• Ticaret Bakanlığı • Gümrük Müşavirleri • İhracatçı Birlikleri • Ticaret ve Sanayi Odaları • Gözetim Firmaları vd.

Kaynak: Deliçay, M. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Dış Ticareti Kolaylaştırmaya Yönelik Ulusal Koordinasyon Çalışmaları. Ankara: TC Kalkınma Bakanlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 34.

1.8.1. Temel Aktörler

İhracatçılar (satıcılar), yerel mal ve hizmetleri yurt dışına satmak amacıyla ülke sınırlarını aşan gerçek ya da tüzel kişilerdir. İthalatçılar (alıcılar), ihracatçılarla yaptıkları sözleşmelere uygun olarak, mal ve hizmetleri satın alarak bedellerini ihracatçılara ödeyen gerçek veya tüzel kişilerdir.

1.8.2. Aracı Aktörler

İhracatçının bankası, sevkiyat belgeleri gibi gerekli belgeleri ithalatçının bankasına ileterek, ithalatçının ödeme koşullarını ihracatçıya bildirir ve mal bedelini ihracatçının döviz hesabında tutan ticari bir kuruluştur. İthalatçının bankası ise, mal bedelinin ödenmesi için gerekli belgeleri ihracatçının bankasından alarak, ithalatçının adına ödeme gerçekleştiren ticari bir kuruluştur. Nakliyeciler, ihracatçılardan aldıkları malları uluslararası taşımacılık yaparak, doğrudan veya transit olarak taşıyan ve karşılığında belirli bir ücret talep eden firmalardır.

Sigorta şirketleri, ticari malların taşınması sırasında oluşabilecek risklere karşı koruma sağlayan organizasyonlardır ve dış ticarete malların sigortalanması çoğu zaman zorunlu hale gelmektedir.

1.8.3. Diğer Aktörler

Ticaret Bakanlığı, dış ticaretin düzenlenmesi, standartların belirlenmesi ve uygulanması, ticaretin kayıt altına alınması, gümrük politikalarının belirlenmesi ve uygulanması gibi işlevlerle donatılmış önemli bir devlet organıdır. Ayrıca, dış ticaretin kolaylaştırılması ve gümrük denetimlerinin gerçekleştirilmesi de Bakanlığın sorumluluğundadır. İhracatçı birlikleri, ihracat sektöründe faaliyet gösteren kişilerin, dış ticareti teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacıyla oluşturduğu mesleki organizasyonlardır. Ticaret ve Sanayi Odaları, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve ilgili bakanlıkların görevlerini yerine getirmek amacıyla kurulan kamu kurumu statüsündeki mesleki kuruluşlardır. Gözetim firmaları, dış ticaretin konusunu oluşturan mal ve hizmetlerin ticaret sözleşmelerine uygunluğunu teknik açıdan inceleyerek raporlayan kuruluşlardır ve bu firmalar, uluslararası gözetim firması statüsünü ilgili bakanlıkların onayı ile kazanırlar (Speed Master Technology, 2019: 27).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN GENEL EKONOMİK YAPISI

2.1. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN GENEL EKONOMİK YAPISI

1980'lerden önce Türkiye, ithal ikameci politikalarla şekillenen bir ekonomik model benimsemiş ve öncelikli olarak ithal edilen ürünlerin yerli üretiminin teşvik edilmesine odaklanmıştır. Yeni kurulan sanayi sektörleri, uzun bir süre boyunca gümrük vergileri gibi koruma önlemleriyle desteklenmiştir. Ancak 1980'lerin başında uygulamaya konan İstikrar Programı ile ekonomi politikaları yeniden şekillendirilmiş, 24 Ocak 1980 tarihli kararlarla ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata dayalı bir model benimsenmiştir. Bu kararlar, Türkiye ekonomisinde büyük bir dönüşümün ve dışa açılmanın başlangıcını oluşturmuştur. Bu dönemin ardından Türkiye, serbest piyasa ekonomisiyle tanışmış ve 1980'lerin ortalarından itibaren ekonomi politikaları arz odaklı bir yaklaşımla uygulanmaya başlanmıştır (Parasız, 1995). Bu kapsamda özel sektörü desteklemek amacıyla yapılan vergi indirimleri, vergi kayıplarını dengelemek için iç ve dış piyasalardan finansman sağlanarak karşılanmıştır. Özellikle 1985 sonrasında Türkiye'de finansal sektördeki değişiklikler, yeni finansal araçların piyasaya sürülmesi ve bu araçların hane halklarına sağladığı gelirler, bu politikaların etkisini artırmıştır (Parasız, 1995:152).

1980 sonrasında ise Türkiye'nin borçları, faiz yükümlülükleri ve anapara geri ödeme zorunlulukları artmıştır. 1990'ların başında, kamu mali disiplinindeki zayıflama nedeniyle reel faizler yükselmiş ve kamu borç stoku artmıştır (Erdem, 2001:15). Dışa bağımlı ekonomik yapı, büyüme politikalarını kısıtlayarak sermaye yatırımlarını engellemiş ve yüksek faiz oranları ekonomik duraklamaya yol açmıştır (Şahinöz, 2002:44). Bu durumu düzeltmeye yönelik 1994 İstikrar Programı yetersiz kalmış ve ekonomik krize neden olmuştur (İyibozyurt, 2001:289). 1994 Krizi'nde, kamu borçlanma ihtiyacının arttığı bir dönemde faiz oranlarının düşürülmesi, Türk Lirası'ndan dövize geçişi hızlandırmış ve Türk Lirası'nın yabancı paralara karşı değer kaybetmesine yol açmıştır. Döviz kurlarındaki artış, geri ödenmeyen krediler nedeniyle kötü kredi miktarını artırmış ve döviz cinsinden yükümlülükleri olan birçok şirketin iflas etmesine neden olmuştur (Alp, 2001:679).

Krizin etkisiyle döviz fiyatları yükselmiş, faiz oranları artmış, olumsuz beklentiler oluşmuş ve sermaye hareketlerindeki kısa vadeli dalgalanmalar ekonomiyi sarsmıştır (Sadıklar, 2001:37). 1997'de Türkiye'nin dış borcu, dış açık ve cari açık artmış, özel sektöre verilen krediler ve özel sektörün bankalara olan borç yükü yükselmiştir. Aynı dönemde yerel para biriminin aşırı değer kazanması, cari açık oranını artırmış ve sermaye çıkışları nedeniyle devalüasyonlar yaşanmıştır. Tayland'da patlak veren kriz, küreselleşmenin etkisiyle Türkiye'deki ekonomik güvensizliği artırmış ve Türkiye'de de bir kriz ortamı doğurmuştur. 2000 yılında Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'nın desteğiyle enflasyonu düşürmek amacıyla gerekli ekonomik reformları uygulamaya başlamıştır. Ancak, aşırı değerli Türk Lirası, yüksek cari açık, yüksek enflasyon ve devalüasyon, Türkiye'nin ekonomisinin temel yapısal sorunlarını oluşturmuş ve bu sorunlar çözüme kavuşturulmadan kalıcı büyüme ve istikrar sağlanamamıştır. 2001 krizinden sonra uygulanan makroekonomik politikalar, ekonomiyi iyileştirmiş ve uzun vadeli bir büyüme sürecinin temellerini atmıştır. 'Acil Eylem Planı' çerçevesinde başlatılan mali politikalar ile 2002-2007 döneminde kesintisiz bir büyüme yaşanmış, enflasyon ve bütçe açıkları önemli ölçüde azalmıştır. Ancak tarım ve sanayi sektörlerinde üretim düşüşleri ve yüksek işsizlik oranları devam etmiştir. Dışa bağımlı ekonomik yapı, borçlanma ihtiyacını artırmış ve bu durum Türkiye'nin kırılgan yapısını sürdürebilmesine yol açmıştır (Yüceol, 2014:1).

2008 küresel krizinin ardından Türkiye'nin ekonomik yapısındaki kırılganlık devam etmiş, şoklara karşı dayanıklılığı zayıf kalmıştır. Bu dönemde üretim kapasitesi düşmüş, istihdam oranı azalmış ve gelir dağılımındaki eşitsizlik artmıştır (Yüceol, 2014:1). Türkiye, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından kur çapasına dayalı enflasyon düşürme politikalarının etkisiz kaldığını görmüş ve yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamıştır. İlk olarak "Ulusal Program" (Uygur, 2001:36) ve ardından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) olarak bilinen programlar, ekonomideki istikrarsız yapıyı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2001:5).

Kriz sonrası dönemde Türkiye, istihdam artışı sağlayamamış ve hızla artan işsizlik oranları ile başa çıkmakta zorlanmıştır. 2003-2004 yıllarında özel sektör kaynaklı büyüme, istihdama yansımamıştır. Bunun başlıca nedeni, tarım sektörüne yönelik yapısal reformlarla birlikte, işgücünün sanayi ve hizmet sektörlerine kaydırılmasının zorunlu hale gelmesidir. Ancak, bu sektörlerin yeni istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olması ve işgücünün bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip olmaması, işsizlik oranlarını düşürmeyi engellemiştir. 2005-2010 yılları arasında yüksek enflasyon, üretimde verimli artışlar sağlanamaması, yüksek ithalat ve artan işsizlik gözlemlenmiştir. 2009 yılında küresel kriz etkisiyle büyüme hedeflerine ulaşamamış, enflasyon ise hedeflerin altında kalmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında büyüme hızları dalgalanmış, işsizlik, cari açık ve enflasyon oranlarındaki artışlar devam etmiştir. İç ve dış talep dengesini sağlama yönünde atılan adımlar, 2012 ve 2013 yıllarında büyüme hızlarının yavaşlamasına neden olmuştur. 2013-2017 döneminde Türkiye ekonomisi büyümüş, ancak temel sorunlar olan işsizlik, enflasyon, kur ve faiz artışları devam etmiştir. Bu dönemdeki büyüme, ekonominin yapısal sorunlarını çözmeye yetmemiştir (Cinel, 2018:57-66). Türkiye'nin 2018 yılından itibaren ekonomide yaşadığı temel sıkıntının kaynağı dışarıdan gelen sermaye girişlerine bağlı olarak ekonomik büyüme modeli gösterilmektedir. Bu yılda yaşanan kur krizinin ardından üç çeyrekte yaşanan ekonomik küçülmede etkisi olmuştur. Düşük faizle ekonominin canlı tutulması sonucu 2018 yılındaki kur şokları, beraberinde yüksek enflasyonu getirmiştir.

2019 yılının ilk iki çeyreğinde ekonomide küçülme olmuştur. 2020 yılına gelindiğinde küresel salgın nedeniyle yaşanan finansal krizden dolayı bütçe açığında %5,1'e kadar bir artış görülmüştür. 2021 yılında %11,4'lük yaşanan ekonomik büyümeyle bir önceki yıla göre rekor seviyeye ulaşılmıştır. 2022 yılı Türkiye'nin makroekonomik performans endeksine bakıldığında 2020 yılında ve 2021 yılında 93 puan seviyelerinde iken 2022'de 85,67 puanla rekor bir düşüş yaşanarak 2022 yılı son yirmi yılın en kötü yılı olmuştur (Yöyen, 2023: 290). 2023 yılı ilk yarısında iç talebe bağlı güçlü bir şekilde seyreden iktisadi faaliyet, yılın üçüncü çeyreğinde ekonomik olarak ivme kaybetmiş, son çeyrekte ise ekonomi gücünü korumuştur (TCMB, 2023:16).

2024 yılı ikinci çeyreğinde %2,5 oranında ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Aynı zamanda %2,5 oranla geçen yılın aynı dönemine göre büyüme sağlanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 7).

2.1.1. Türkiye'de GSYH ve Ekonomik Büyümede Gelişmeler

Ekonomik büyüme, belirli dönemlerde üretilen mal ve hizmet miktarında yüzde olarak ifade edilen artıştır. Bu nedenle büyüme hesaplamalarında reel GSYH'deki değişimler ölçülmektedir. Ekonomi tam istihdam seviyesindeyken, faktör kullanımı ve teknolojik ilerlemeler gibi etkenlerle üretim miktarında artış meydana gelir, bu da büyüme olarak değerlendirilir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016 yılı Aralık ayında GSYH hesaplamalarını revize ederek Avrupa Hesap Sistemi (European System of Accounts, ESA) ile uyumlu zincirleme hacim endeksini kullanmaya başlamıştır. Bu sistem Avrupa üye devletlerinin ekonomilerinin sistematik ve ayrıntılı bir açıklaması için uluslararası olarak uyumlu en yeni AB muhasebe çerçevesidir. Eylül 2014 yılında uygulamaya konulmuştur. Avrupa Birliği üye devletlerinin ekonomilerinin tutarlı, güvenilir ve karşılaştırılabilir bir şekilde niceliksel terimlerle tanımlanabilmesi için uyması gereken muhasebe kurallarını tanımlar (Unstats, 2024: 1).

Zincirleme hacim endeksi, reel GSYH'nın daha doğru bir şekilde ölçülmesine olanak tanır. Büyüme oranlarının hesaplanmasında ise zincirleme hacim endeksleri üzerinden reel GSYH değerleri kullanılır. Bu yöntem, enflasyon etkilerini göz ardı ederek gerçek büyüme hızlarını belirlemeye yardımcı olur. Büyüme oranı hesaplanırken, ilgili dönemin reel GSYH değerinden önceki dönemin reel GSYH değeri çıkarılır. Elde edilen fark, önceki dönemin reel GSYH değerine bölünür ve sonuç 100 ile çarpılarak büyüme oranı elde edilir (Pınar, 2023:120).

Tablo 4: Türkiye’ de Yıllara Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)

Yıl	Yıllık GSYH (milyon TL)	Yıllık GSYH (milyon \$)
2014	2.054.897	939.923
2015	2.350.941	867.071
2016	2.626.559	869.241
2017	3.133.704	859.055
2018	3.761.165	797.221
2019	4.317.809	759.289
2020	5.048.567	717.092
2021	7.256.141	807.106
2022	15.011.775	905.501
2023	26.276.307	1.118.593
2024 (II. Çeyrek)	9.949.792	308.158

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 4’te, 2014-2023 yılları arasında Türkiye’nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verilerini göstermektedir. Veriler incelendiğinde, Türkiye’nin GSYH’sinde sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış, ekonomik büyüme ve gelişimin bir göstergesi olarak değerlendirilir. 2014-2017 yılları arasında 2014 yılında 2.054.897.828 bin TL olan GSYH, 2017 yılına kadar kademeli olarak artarak 3.133.704.267 bin TL’ye ulaşmıştır. Bu dönemdeki artış, yıllık ortalama %15 civarında bir büyümeye işaret etmektedir. Bu büyüme, büyük ölçüde sanayi ve hizmet sektörlerindeki yaşanan gelişmelerden kaynaklanabilmektedir. 2018-2019 yılları arasında bakıldığında, 2018 yılında GSYH, 3.761.165.557 bin TL olarak kaydedilmiştir. Bu dönemdeki büyüme oranı, önceki yıllara göre bir miktar daha yüksek olup, 2019 yılında 4.317.809.824 bin TL’ye ulaşmıştır. Bu dönemde, ekonomik büyümenin devam ettiği, ancak hızının bir miktar azaldığı gözlemlenmektedir. Küresel ekonomik koşullar ve iç siyasi dinamikler bu dönemdeki büyümeyi etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

2020-2023 dönemleri incelendiğinde ise, 2020 yılında GSYH, 5.048.567.945 bin TL olarak belirlenmiş olup, bu dönemde büyüme oranı hızlanmıştır. 2021 yılında ise GSYH, 7.256.141.737 bin TL’ye ulaşarak büyük bir artış göstermiştir. Bu hızlı artış, pandemi döneminde uygulanan mali teşvikler ve genişletici para politikalarının bir sonucu olabilmektedir. Ayrıca, teknoloji ve dijitalleşme alanlarında yaşanan gelişmeler de bu büyümeyi destekleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. 2014-2023 yılları arasında Türkiye’nin GSYH’sinde sürekli bir artış görülmektedir. Bu artış, ekonomik büyüme ve gelişimin yanı sıra, politika ve küresel koşulların etkisiyle

şekillenmiştir. Türkiye ekonomisinin, bu dönemdeki büyüme trendini devam ettirerek, daha sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme yolunda ilerlemesi önem arz etmektedir. 2022 yılında bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Küresel salgın olmasına rağmen 2022 yılında GSYH’de yüksek düzeyde artış görülmüştür. 2023 yılı aynı şekilde bir diğer yıla göre artış yaşanmıştır. 2024 yılı II. çeyreğinde GSYH ise 9.949.792 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

2.1.2. Türkiye’de Enflasyon ve Gelişimi

Enflasyon, Türk Dil Kurumu tarafından ‘şişkinlik’ olarak tanımlanan ve günlük dilde hayat pahalılığı olarak bilinen bir kavramdır. Genel olarak, enflasyon fiyatlar genel seviyesinde sürekli bir artış olarak tanımlanmaktadır. Bu artış, yalnızca belirli bir mal veya hizmetin fiyatında değil, tüketime veya üretime yönelik mal sepetlerindeki genel fiyat artışını ifade eder. Sepet içindeki bazı mal veya hizmetlerin fiyatlarının düşmesi veya yükselmesi tek başına enflasyon anlamına gelmez. Enflasyon, sürekli ve geniş kapsamlı fiyat artışlarını gerektirir. Enflasyonun ortaya çıkabilmesi için fiyat artışlarının sürekli olması gerekmektedir; geçici veya tek seferlik fiyat artışları enflasyon olarak kabul edilmez. Enflasyonun temel nedeni, toplam talep ile toplam arz arasındaki dengenin talep lehine bozulmasıdır. Bu dengesizlik genellikle üç temel nedene dayanmaktadır: reel nedenler, parasal nedenler ve psikolojik nedenlerdir (Ünlü ve Kabak, 2022: 100).

Reel nedenler arasında, yüksek faiz oranları, ücret artışları ve döviz kuru dalgalanmaları gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar ekonomik faaliyetlerde ve tüketici harcamalarında değişikliklere yol açarak enflasyonu etkileyebilirler. Parasal nedenler ise, ekonomideki para arzının artırılması politikalarını içerir. Monetarist iktisatçı Milton Friedman'a göre, enflasyon her zaman parasal bir olgudur. Psikolojik nedenler ise, tüketicilerin ve işletmelerin gelecekteki enflasyon beklentilerine dayanır. Yüksek ve süregelen enflasyon, gelecekte de benzer bir durumun oluşacağı beklentisine yol açabilir, bu da enflasyonu artırabilir (Dişbudak, 2022: 59-82).

Tablo 5: Türkiye’de Yıllara Göre Üretici ve Tüketici Fiyat Endeks Rakamları (%)

Yıl	Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE)	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)
2014	6,36	8,17
2015	5,71	8,81
2016	9,94	8,53
2017	15,47	11,92
2018	33,64	20,30
2019	7,36	11,84
2020	25,15	14,60
2021	79,89	36,08
2022	97,72	64,27
2023	44,22	64,77
2024	28,52	44,38

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 5’te, Türkiye’nin yıllara göre üretici ve tüketici fiyat endeksi değerlendirildiğinde üretici fiyat endeksinde 2014- 2018 yılları arasında sürekli bir artış yaşanmıştır. Tüketici fiyat endeksinde ise 2014-2016 yılları arasında oranlarda çok büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Tüketici fiyat endeksi, 2017-2018 yıllarında ise artış yaşanmıştır. 2019 yılına bakıldığında küresel salgın döneminin de etkisiyle hem üretici hem de tüketici fiyat endeksinde azalmalar görülmüştür. 2020-2023 yılları arasında ise diğer yıllara nazaran üretici ve tüketici fiyat endeksi oranı yaşanan ekonomik krize bağlı olarak yükselişe geçmiştir. 2024 yılı sonu itibariyle üretici fiyat endeksi oranı %28,52 iken, tüketici fiyat endeksi %44,38 olmuştur. Üretici fiyat endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasındaki oransal olarak aradaki farkın en az olduğu yılın 2014 yılı olduğu görülmektedir. 2014 yılında fiyat endekslerine bağlı olarak enflasyonun düşük olduğu görülmektedir. Fiyat endeksleri arasındaki oransal farkın en fazla olduğu yıl ise 2021 yılı olarak görülmektedir.

2021 yılı fiyat endeksleri arasındaki farkın fazla olması diğer yıllara göre enflasyonun en fazla olduğu yıldır. Bu yılda TCMB tarafından politika faizinin düşürülmesine bağlı olarak yaşanan ekonomik krizin bu artışa neden olduğu

söylenbilir. 2021 yılı sonrasındaki bu fark azalarak 2024 yılının tamamı için süreç değerlendirildiğinde bir önceki yıla nazaran düşüşler görülmektedir.

2.1.3. Türkiye'de İstihdam ve Gelişimi

Türkiye'nin nüfus yapısı ve bu yapı içinde yaş, cinsiyet gibi faktörler, ülkenin iş gücü arzını belirleyen temel unsurlardır. Bu demografik yapı, istihdam ve iş gücü piyasalarını doğrudan etkilemektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1988 yılından bu yana düzenli olarak Hanhalkı İşgücü Anketi'ni gerçekleştirmektedir.

Bu ankette, istihdam edilenlerin meslekleri, iş durumları, faaliyet alanları gibi bilgiler ile iş arayanların iş arama süreleri, aradıkları işin özellikleri gibi temel nitelikler sorulmaktadır. İstihdam kavramı ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve geniş anlamıyla tüm üretim faktörlerini, dar anlamıyla ise sadece emek faktörünü içermektedir.

TÜİK, istihdamı işbaşında olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki gruba ayırır; işbaşında olmayanlar ise çalışabilir yaşta olup kurumsal olmayan nüfustan oluşur. Kurumsal olmayan çalışabilir nüfus, iş gücü olarak da adlandırılmakta olup, ülkedeki öğrenci yurtları, hastane, hapisane, huzurevi, kışla gibi yerlerde ikamet edenler dışında kalan 15 yaş ve üzeri nüfusu ifade eder. İş arayan ancak cari ücret düzeyinde iş bulamayan bireyler ise işsiz olarak tanımlanır. TÜİK, işsizlik tanımını zaman içinde kullanılan yöntem değişikliklerine bağlı olarak güncellemiştir (Ayvaz ve Ayvaz, 2016: 245).

TÜİK'in tanımına göre, referans döneminde yevmiyeli, ücretli veya ücretsiz herhangi bir işte çalışmayan ve dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından biriyle iş arayan ve iki hafta içinde işe başlayabilecek durumda olan 15 yaş ve üzeri bireyler işsiz olarak kabul edilir. Ayrıca TÜİK'in işsizlik tanımı, son üç ay içinde iş bulan veya kendi işini kuran ancak henüz işe başlamayan bireyleri de içerir. Türkiye'de istihdam ve işsizlik hesaplamaları TÜİK tarafından yürütülmektedir ve bu hesaplamalar için Hanhalkı İşgücü Anketi verileri kullanılmaktadır. İstihdam ve işsizlik hesaplamaları için temel oluşturan yöntem ve anket soruları zaman içinde çeşitli güncellemelere tabi tutulmuştur (Avcı, 2022: 33-46).

Tablo 6: Türkiye’de Yıllara Göre Kadın-Erkek İstihdam Oranı (%)

Yıl	Erkek	Kadın	İstihdam Oranı
2014	71,3	30,3	50,5
2015	71,6	31,5	51,3
2016	72	32,5	52
2017	72,5	33,6	52,8
2018	65,7	29,4	47,4
2019	68,3	32,2	50,3
2020	65,2	29,7	47,5
2021	62,8	28,0	45,2
2022	66,0	31,3	48,5
2023	71,2	35,8	53,3
2024 (III. Çeyrek)	67,2	32,4	49,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 6’da istihdam oranlarında çok fazla bir değişim gözlenmemiştir. İstihdam oranına bakıldığında %53,3 oranla 2023 yılı olarak görülmektedir. En az olduğu yıl ise, %45,2 oranla 2021 yılı olmuştur.

2014-2017 yılı arasında istihdam oranında sürekli bir artış yaşanırken 2019-2021 yılları arasında istihdam oranlarında düşüşler görülmüştür. 2019-2021 yılları arasındaki düşüşün nedeni küresel salgın ve yaşanan ekonomik kriz olmaktadır. 2024 yılı III. çeyreğine bakıldığında %49,6 oranla 2020-2022 yılları arasındaki istihdam oranlarına nazaran fazla olduğu görülmüştür. İstihdam oranları içerisinde erkek ve kadın çalışanların oranlarına bakıldığında 2014-2024 yılları arasında erkek çalışanların oranı, kadın çalışanların oranına göre fazla olduğu görülmektedir. Erkeklerde istihdam oranının en düşük olduğu yıl %62,8 oranıyla 2021 yılı olmuştur. Aynı zamanda 2021 yılı kadınların istihdam oranının en düşük olduğu yıl olarak görülmektedir. 2024 yılı III. çeyrek istihdam verisinin 2020-2022 yılları arasındaki istihdam oranına nazaran yüksek olduğu görülmektedir. 2020-2022 yılları arasındaki bu düşüşün nedenleri aynı şekilde küresel salgın ve ekonomik krizle ilişkilendirilmektedir. 2023 yılında istihdam oranındaki artışa bağlı olarak kadın ve erkek oranlarındaki artış 2018-2022 yılına göre yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu durum

ekonomik koşulların iyiye gittiğinin göstergesidir. Kadın ve erkek istihdam oranlarında 2014-2024 yılları arasında sürekli düzenli bir şekilde artış yaşanmamıştır. Bu durum ülkenin ekonomik durumuyla bağlantılıdır. İstihdam oranlarındaki düşüş ve artış, erkek ve kadınların istihdam oranlarına yansımıştır.

2.1.4. Türkiye’de Dış Ticaret ve Gelişimi

Türkiye'nin dış ticaret politikaları Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden günümüze önemli değişimler geçirmiştir. 1923-1980 arası dönemde, ülke tarım ürünlerine dayalı ihracat yapmaya çalışırken, endüstriyel ürün ithalatı artmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan planlı dönemde ise Türkiye'nin ihracat yapısında tarımsal ürünlerin yerini endüstriyel ürünler almıştır (Savcı, 2009:5).

24 Ocak istikrar programının uygulanmasının ardından, Türkiye ithalatını serbestleştirme ve ihracatı teşvik etme stratejileri izlemiştir. Bu yeni politikaların temel amacı, piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması ve Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlamaktır (Yılanlıoğlu, 2008:33).

Türkiye'nin uluslararası ticaret, faiz ve kur politikalarındaki değişiklikler, piyasadaki rekabetçi yapının evrimini göstermektedir (Akgün, 2008:76). Devletin yerini özel sektörün almasıyla birlikte, ekonomide mikro ve makro politikaların belirlenmesinde fiyat mekanizmasının etkinliği hedeflenmiştir.

Bu hedefin gerçekleşebilmesi için mal ve hizmet fiyatlarına müdahalenin azaltılması gereklidir. 24 Ocak Programı ve sonrasındaki politikalar bu yönde önemli adımlar atmıştır. Bir ülkenin ekonomisinin dışa açık olması, uluslararası ticarete ve dolayısıyla faktör akımlarının serbestliğine bağlıdır. Ticaret akımları mal ve hizmetleri ifade ederken, faktör akımları emek ve sermayeyi kapsar. Yabancı sermaye yatırımlarına getirilen kısıtlamalar kaldırılmış ve yabancı sermayenin Türkiye'deki yatırım alanları genişletilmiştir (Avcı, 1988:54).

Tablo 7: Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticaret Hacmi (Değer: Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2013	161 480 915	260 822 803	-99 341 888	422 303 718	61,9
2014	166 504 862	251 142 429	-84 637 567	417 647 291	66,3
2015	150 982 114	213 619 211	-62 637 097	364 601 325	70,7
2016	149 246 999	202 189 242	-52 942 243	351 436 241	73,8
2017	164 494 619	238 715 128	-74 220 509	403 209 747	68,9
2018	177 168 756	231 152 483	-53 983 727	408 321 239	76,6
2019	180 832 722	210 345 203	-29 512 481	391 177 924	86,0
2020	169 637 755	219 516 807	-49 879 052	389 154 562	77,3
2021	225 214 458	271 425 553	-46 211 095	496 640 011	83,0
2022	254 169 748	363 710 575	-109 540 827	617 880 322	69,9
2023	255 412 194	361 763 873	-106 351 679	617 176 067	70,6
2024	261 800 269	341 013 200	-82 212 931	605 813 469	76,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 7’de yıllara göre dış ticaret hacmine bakıldığında 2013-2016 yılları arasında sürekli bir düşüş yaşanmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında ise dış ticaret hacminde yaşanan artışa karşılık, küresel ve beraberinde gelen ekonomik krizle birlikte 2019 ve 2020 yıllarında düşüşler yaşanmıştır. 2021 yılından sonra tekrar artışa geçen dış ticaret hacminde 2022 ve 2023 yıllarında 617 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2024 yılı 11 aylık dönemde ise dış ticaret hacmi 550 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret dengesinde ithalat ve ihracat farkının en az olduğu yıl 2019 yılı olup, en fazla olduğu yıl ise, 2023 yılı olmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranının en fazla olduğu yıl ise %86 oranıyla 2019 yılı olmuş, en az olduğu yıl ise %61,9 oranıyla 2013 yılı olmuştur.

2.1.5. Türkiye Ekonomisinin Sektörel Yapısı

Türkiye ekonomisinin sektörel yapısını dış ticaret açısından önem taşıyan temel sektörler, tarım, sanayi ve hizmet sektörüdür.

2.1.5.1. Tarım Sektörü

Türkiye'de tarım sektörü, ekonomi içindeki payını azaltmasına rağmen, gıda güvenliği ve kırsal kalkınma açısından stratejik bir önem taşımaya devam etmektedir. Cumhuriyet döneminden bu yana ekonomik büyüme süreçlerinde genellikle sanayi sektörü öncelikli görülse de, tarım sektörü ekonomik yapı içindeki önemini sürdürmüştür. Ekonomik büyüme ile birlikte tarım sektöründe çalışan nüfus, sanayi ve diğer sektörlerle doğru kaymıştır. Bu nedenle, tarımda istihdam hem mutlak hem de oransal olarak azalmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe istihdam edilen işgücünün toplam işgücü içindeki payı genellikle %4'ün altındadır. Türkiye'de tarımda kayıt dışı çalışanların sayısı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kayıt dışı istihdamın içinde tarım sektörünün payı %20'yi bulmakta ve tarımdaki kayıt dışı istihdam oranı %84 olarak kaydedilmektedir (Us ve Akbıyık, 2023: 25).

Türkiye, tarım ticaretinde önemli değişimler yaşamış ve dış ticarete tarımın payı sürekli olarak azalmıştır. Ayrıca, tarım ürünlerinin dağılımında da büyük değişiklikler olmuştur. Çok uluslu şirketlerin etkisindeki "üçüncü gıda rejimi" olarak adlandırılan bu dönüşüm süreci, Türkiye'nin dış ticaretinde ham madde ve işlenmiş ürünlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, tarım üretiminde giderek ham madde bağımlılığını artırmakta ve dolayısıyla dış ticaret üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. (Akdeniz, 2019: 77).

Tablo 8: Türkiye’de Yıllara Göre Toplam Tarım Alanı ve Toplam İşlenen Tarım Alanı (2014-2023).

Yıl	Toplam Tarım Alanı (hektar)	Toplam İşlenen Tarım Alanı (Hektar)
2014	38.558	20.699
2015	38.551	20.650
2016	38.328	20.382
2017	37.964	19.998
2018	37.797	19.723
2019	37.716	19.580
2020	37.762	19.586
2021	38.089	19.881
2022	38.501	20.213
2023	38.563	20.252

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 8, 2014-2023 yılları arasında Türkiye'deki toplam tarım alanı ve işlenen tarım alanındaki değişimleri sunmaktadır. Bu veriler, tarım sektörünün büyüklüğü ve işlenme verimliliği hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Tabloya göre, toplam tarım alanı 2014 yılında 38,558 hektar iken, 2023 yılında 38,563 hektara yükselmiştir. Bu durum, toplam tarım alanında oldukça istikrarlı bir seyrin izlendiğini ve yıllık bazda büyük bir değişiklik göstermediğini ortaya koymaktadır. İşlenen tarım alanı, 2014 yılında 20,699 hektar iken, 2023 yılında 20,252 hektara gerilemiştir. İşlenen alanın yıllar içinde azaldığı gözlemlenmektedir.

Özellikle 2014-2019 yılları arasında bu azalma daha belirgin olmakta, 2020-2023 yılları arasında ise bu düşüş hızı yavaşlamaktadır. Toplam tarım alanı ile işlenen tarım alanı arasındaki ilişkiye bakıldığında, işlenen alanın toplam alanın yaklaşık yarısını oluşturduğu görülmektedir. Ancak, işlenen alanın toplam tarım alanına oranının zamanla azaldığı söylenebilir. Bu durum, tarım alanlarının işlenme verimliliği veya tarım sektöründeki yapısal değişiklikler hakkında bilgi verebilir. İşlenen alanın azalması, tarımsal üretkenlik, arazi kullanımı politikaları veya ekonomik faktörlerle ilişkilendirilebilir.

Türkiye'de tarım alanlarının büyüklüğünde önemli bir değişiklik olmamakla birlikte, işlenen tarım alanında bir azalma gözlemlenmektedir. Bu durum, tarımsal üretkenliğin veya verimliliğin etkilerini anlamak için daha detaylı analizler gerektirebilir.

2.1.5.2. Sanayi Sektörü

Türkiye'nin sanayileşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmakta olup, bu dönemde özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte gemi inşa, tersane ve demirhane gibi alanlarda ilk sanayi faaliyetleri başlatılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayi sektörü, Avrupa'daki hızlı sanayileşme hareketine yetişememiş ve bu durum, özellikle tekstil gibi bazı sektörlerin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı ekonomisi, sanayileşme sürecini yeterince benimseyemediği için eski üretim yöntemlerini kullanmaya devam etmiş ve bu da üretim maliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda Batı'daki fabrikalar, uluslararası piyasalarda daha rekabetçi bir konum elde etmiştir (Ertekin, 1998:165).

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 1923 yılı itibarıyla, özellikle Atatürk'ün liderliğinde Türkiye'de sanayileşme sürecine hız verilmiştir. Ancak, Türkiye'nin Avrupa'daki sanayi devrimini yakalama konusunda önemli bir geri kalmışlık yaşadığı da bir gerçektir. Atatürk, sanayileşmeyi desteklemek amacıyla 1. İktisat Kongresi'ni İzmir'de düzenlemiş, bu dönemde birçok fabrika kurulmuş ve sanayi ile tarım sektörlerinin gelişimine katkı sağlamak için İş Bankası gibi kuruluşlar oluşturulmuştur. Ayrıca, şeker ve demir-çelik fabrikalarının temelleri atılmış ve ulaşım altyapısı iyileştirilmiştir (Doğan, 2013:212-213). 1923 sonrası dönemde, Türkiye'deki sanayileşme süreci, kamu sektörünün öncülüğünde, az sayıda işçinin çalıştığı ve ilkel teknolojilerin kullanıldığı, sınırlı teşviklerle yapılan bir dönem olarak şekillenmiştir (Petek, 1997:6).

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, Türkiye'de sanayileşme süreci devletin yönlendirmesiyle devam etmiştir. Savaş sonrası dönemde, özel sektördeki sermaye birikimi ve devlet desteği ile sanayileşme daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu dönemde Türkiye, uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerini geliştirmiş, Dünya Bankası, IMF ve GATT gibi kuruluşlara üye olmuştur ve bu kuruluşlardan aldığı destekle iç piyasasını güçlendirmiştir (Şenses ve Taymaz, 2003:1-2). 1960'lardan 1980'lere kadar Türkiye'de yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve diğer iç ve dış sorunlar nedeniyle sanayileşme beklenen hızda gelişmemiştir. 1960'larda başlayan planlı sanayileşme politikaları, yerli üretimin ithalata dayalı olmasını teşvik etmiştir.

1960-1980 arası dönemde ise kamu ve özel sektör işbirliğiyle desteklenen, yüksek teknolojiye dayalı bir sanayileşme süreci yaşanmıştır (Petek, 1997:7). 1980 yılındaki ekonomik reformlarla birlikte, Türkiye dış ticarete serbestlik getirerek ithal ikameci politikalardan vazgeçmiş ve dış ticaretin liberalleşmesiyle sanayileşme yeni bir evreye girmiştir (Türkkan, 2001:105). 1996'da Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesi, üretimde hızlı bir ivme kazandırmıştır. 2000'li yıllarda koalisyon hükümetleri ve ekonomik krizlerin sona ermesi, AB ile ilişkilerin güçlendirilmesi, uluslararası sermaye ve bankacılık sektörlerinin Türkiye'ye ilgisini artırmıştır. Bu da sanayi sektörü ve dış ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Arısoy, 2005:46-47). Ancak günümüzde Türkiye'nin sanayi sektörü, hala ağır imalat sanayisinden çok orta ve hafif teknolojilere dayalı bir yapıya sahip olup, bu durum dış ticaret ve rekabetin gelişmesine engel teşkil etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de imalat sanayisi kalkınmanın ve ekonomik büyümenin temel itici gücü olmuştur. Tarım ve hizmet sektörleri, imalat sanayisiyle paralel bir şekilde gelişmiştir. Türkiye’de, yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji ağırlıklı ağır sanayi, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli bir alan olarak öne çıkmış ve bu alanda yatırımlar yapılmıştır. Ancak, 2017 yılı itibarıyla yüksek teknoloji ağırlıklı imalat sanayisinin toplam imalat sanayi içindeki payı sadece %3,4 seviyesinde kalmıştır. Türkiye'nin toplam ithalatında imalat sanayi ürünlerinin payı, ihracatına göre daha düşüktür ve ithal edilen ürünlerin çoğunluğu orta ve düşük teknoloji ağırlıklı ürünlerden oluşmaktadır (Özen, 2015:141).

Tablo 9: Türkiye’de Yıllara Göre Aralık Ayındaki Takvim Etkilerinden Arındırılmamış ve Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi ve Yıllık Değişim Oranları (2014-2023)

	Toplam Sanayi		
	Takvim Etkilerinden Arındırılmamış	Takvim Etkilerinden Arındırılmış	
Yıl	Endex	Endex	Yıllık Değişim (%)
2014	108,5	104,9	4,5
2015	116,9	113,2	7,9
2016	117,6	114,7	1,3
2017	130,2	130,6	13,8
2018	117,2	117,8	-9,8
2019	128,9	128,4	9,0
2020	114,7	139,8	8,9
2021	150,6	146,6	14,4
2022	163,4	159,4	-0,4
2023	161,3	161,9	14,9

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo, 9’da Türkiye’de yıllara göre sanayi üretim endeksinden takvim etkilerinden arındırılmamış endekse bakıldığında endeksin en fazla olduğu yıl 2023 yılı olup en az olduğu yıl ise 2014 yılıdır. 2014-2017 yılı endeks değerlerinde artış yaşanırken 2018 yılında düşüş yaşanmıştır. 2019 yılında yaşanan artışla 2020 yılında küresel salgın ve ekonomik krizle birlikte azalışa geçmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında yaşanan artışla 2023 yılında çok fazla düşüş yaşanmamıştır.

Sanayi üretim endeksinin en düşük olduğu 2014 yılıdır. 2022 yılında ise endeks yüksek seviyededir. Takvim etkilerinden arındırılmış endeks değerlerine bakıldığında, 2014-2017 yılları arasında sürekli bir artış yaşanırken, 2018 yılında yaşanan düşüşün ardından 2019-2023 yılları arasında sürekli bir artış yaşanmıştır. 2014 yılı endeks değeri en az olup, en fazla olduğu yıl ise 2023 yılıdır. Yıllık değişimin en fazla oranda olduğu yıl ise %14,9 oranla 2023 yılı olmasına rağmen, en az olduğu yıl %-0,4 ise 2022 yılıdır.

Türkiye, coğrafi konumu gereği hem yenilenemeyen fosil kaynaklara hem de yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip bir ülkedir. Her iki enerji türü de verimli kaynaklara sahip olmakla birlikte, bu kaynakların çıkarılması ve kullanılması konusunda gelişmişlik düzeyi düşüktür. Örneğin, 2020 yılı itibarıyla keşfedilen karbon kaynakları daha önce kullanılmamış olup ülkenin geri kalmışlığını göstermektedir. Türkiye'nin her bölgesinde farklı enerji kaynakları bulunmakta olup, özellikle bor kaynakları dünya genelinde en büyük rezervlere sahiptir. Ayrıca, Türkiye'nin enerji zenginliğini gösteren diğer unsurlar arasında akarsularının yüksek debisi, dağlık bölgelerindeki rüzgar potansiyeli ile güney ve güneydoğu bölgelerindeki güneş potansiyeli bulunmaktadır (Akova, 2008: 123)

Üç yanı denizlerle çevrili olması nedeniyle dalga enerjisi gibi yeni enerji üretim yöntemleri için de önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye, enerji üretiminde ithalata bağımlı bir ülkedir. Coğrafi konumu itibarıyla dünya petrolü ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %75'ine sahip olan ülkelerle çevrili olması, enerji güvenliği açısından stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'yi, bu enerji rezervlerinin önemli bir pazarı olan Avrupa'ya ulaştırma noktasında da geçiş yolu olarak konumlandırmaktadır.

Bu jeostratejik avantajlar, enerji güvenliği politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Durmuşoğlu, 2015: 50). Türkiye'nin enerji yatırımları, bölgesel stratejiler doğrultusunda Doğu-Batı ve Kuzey-Güney enerji koridorlarındaki konumunu güçlendirme çabalarını yansıtmaktadır. Doğu-Batı enerji koridorunda Hazar Havzası kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasına yönelik yatırımlar ve Ortadoğu doğal gazının Güney Gaz Koridoru aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılması gibi çabalar önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, mevcut olarak aktif olan Boru Hattı projeleri arasında "Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP)", "Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı", ve "Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonnektörü (ITG)" bulunmaktadır. Ayrıca, Güney Gaz Koridoru'nun omurgası olarak nitelendirilen "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)" 12 Haziran 2018'de faaliyete geçmiş ve 1 Temmuz 2019 itibariyle Avrupa'ya doğal gaz sevkiyatı başlamıştır. Son olarak, Güney Gaz Koridoru'nun tamamlayıcı unsuru olan "Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)" ile Azerbaycan doğalgazı 2020 yılı itibariyle Avrupa'ya ulaşmaya başlamıştır (Mahiroğulları, 2021: 43-46).

Tablo 10: Türkiye’de Yıllara Göre Elektrik Santrallerinin Toplam Kurulu Gücü, Brüt Üretimi ve Net Tüketimi

Yıl	Toplam Kurulu Güç (MW)	Brüt Üretim (GWh)	Net Tüketim (GWh)
2014	69.519,8	251.962,8	207.375,1
2015	73.146,7	261.783,3	217.312,3
2016	78.497,4	274.407,7	231.203,7
2017	85.200,0	297.277,5	249.022,6
2018	88.550,8	304.801,9	258.232,2
2019	91.267,0	303.897,6	257.273,1
2020	95.890,6	306.703,1	262.702,1
2021	99.819,6	334.723,1	286.691,5
2022	103.809,3	328.379,3	286.576,3
2023	110.914,0	331.148,9	289.371,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/> (MW: Megawatt, GWh: Gigawatt saat)

Tablo 10, Türkiye’de yıllara göre elektrik santrallerinin toplam kurulu gücünü, brüt üretimini ve net tüketimini göstermektedir. Veriler, 2014 yılından 2023 yılına kadar olan dönem boyunca elektrik sektörü ile ilgili önemli eğilimleri ortaya koymaktadır.

Tabloya göre, Türkiye'nin elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü 2014 yılında 69,519.8 MW iken, 2022 yılında 103,809.3 MW'a yükselmiştir. Bu artış, yıllık bazda gözle görülür bir büyüme eğilimini işaret etmektedir.

Brüt elektrik üretimi, 2014 yılında 251,962.8 GWh iken, 2022 yılında 328,379.3 GWh'a çıkmıştır. Bu da brüt üretimin aynı dönemde yaklaşık %30.2 oranında arttığını göstermektedir. Brüt üretim, elektrik santrallerinin toplam üretim kapasitelerini yansıttığı için, kurulu güçteki artışa paralel olarak brüt üretimde de önemli bir artış yaşanmıştır. Net tüketim ise 2014 yılında 207,375.1 GWh iken, 2022 yılında 286,576.3 GWh'a ulaşmıştır. Net tüketimdeki artış, yaklaşık %38.3 olarak hesaplanmaktadır. Net tüketim, ülkenin elektrik talebini ve enerji kaynaklarının verimliliğini gösterir.

Bu artış, ülkenin elektrik talebindeki artışı ve enerji kullanımındaki değişimleri yansıtabilir. 2023 yılında Türkiye'de elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü 110.914,0 MW olup 2014-2022 yılları arasındaki toplam kurulu güç MW cinsinden değerine göre artış yaşanmıştır. Elektrik GWh cinsinden brüt değerinin en fazla olduğu yıl 2023 yılıdır. Elektrik üretiminin en fazla olduğu yıl 2023 yılı olmasına rağmen, net tüketimin en fazla olduğu yıl 2023 yılıdır.

Genel olarak bakıldığında zaman tablodaki veriler, Türkiye'nin elektrik sektörü altyapısının güçlendiğini ve elektrik üretim kapasitesinin arttığını göstermektedir. Ancak, net tüketim artışı, enerji talebindeki artışın ve elektrik tüketimindeki değişimlerin izlenmesini gerektiren önemli bir göstergedir. Bu eğilimler, ülkenin enerji politikasını ve sürdürülebilir enerji stratejilerini şekillendirmek için dikkate alınmalıdır.

2.1.5.3. Hizmet Sektörü

Hizmet sektörü, küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye'de de giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Bu sektör, yalnızca gayri safi milli hasılanın değil, aynı zamanda istihdamın sektörel dağılımında da belirleyici bir konumda yer almaktadır. Türkiye ekonomisinin dış ekonomik ilişkilerinde, özellikle 1980 sonrası dönemde kayda değer gelişmeler yaşanmış ve bu dönemin en dikkat çekici özelliklerinden biri, dış ticaretin serbestleşmesi ve ekonominin küresel piyasalara açılmasıdır.

Dünya genelindeki eğilimlerle uyumlu bir şekilde, Türkiye'de de hizmet sektörü zaman içinde hızlı bir büyüme kaydetmiştir. Örneğin, 1960'lı yıllarda ekonomik üretim ve toplam istihdam içinde tarım sektörünün ardından ikinci sırada yer alan hizmet sektörü, 2000'li yıllara gelindiğinde ilk sıraya yükselmiştir. Bu durum, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Türkiye ekonomisinin sektörel yapısında önemli bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir. Tarım sektöründeki gerilemeye karşılık, sanayi ve hizmet sektörlerinde dikkate değer bir büyüme gözlemlenmektedir (Kıratlı, 2019: 152).

Sanayi sektörü her ne kadar önemli bir gelişme gösterse de, ekonomideki payı başlangıçtan itibaren sınırlı kalmış ve 1980 sonrası dışa açılma ve liberalleşme sürecine kadar görece durağan bir seyir izlemiştir. Bu dönemde Türkiye, mühendislik, danışmanlık, ticaret, ulaştırma, turizm, lojistik ve inşaat gibi alanlarda rekabetçi bir konuma sahip olmuştur Türkiye'nin hizmet ticaretindeki rolü, başlıca inşaat, ulaştırma, turizm ve diğer hizmet sektörleri aracılığıyla şekillenmiştir (Sümer, 2008: 41).

Özellikle turizm sektörü, Türkiye için “bacasız sanayi” olarak nitelendirilmekte olup, dış ticaret gelirleri açısından en büyük paya sahiptir. Turizm, sadece Türkiye için değil, küresel ölçekte birçok ülke için de kritik bir gelir kaynağıdır. Turizm sektörünü, Türkiye'nin geleneksel hizmetler kapsamındaki bir diğer güçlü sektörü olan ulaştırma izlemektedir. Türkiye'ye döviz sağlayan ikinci büyük hizmet sektörü olan ulaştırma, toplam hizmet ihracatında önemli bir paya sahiptir ve karayolu taşımacılığı bu alanda başı çekmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda deniz yolu ve demir yolu taşımacılığına yönelik önemli yatırımlar yapılmaktadır (Yücel, 2002:50).

2.2. AZERBAIJAN'IN GENEL EKONOMİK YAPISI

Azerbaycan, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında, stratejik bir konumda bulunan zengin doğal kaynaklara sahip olan bir ülkedir. Ülkenin coğrafi konumu, hem Avrupa hem de Asya arasında bir görevi görmektedir. Yüzölçümü 86.600 km² olup nüfusu 2023 verilerine göre 10.11 milyondur. Başkenti Bakü olup, yönetim şekli ise Üniter

Yarı Başkanlık Cumhuriyetidir. Ülkede Kişi başı GSYH 5.397,9 \$ olup, işsizlik %6,0 oranındadır (DTSO, 2023).

Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde enerji sektörüne dayanır. Ülke zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde, Azerbaycan ekonomisi önemli ilerlemeler kaydetmiştir, özellikle zengin enerji kaynaklarının varlığı ve yabancı yatırımların çekilmesi gibi faktörlerin etkisiyle ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. Makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişimi belirginleşmiş, ekonominin stabil işleyişi ve çeşitli makroekonomik göstergelerin iyileşen dinamikleri bu süreci karakterize etmiştir. Yapısal değişiklikler ve yerel üretim kapasitesini artırmaya yönelik büyük çaplı önlemler, sosyo-ekonomik kalkınmanın kalitesini artırmıştır.

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan bir dizi sosyal, siyasi ve ekonomik sorunla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla ekonomik yapının çöküşü, teknolojik altyapının eski kalması, süregelen çatışmalar ve işgal altındaki toprakların %20'sinin etkisiyle üretim zayıflamış ve ekonomik kontrol zorlaşmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde, ülkenin ekonomik gelişimi genellikle iki aşamada incelenmiştir. İlk aşama, 1991-1995 yılları arasındaki ekonomik kaos ve durgunluk dönemini kapsarken, ikinci aşama 1996 yılından bu yana devam eden dinamik ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar dönemidir (Hacızade, 2018: 103-104).

Haydar Aliyev'in liderliği altında, Azerbaycan ekonomisinde köklü reformlar başlatılmış ve ülkenin çeşitli alanlarda kalkınmasını sağlamak amacıyla stratejik planlar oluşturulmuştur. Özellikle petrol endüstrisine odaklanan stratejiler, ekonominin canlanmasına ve ulusal bağımsızlığın korunmasına katkı sağlamıştır. 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması", Azerbaycan'ı ekonomik krizden çıkarmak için önemli bir adım olmuş ve ülkeye yabancı yatırımların çekilmesine yardımcı olmuştur. Bu süreçte, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ve piyasa ekonomisinin oluşturulması için normatif ve hukuki temeller atılmış, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi teşvik edilmiştir. Kamu mallarının özelleştirilmesi II Devlet Programı, ekonomik yapının iyileştirilmesi ve rekabet ortamının oluşturulması temelinde verimliliğin artırılmasını hedeflemiştir. Uygulanan önlemler sonucunda

35.000'den fazla küçük işletme ve tesis özelleştirilmiş, 1.500'den fazla anonim şirket kurulmuş ve mülkiyet sahipleri ile hissedar sayıları önemli ölçüde artmıştır.

Bu şekilde, Azerbaycan ekonomisi bağımsızlık sonrası süreçte önemli ilerlemeler kaydetmiş ve enerji kaynaklarının etkisiyle ekonomik büyümeyi sürdürmüştür (Aliyev, 2019: 2).

Azerbaycan İhracatı ve Yatırımı Teşvik Ajansı (AZPROMO), petrol dışı sektörlerle yabancı yatırımları çekmek ve bu sektörlerde üretilen ürünlerin ihracatını desteklemek amacıyla, 2003 yılında Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı tarafından kurulmuştur.

AZPROMO, Dünya Yatırım Teşvik Ajansları Birliği'ne (WAIPA) üye olup, aynı zamanda Orta Asya bölgesi için yönetim merkezi statüsüne sahiptir. 23 Temmuz 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan kararnameyle, Azerbaycan İhracat ve Yatırım Teşvik Ajansı'nın (AZPROMO) görev ve yetkilerini tanımlayan tüzük onaylanmıştır. Bu kapsamda, AZPROMO, Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin gelişimini desteklemek üzere, ülkenin belirlediği stratejik hedeflere uygun olarak uluslararası düzeyde çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Ajans, Azerbaycan'da üretilen ürünlerin uluslararası pazarlarda tanıtımını sağlamakta, yabancı alıcıları Azerbaycan ürünleri hakkında bilgilendirmekte ve yerel şirketlerle iş birliği kurulmasına aracılık etmektedir.

Aynı zamanda, yatırım fırsatlarını değerlendirmek isteyen yabancı şirketlere kapsamlı bilgi sunmakta ve bu süreçte "tek pencere" ilkesi çerçevesinde destek hizmetleri sağlamaktadır. AZPROMO'nun temel hedefleri arasında, petrol dışı sektörlerin ekonomideki önceliğini artırmak, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payını büyütmek ve "Made in Azerbaijan" ulusal markasıyla ihracatı teşvik ederek ülke ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak yer almaktadır. Ayrıca, iş dünyası için elverişli bir ortam oluşturmak, girişimciliği desteklemek ve özel sektörün çeşitli alanlarına yabancı yatırımların çekilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirmek de öncelikli faaliyetler arasındadır (Azpromo, 2024: 1).

Bir ülkenin ihracat potansiyelini artırmada insan kaynağının rolü kritik bir öneme sahiptir. İş gücünün nicelik ve nitelik bakımından geliştirilmesi ve kullanım etkinliğinin artırılması, ihracat kapasitesinin yükseltilmesi açısından temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim

Bakanlığı'nın desteği ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Azerbaycan İhracatı ve Yatırımı Teşvik Fonu'nun (AZPROMO) organizasyonu, İhracatçılar Kulübü UB'nin girişimi doğrultusunda bir eğitim programı hayata geçirilmiştir. "İhracat Akademisi" adı verilen bu üç aylık yoğun çevrimiçi eğitim programı, ihracat faaliyetlerini sürdüren ya da bu alanda faaliyet göstermeyi planlayan bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ülkenin ihracat potansiyelini güçlendirme hedefiyle, kamu kurumlarından ve önde gelen ihracatçı firmalardan uzmanlar bu sürece gönüllü olarak katkı sunmaktadır.

Söz konusu uzmanlar, çağın gerektirdiği becerilerle donanmış insan kaynağı yetiştirme sürecine destek sağlayarak, ihracat yönetimi alanındaki değerli bilgi ve mesleki deneyimlerini katılımcılarla paylaşmaktadır. Bu eğitim programı, ihracat yönetiminde uzmanlaşmış bir kadronun oluşumuna katkı sağlamayı amaçlayan önemli bir girişim olarak değerlendirilmektedir. 2014 yılında, petrol dışı yerli ürünlerin ihracatına yönelik operasyonel destek sağlamak ve ihracatçılarla ilişkileri sistematik bir şekilde yönetmek amacıyla "AZPROMO" tarafından "İhracatçılar Kulübü" kurulmuştur.

"İhracatçılar Kulübü" kapsamında, ürünlerini ihraç etmek isteyen ve üretim ile ihracat süreçlerinde çeşitli zorluklarla karşılaşan ihracatçıların yanı sıra ilgili kamu kurumlarının katılımıyla düzenli toplantılar gerçekleştirilmektedir. Bu toplantıların temel amacı, ihracat sürecinde karşılaşılan engellerin ve eksikliklerin tespit edilerek giderilmesi, girişimcilerin öneri ve görüşlerinin dinlenmesi ve bu sayede petrol dışı ürünlerin ihracatına katkı sağlanmasıdır. Yaklaşık üç yıldır faaliyet gösteren kulüp, bu süre zarfında 20'den fazla toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılarda, ihracata yönelik üretim, paketlenme ve etiketlenme, lojistik ve taşımacılık, sertifikasyon, ihracat işlemlerinde gerekli belgeler, gümrükleme prosedürleri gibi konular ele alınmıştır. Halihazırda "İhracatçılar Kulübü"nün yaklaşık 150 üyesi bulunmaktadır (Azpromo, 2024: 2).

2.2.1. Azerbaycan'da GSYH ve Ekonomik Büyümede Gelişmeler

1990'lı yılların başında, Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldı. Ermenistan ile yaşanan savaş, SSCB'den devralınan ekonomik mirasın sorunları ve Kuzey'deki Çeçenistan meselesi ülkenin sanayi için gerekli olan

ara mal ithalatını olumsuz etkiledi. Bu durum, ülkenin ekonomik faaliyetlerinde önemli bir daralmaya yol açtı. Ancak 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlarla yapılan işbirliği ve çeşitli istikrar programları, ekonominin yeniden yapılandırılmasında önemli rol oynadı. Azerbaycan, geçiş ekonomisine sahip post-Sovyet ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ekonomi olarak dikkat çekti. Bu büyümenin temel sebepleri arasında, doğrudan yabancı yatırımlardaki artış ve ülkenin büyük bir kısmını oluşturan hidrokarbon sektöründeki gelişmeler yer alıyor (Eyyubov, 2012: 170-171).

1995 yılında %11,8 olarak kaydedilen GSYİH büyüme oranı, 1996 yılından bu yana sürekli artmıştır. Azerbaycan'ın %10 oranındaki ekonomik büyümesi, 1998 yılında Rusya'daki ekonomik krize rağmen dünya petrol fiyatlarındaki artış, yabancı yatırımlar ve inşaat sektöründeki ilerlemelerle desteklenmiştir. Ayrıca dış ticarete kaydedilen gelişmeler de bu büyümeye katkıda bulunmuştur. Azerbaycan Hükümeti, Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2003-2005) ile başlayarak, 2003-2006 yıllarını kapsayan bir dizi program uygulamıştır. Bu süreçte yoksulluk oranı %44,7'den %11,5'e düşmüştür ve bu düşüş eğilimi 2005 yılından bu yana devam etmektedir (Nadirov, vd., 2003: 112-152).

Pandemi sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisi yeniden toparlanmış ve 2021 yılında %5,6 büyüme kaydederek son sekiz yılın en yüksek büyüme oranına ulaşmıştır. 2020'de ekonomik büyüme %5'in üzerinde gerçekleşmiş, petrol dışı ekonomi %7,2, sanayi üretimi ise %5'in üzerinde artmıştır. Bu gelişmeler, pandemi sonrası dünyanın en başarılı büyüme göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. 2021'de ülke, bir önceki yıla göre %5,6 daha fazla üretim gerçekleştirmiş ve 92,8 milyar manatlık bir ekonomik üretim sağlamıştır (Ahmadov, 2022: 22).

Tablo 11: Azerbaycan Gayrisafi Yurtiçi Hasılasının Gelişimi (manat, dolar ve euro cinsinden)

	Toplam GSYH			Kişibaşı GSYH			1\$=manat	1€=manat
	Milyon manat	Milyon dolar	Milyon Euro	Manat	Dolar	Euro		
1990	0,3	2443,3	-	0,1	346,3	-	0,0001	-
1991	0,5	703,1	-	0,1	98,3	-	0,0008	-
1992	4,8	1309,8	-	0,7	180,4	-	0,0037	-
1993	31,4	1326,9	-	4,3	179,9	-	0,0237	-
1994	374,7	1629,3	-	50,1	217,9	-	0,2300	-
1995	2133,8	2415,2	-	282,1	310,3	-	0,8835	-
1996	2732,6	3180,8	-	357,2	416,1	-	0,8591	-
1997	3158,3	3960,7	-	409,2	513,2	-	0,7974	-
1998	3440,6	4446,4	-	441,5	570,6	-	0,7738	-
1999	3775,1	4583,7	4299,2	480,1	582,9	546,8	0,8236	0,8781
2000	4718,1	5272,8	5687,2	593,2	662,9	715,1	0,8948	0,8296
2001	5315,6	5707,7	6373,6	661,7	710,5	793,5	0,9313	0,8340
2002	6062,5	6235,9	6603,3	747,5	768,9	814,2	0,9722	0,9181
2003	7146,5	7276,0	6431,9	872,7	888,5	785,4	0,9822	1,1111
2004	8530,2	8680,4	6980,0	1030,4	1048,5	843,2	0,9827	1,2221
2005	12522,5	13238,7	10603,3	1494,3	1579,8	1265,3	0,9459	1,1810
2006	18746,2	20983,0	16713,8	2208,2	2471,6	1968,8	0,8934	1,1216
2007	28360,5	33050,3	24126,3	3296,6	3841,7	2804,4	0,8581	1,1755
2008	40137,2	48852,5	33174,0	4603,7	5603,3	3805,1	0,8216	1,2099
2009	35601,5	44297,0	31738,9	4033,2	5018,2	3595,6	0,8037	1,1217
2010	42465,0	52909,3	39952,0	4753,0	5922,0	4471,7	0,8026	1,0629
2011	52082,0	65951,6	47377,4	5752,9	7285,0	5233,3	0,7897	1,0993
2012	54743,7	69683,9	54180,2	5966,1	7594,3	5904,7	0,7856	1,0104
2013	58182,0	74164,4	55826,1	6258,3	7977,4	6004,9	0,7845	1,0422
2014	59014,1	75234,7	56581,1	6268,0	7990,8	6009,6	0,7844	1,0430
2015	54380,0	52996,8	47785,6	5706,6	5561,5	5014,6	1,0261	1,1380
2016	60425,2	37862,8	34217,8	6269,6	3928,6	3550,4	1,5959	1,7659
2017	70337,8	40867,9	36213,7	7226,0	4198,5	3720,3	1,7211	1,9423

2018	80092,0	47112,9	39858,7	8156,2	4797,8	4059,0	1,7000	2,0094
2019	81896,2	48174,2	43019,5	8246,3	4850,8	4331,7	1,7000	1,9037
2020	72578,1	42693,0	37407,5	7257,8	4269,3	3740,7	1,7000	1,9402
2021	93203,2	54825,4	46312,1	9278,9	5458,2	4610,6	1,7000	2,0125
2022	133972,7	78807,5	74724,0	13270,9	7806,4	7401,9	1,7000	1,7929
2023	123005,5	72356,2	66909,0	12114,5	7126,2	6589,7	1,7000	1,8384

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi <https://stat.gov.az/>

Tablo 11, Azerbaycan'ın gayrisafi yurtiçi hasılasını (GSYH) çeşitli para birimleri cinsinden sunmaktadır. Tablo, 1990'dan 2023'e kadar olan yıllar için, Azerbaycan'ın GSYH'sinin manat, dolar ve euro cinsinden değerlerini ve bu değerlerin kişi başına düşen miktarlarını içermektedir. Ayrıca, GSYH'nin kişi başına düşen değerleri ve bu değerlerin yıllık değişimleri de tabloya dahil edilmiştir.

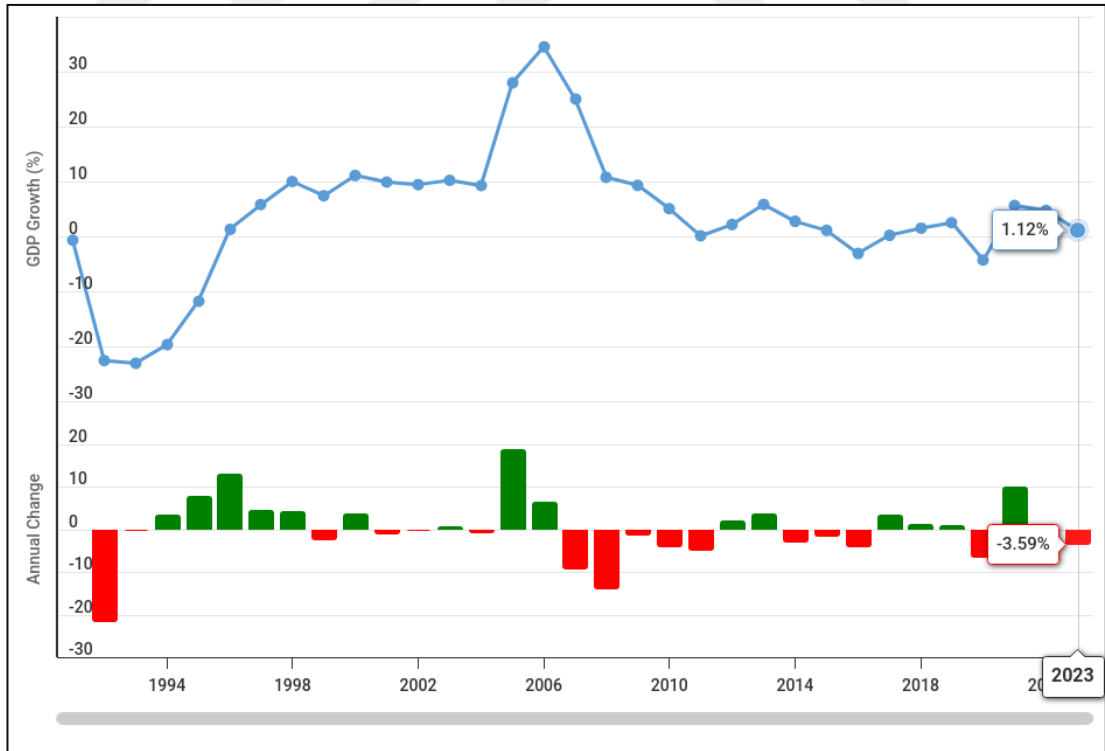
Tablonun incelemesi, Azerbaycan ekonomisinin yıllar içinde önemli bir büyüme sergilediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 1990 yılında GSYH'nin manat cinsinden değeri 0,3 milyon manat olarak kaydedilmişken, 2023 yılında bu değer 123,005.5 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bu, Azerbaycan ekonomisinin uzun vadede önemli bir büyüme kaydettiğini göstermektedir. Dolar ve euro cinsinden değerlere bakıldığında, 1990 yılında bu para birimleriyle GSYH değerleri sırasıyla 2443,3 milyon dolar ve 346,3 milyon euro olarak belirlenmiştir. 2023 yılı itibarıyla ise bu değerler sırasıyla 72,356.2 milyon dolar ve 66,909.0 milyon euro olmuştur. Bu durum, hem ulusal hem de uluslararası para birimleri cinsinden Azerbaycan ekonomisinin önemli bir genişleme yaşadığını göstermektedir.

Kişi başına düşen GSYH'nin yıllık değişimleri de dikkate alındığında, 1990 yılında kişi başına düşen GSYH'nin yalnızca 0,1 dolar ve 0,0001 euro olduğu görülürken, 2023 yılında bu değerler sırasıyla 7.126,2 dolar ve 6.589,7 euroya ulaşmıştır. Bu değişim, Azerbaycan'daki yaşam standartlarının ve ekonomik refah seviyesinin önemli ölçüde arttığını yansıtmaktadır. Tablo 9'da yer alan bilgiler Azerbaycan'ın ekonomik büyüme trendini ve uluslararası para birimleri karşısındaki performansını açık bir şekilde ortaya koymakta, ekonomik gelişim süreçlerini analiz etmek için önemli veriler sunmaktadır.

Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde en verimli petrol ve gaz kaynaklarına sahip bölgelerden biriydi. Petrol ve gazın çıkarıldığı ana bölgeler Abşeron Yarımadası, Kur-Araz ovası ve Hazar Denizi evresiydi. Rafineri endüstrisi özellikle Bakü'de yoğunlaşmış, Daşkasan bölgesinde ise demir ve alunit madenciliği yapılmıştır. Ayrıca, elektrik üretimi de Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamıştır. Ancak ülkenin ekonomik temelleri arasında petrolün ardından en önemli yeri tarım sektörü almaktadır. 1986 yılında ülkede tarımsal üretime dahil edilen arazi miktarı 4.1 milyon hektar idi. Tarım, ülkenin tarımsal üretiminin %70'ini karşılamakta olup, özellikle pamuk başta olmak üzere ana tarımsal ürünler arasında yer almaktadır (Yüce, 2023).

Tarım sektörü, SSCB döneminde Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak SSCB'nin çöküşü ve ardından Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı'nın yarattığı zorluklar, ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir (Zengin, 2010: 267).

Şekil 1: Azerbaycan'da Yıllara Göre Büyüme Oranları (1991-2023)

Kaynakça:Macrotrends,<https://www.macrotrends.net/globalmetrics/countries/aze/azerbaijan/gdp-growth-rate>

Şekil 1’de Azerbaycan’da yıllar itibariyle büyüme oranları grafik yardımıyla gösterilmiştir. Bu gelişimi aşağıdaki Tablo 12’de daha detaylı olarak görmek mümkündür.

Tablo 12: Azerbaycan Yıllara Göre GSYİH Büyüme Oranı

Azerbaycan GSYİH Büyüme Oranı - Tarihsel Veriler		
Yıl	GSYH Büyümesi (%)	Yıllık Değişim
2023	%1,12	%-3.59
2022	%4.71	%-0,90
2021	%5.62	%9.92
2020	%-4.30	%-6,80
2019	%2,50	%1,00
2018	%1,50	%1.30
2017	%0,20	%3.30
2016	%-3.10	%-4.19
2015	%1.09	%-1,66
2014	%2,75	%-3.06
2013	%5.81	%3.64
2012	%2,17	%2.07
2011	%0,10	%-4.95
2010	%5.05	%-4.25
2009	%9.30	%-1,46
2008	%10.76	%-14.24
2007	%25,00	%-9.50
2006	%34.50	%6.54
2005	%27,96	%18,71
2004	%%9.25	%-0,95
2003	%10.21	%0,77
2002	%9.44	%-0,46
2001	%9.90	%-1.20
2000	%11.10	%3.70
1999	%7.40	%-2,60
1998	%10.00	%4.20
1997	%5.80	%4.50
1996	%1.30	%13.10
1995	%-11.80	%7.90

1994	%-19,70	%3.40
1993	%-23.10	%-0,50
1992	%-22.60	%-21.90
1991	%-0,70	%-21.90

Kaynakça: Macrotrends,

<https://www.macrotrends.net/globalmetrics/countries/aze/azerbaijan/gdp-growth-rate>

Tablo 12’de yıllara göre Azerbaycan’ın GSYİH büyüme oranları değerlendirildiğinde, 1990’lar, Azerbaycan için ekonomik anlamda en zor yıllar olmuştur. 1992 ve 1993 yıllarında sırasıyla -%22,60 ve -%23,10 oranlarında ciddi daralmalar yaşanmıştır. Bu yıllar, Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ekonomik geçiş sürecinin zorluklarla geçildiği dönemlerdir. Bu dönemdeki daralmalar, hem iç savaş hem de ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesi çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 1995 ve 1996 yıllarında da sırasıyla -%11,80 ve %1,30 daralma görülmüştür.

Bu yıllarda, ülke ekonomisinin toparlanmaya başlaması ancak dış etkenlerden dolayı yavaş gerçekleşmiştir. 2000’li yılların başında Azerbaycan ekonomisi, %9 ila %11 arasında büyüme oranları sergileyerek dikkat çekici bir performans göstermiştir. Özellikle 2006 yılında %34,50 oranındaki büyüme, ülkenin doğal kaynaklarının (özellikle petrol ve gaz) dünya pazarlarında değer kazanmasıyla doğru orantılıdır. Bu büyüme dönemi, Azerbaycan’ın ekonomik kalkınma sürecinin en parlak dönemi olarak kabul edilebilir.

Azerbaycan ekonomisi, 2000’li yılların başında yüksek büyüme oranları kaydederken (örneğin, 2006 yılında %34,50 büyüme oranı) özellikle petrol ve gaz sektöründeki artışla birlikte büyük bir ekonomik patlama yaşanmıştır. Ancak 2014 yılında küresel petrol fiyatlarının düşüşü ve bu sektörün ekonomiye olan etkisinin gözle görülür bir şekilde azalmasıyla birlikte GSYİH büyüme oranı %2,75’e gerilemiştir. 2015 ve 2016 yıllarında ise sırasıyla %1,09 ve -%3,10 oranında küçülmeler yaşanmıştır. Bu dönemdeki daralma, sadece petrol fiyatlarındaki azalma ile değil, aynı zamanda Azerbaycan’ın bağımlı olduğu enerji sektöründeki dalgalanmalara karşı kırılganlığı ile de açıklanabilir. Azerbaycan ekonomisi, 2020 yılında -%4,30 oranında bir küçülme yaşamıştır. Bu dönemdeki daralma, küresel COVID-19 pandemisinin etkisiyle açıklanabilir. Dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan’da da pandemi nedeniyle ekonomik faaliyetlerde büyük bir gerileme

gözlemlenmiştir. 2021 yılında ise ekonomik toparlanma yaşanmış, büyüme oranı %5,62'ye çıkmıştır. Bu toparlanma, ülkenin ekonomik faaliyetlerinin yeniden normale dönmesiyle açıklanabilir.

Tablonun son yıllarındaki veriler, Azerbaycan ekonomisinin büyüme hızının önemli ölçüde yavaşladığını göstermektedir. 2023 yılında %1,12'lik büyüme, bir önceki yıl olan %4,71'den belirgin şekilde düşmüştür. Bu düşüş, küresel ekonomik belirsizliklerin, özellikle enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ve olası iç ekonomik zorlukların bir sonucu olabilir. Ayrıca, büyüme oranlarındaki negatif yıllık değişim oranı (-%3,59) da bu durumu pekiştirmektedir. Azerbaycan ekonomisi, tarihsel olarak büyük dalgalanmalar göstermiştir. Bu dalgalanmalar, çoğunlukla küresel ekonomik gelişmeler, iç siyasi faktörler ve özellikle petrol ve gaz gibi doğal kaynaklara olan bağımlılıkla ilişkilidir.

1990'lar, Azerbaycan için zorlu bir geçiş dönemi olmuşken, 2000'li yılların başındaki büyüme hızları, doğal kaynakların etkisiyle önemli ölçüde artmıştır. Son yıllarda ise ekonomik büyüme hızının yavaşladığı gözlemlenmektedir.

2.2.2. Azerbaycan'da Enflasyon ve Gelişimi

Azerbaycan'da enflasyon kavramı halkın dikkatini 1990'lı yılların başında çekmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte, enflasyon oranları önemli ölçüde artmış, var olan işletmelerin büyük çoğunluğu iflas etmiş ve üretim seviyeleri hızla düşmüştür. 1990-1991 yıllarında, o dönemdeki Azerbaycan hükümeti, enflasyonun artışına karşı önlem almak amacıyla halkın elindeki ürün rezervlerini piyasaya sürmüştür. Ancak, ekonominin devlet kontrolünden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki finansman eksiklikleri ve nakit arzındaki istikrarsızlık gibi önemli faktörler, Azerbaycan Manatı'nın sürekli olarak değer kaybetmesine ve genel fiyat seviyelerinin önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Başlangıçta talep enflasyonu olarak ortaya çıkan bu durum, zamanla farklı nedenlerle farklı boyutlar kazanmıştır (Aras, 2005: 45).

Tablo 13: Azərbaycan'da Yıllara Göre Tüketici Fiyat Endeksi (%)

Yıllar	Tüketici Fiyat Endeksi (%)
1993	1229,1
1994	1763,5
1995	511,8
1996	119,9
1997	103,7
1998	99,2
1999	91,5
2000	101,8
2001	101,5
2002	102,8
2003	102,2
2004	106,7
2005	109,6
2006	108,3
2007	116,7
2008	120,8
2009	101,5
2010	105,7
2011	107,9
2012	101,1
2013	102,4
2014	101,4
2015	104,0
2016	112,4
2017	112,9
2018	102,3
2019	102,6
2020	102,8
2021	106,7
2022	113,9
2023	108,8

Kaynak: Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 14’te sunulan verilere göre, Azerbaycan’da yıllara göre tüketici fiyat endeksi (TÜFE), Azerbaycan’ın 1993-2023 yıllarını kapsayan dönemde tüketici fiyat endeksi, farklı ekonomik ve siyasi koşullara bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Özellikle 1990’ların başındaki yüksek oranlar, dönemin ekonomik geçiş sürecine ve hiperenflasyon etkilerine işaret etmektedir. Daha sonraki yıllarda fiyat artış oranlarının istikrarlı bir şekilde düştüğü ve 2000’li yıllarla birlikte görece makul seviyelere ulaştığı görülmektedir. 1993 yılında TÜFE, %1229,1 gibi olağanüstü yüksek bir seviyededir. Bu durum, Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeni kazandığı ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olduğu bir dönemi yansıtmaktadır. 1994 yılında bu oran %1763,5’e çıkarak zirve yapmıştır. Bu dönemde ekonomik istikrarsızlık, hiperenflasyon, dış ticaret dengesizlikleri ve yüksek mali açıklar belirleyici olmuştur.

1995 yılında ise enflasyonun %511,8’e düşmesi, ekonomik reformların ve fiyat kontrol politikalarının etkili olmaya başladığını göstermektedir.

1996 yılından itibaren tüketici fiyat endeksi belirgin bir şekilde düşüş göstermiştir. 1998 yılında TÜFE, %99,2 ile 100’ün altına inmiş ve deflasyonist bir eğilim görülmüştür. Bu durum, ekonomideki yeniden yapılanma sürecinin ve makroekonomik istikrar politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 2000-2008 döneminde ise TÜFE genellikle %100-120 arasında değişmiştir. Bu, Azerbaycan ekonomisinin büyüme gösterdiği ve petrol gelirlerinin etkisiyle istikrarlı bir yapıya kavuştuğu bir dönemi yansıtmaktadır. 2008 küresel ekonomik krizi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, Azerbaycan’da TÜFE üzerinde etkili olmuştur. 2008 yılında TÜFE %120,8 ile önemli bir artış göstermiştir. Ancak, 2009 yılında %101,5’e gerileyerek ekonominin hızlı bir şekilde toparlandığı görülmektedir.

2010-2015 dönemi boyunca enflasyon %100-110 arasında dalgalanmış, ekonomide genel bir istikrar gözlenmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında enflasyon oranlarının sırasıyla %112,4 ve %112,9 seviyelerine yükselmesi, petrol fiyatlarındaki düşüş ve manatın değer kaybı gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu dönemde Azerbaycan ekonomisi, dış şoklara karşı kırılganlığını ortaya koymuştur. 2018-2020 döneminde TÜFE, %102-103 seviyelerinde seyrederken yeniden istikrar kazanmıştır. Ancak, 2021-2023 yılları arasında enflasyon oranlarının yeniden yükselişe geçtiği gözlenmektedir. Özellikle 2022 yılında TÜFE %113,9 ile dikkat çekici bir artış göstermiştir. Bu durum, küresel pandeminin, tedarik zinciri sorunlarının ve artan enerji

fiyatlarının etkisiyle açıklanabilir. 2023 yılında ise enflasyon %108,8 olarak gerçekleşmiş ve önceki yıla göre bir miktar gerileme göstermiştir. Ancak bu oran, hâlâ yüksek enflasyon sınırlarında yer almakta ve fiyat istikrarının henüz tam olarak sağlanamadığına işaret etmektedir.

2.2.3. Azerbaycan'da İstihdam ve Gelişimi

Eski Sovyet ülkelerinde işgücü piyasası, kapalı bir toplum yapısıyla sınırlıydı ve teknoloji ile iletişim imkanlarının artmasıyla birlikte küreselleşme sürecinde önemli değişimlere uğradı. Bu ülkelerde, işgücü piyasaları genellikle tarım ve endüstri sektörlerinde yoğunlaşmış olsa da 1980'lerden itibaren bankacılık, hizmet sektörü ve modern teknolojiler gibi alanlar da gelişmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'da endüstri sektörü ekonomik ağırlığını kaybetmiş ve bunun yerine bankacılık, turizm, hafif sanayi ve gıda üretimi gibi sektörler önem kazanmıştır.

Bu süreç, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. 1991'deki bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisi geçiş süreci ve ekonomik durgunluklar yaşamış, bu durum önemli ölçüde iş kaybına neden olmuştur. Ayrıca, Ermenistan'ın işgali sonucunda yaklaşık bir milyon insan zorunlu göçe maruz kalmış ve bu durum ülkedeki istihdam sorununu derinleştirmiştir. Toplam nüfusu 10 milyon olan ülkede, işgücünün önemli bir kısmı mevcut şartlar nedeniyle komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yurt içinde ise işgücü özellikle başkent Bakü'ye doğru yoğunlaşmış ve bu durum, diğer sosyal sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Bulut vd., 2009: 51).

Tablo 14: Azerbaycan’da Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Yıllık Ortalama Ücretli Çalışan Sayısı (bin kişi)

Ekonomik faaliyet türleri	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	46,3	47,2	49,4	51,3	54,2	61,2	61,5	63,0	58,9
Maden endüstrisi	34,2	34,1	33,7	34,1	34,9	34,1	32,3	33,7	33,3
İşleme endüstrisi	94,4	100,7	105,1	109,1	121,9	127,1	127,2	129,7	129,3
Elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve temini	27,1	27,3	27,5	27,5	30,4	28,3	27,2	27,9	29,1
Su temini, atık arıtma ve işleme	25,4	30,6	30,8	41,1	30,2	29,9	32,7	33,6	34,6
İnşaat	95,3	89,7	101,7	106,2	119,6	134	127	124,6	113,2
Ticaret; araç tamiri	284,8	291,8	291,7	287,2	294,5	312,7	317,5	323,8	323,8
Taşıma ve depolama	73,1	70,3	70,7	72	75,6	76,3	73,9	73,5	75,9
Turistik konaklama ve halka açık yiyecek-içecek hizmetleri	21,8	22,9	22,8	23,4	27,4	25,3	29,8	35,2	44,1
Bilgi ve iletişim	26,1	25	24,9	26,6	28,3	29,8	30,3	31,9	33,1
Mali ve sigorta faaliyeti	30,1	25	23,8	25,3	28	28,9	31,9	35,1	37,2
Gayrimenkul ile ilgili işlemler	15,1	18,8	19	18,9	17,1	18	16,6	17,3	18,2
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyet	57	55,3	52	53,9	56,5	58,4	57,7	61	64,6
İdari ve destek hizmetlerinin sağlanması	24,7	24,7	27,4	28,6	68,7	76,2	86,2	87,2	87,6
Kamu yönetimi ve savunma; sosyal Güvenlik	101,4	107,7	108,6	108,8	113,3	112	112,5	112,2	111,4
Eğitim	338,4	337	333,3	334,3	336,3	332,9	333,7	334,9	333,2
Nüfusa sağlık ve sosyal hizmetlerin sağlanması	133,7	133,2	131,4	132,3	135,1	140,2	138	141,9	146,6
Rekreasyon, eğlence ve sanat alanındaki faaliyetler	56,7	56,2	54,3	54,7	55,1	54,5	54,2	54,1	53,6
Diğer alanlarda hizmetlerin sağlanması	16,9	16,8	16,9	16,4	19,5	18,9	18,9	18,1	17,8
Ekonomide - toplam	1502,5	1514,3	1525	1551,7	1646,6	1698,7	1709,1	1738,7	1745,5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 13, Azerbaycan’daki ekonomik faaliyet türlerine göre yıllık ortalama ücretli çalışan sayısındaki değişimleri yıllar itibarıyla göstermektedir. Tabloya göre Azerbaycan ekonomisinde toplam ücretli çalışan sayısı, 2015-2023 yılları arasında artış eğilimindedir. 2015 yılında 1.502,5 bin olan toplam çalışan sayısı, 2023 yılında

1.745,5 bine yükselmiştir. Bu durum, genel ekonomik büyüme ve istihdam yaratma kapasitesinin arttığını göstermektedir. Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık sektöründe çalışan sayısı 2015-2019 arasında kademeli bir artış göstermiştir; ancak 2020 sonrası dönemde azalma eğilimi dikkat çekmektedir. 2023 yılında 58,9 bin çalışan ile önceki yıllara göre gerileme yaşanmıştır. Tarım sektöründeki bu düşüş, kırsaldan kente göç ya da sektördeki mekanizasyonun artışıyla ilişkilendirilebilir. Maden sektöründeki istihdam görece durağan bir seyir izlemiştir. 2015-2023 yılları arasında çalışan sayısı yaklaşık 34 bin civarında kalmıştır. Bu durum, sektörün yüksek teknoloji kullanımı nedeniyle iş gücü yoğunluğunun sınırlı olduğunu göstermektedir. İşleme endüstrisinde çalışan sayısında sürekli bir artış gözlemlenmektedir.

2015 yılında 94,4 bin olan çalışan sayısı, 2023 yılında 129,3 bine ulaşmıştır. Bu, sanayileşme çabalarının etkili olduğunu ve üretim kapasitesindeki artışın istihdama yansıdığını göstermektedir. 2015-2019 döneminde hızlı bir büyüme gösteren inşaat sektöründe çalışan sayısı, 2020 sonrası dönemde azalma eğilimine girmiştir. 2023 yılında çalışan sayısı 113,2 bine gerilemiştir. Bu durum, küresel ekonomik dalgalanmalar ve yerel yatırımlardaki yavaşlama ile açıklanabilir. Ticaret sektörü, Azerbaycan ekonomisinin en fazla istihdam sağlayan alanlarından biridir. 2015 yılında 284,8 bin olan çalışan sayısı, 2023 yılında 323,8 bine yükselmiştir. Bu, tüketim sektöründeki canlılığı ve küçük ölçekli işletmelerin önemini vurgulamaktadır.

Turizm ve yiyecek-içecek hizmetleri sektöründe çalışan sayısı, özellikle 2020 sonrası dönemde hızlı bir artış göstermiştir. 2015 yılında 21,8 bin olan çalışan sayısı, 2023 yılında 44,1 bine yükselmiştir. Bu artış, turizm sektörüne yapılan yatırımlar ve pandeminin ardından sektörün toparlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Sağlık sektöründe çalışan sayısı istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 2023 yılında bu alanda 146,6 bin kişi istihdam edilmiştir. Pandemi dönemi ve sonrasında sağlık hizmetlerine artan talep bu artışı açıklayabilir. Eğitim sektöründe çalışan sayısı görece durağan bir seyir izlemiştir. 2015 yılında 338,4 bin olan çalışan sayısı, 2023 yılında 333,2 bin olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, sektörün doygunluk seviyesine ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Azerbaycan ekonomisindeki genel büyümeyi ve sektörel farklılıkları yansıtmaktadır. Ekonomik çeşitlendirme çabalarının artırılması, özellikle tarım ve maden gibi geleneksel sektörlerdeki istihdam kaybının önlenmesi açısından

önemlidir. Ayrıca, bilgi ve iletişim gibi yüksek katma değerli sektörlerde daha fazla istihdam yaratılması, uzun vadeli ekonomik kalkınma için kritik bir rol oynayabilir.

2.2.4. Azerbaycan'da Dış Ticaret ve Gelişimi

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer ülkelerle ticaret politikalarını sürdürmeye başlamış ve bu süreçte uygun koşullar bulmuştur. Azerbaycan'ın küresel ekonomik ilişkilerde yer aldığı ana türler; uluslararası mal ve hizmet ticareti, kitlesel göç, bilimsel ve teknik işbirliği, işgücü göçü ve finansal ilişkilerdir. Bu ilişkilerin en önemlisi ise dış ticarettir.

Günümüz koşullarında, Azerbaycan'ın uluslararası ticarete katılması, mevcut kaynakların daha etkin kullanılmasını, bilim ve teknolojide dünya çapında başarıya entegrasyonunu ve ekonominin hızlı bir yapısal dönüşümünü mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, dış ticaretin geliştirilmesi, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma yolunun belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Ülkenin bağımsızlığını yeniden kazanmasının, komşu ve diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerin gelişimine yeni bir ivme kazandırdığı vurgulanmalıdır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yabancı ülkelere yaptığı ziyaretler ve farklı düzeylerdeki heyetler arası toplantılar, Azerbaycan'ın dış ticaretine güçlü bir ivme kazandırmıştır. (Abbasov, 2021: 43).

Tablo 15: Azerbaycan'da Yıllara Göre Dış Ticaret (Milyon ABD doları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Toplam Dış Ticaret Hacmi
1991	1.881,2	2.121,0	239,8	4.002,2
1992	939,8	1.484,0	544,2	2.423,8
1993	628,8	724,7	95,9	1.353,5
1994	777,9	652,7	-125,2	1.430,6
1995	667,7	637,2	-30,5	1.304,9
1996	960,6	631,3	-329,3	1.591,9
1997	794,4	781,3	-13,1	1.575,7
1998	1.076,5	606,1	-470,5	1.682,6
1999	1.035,9	929,7	-106,2	1.965,6
2000	1.172,1	1.745,2	573,1	2.917,3
2001	1.431,1	2.314,2	883,1	3.745,3
2002	1.665,5	2.167,4	501,9	3.832,9

2003	2.626,2	2.590,4	-35,8	5.216,6
2004	3.515,9	3.615,5	99,6	7.131,4
2005	4.211,2	4.347,2	136,0	8.558,4
2006	5.266,7	6.372,2	1.105,5	11.638,9
2007	5.713,5	6.058,2	344,7	11.771,7
2008	7.170,0	47.756,0	40.586,0	54.926,0
2009	6.123,1	14.701,4	8.578,3	20.824,5
2010	6.600,6	21.360,2	14.759,6	27.960,8
2011	9.756,0	26.570,9	16.814,9	36.326,9
2012	9.652,9	23.908,0	14.255,1	33.560,9
2013	10.712,5	23.975,4	13.262,9	34.687,9
2014	9.187,7	21.828,6	12.640,9	31.016,3
2015	9.216,7	12.729,1	3.512,4	21.945,8
2016	8.489,1	13.457,6	4.968,5	21.946,7
2017	8.783,3	15.320,0	6.536,7	24.103,3
2018	11.465,9	19.489,1	8.023,2	30.955,0
2019	13.667,5	19.635,2	5.967,7	33.302,7
2020	10.732,0	13.732,6	3.000,6	24.464,6
2021	11.703,2	22.208,0	10.504,8	33.911,2
2022	14.539,9	38.146,6	23.606,7	52.686,5
2023	17.285,0	33.898,0	16.613,0	51.183,0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 15, Azerbaycan'ın dış ticaret performansını yıllara göre ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. 1991-2023 yılları arasında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi, önemli dalgalanmalarla birlikte genel olarak artış göstermiştir. Özellikle 2008 sonrası dönemde dış ticaret hacminde hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın ana nedenleri arasında enerji sektöründeki üretim artışı, ihracat odaklı politikalar ve uluslararası piyasalardaki petrol fiyatlarının etkisinin olduğu değerlendirilebilir.

1991-2000 yılları arasında 1.881,2 manat ile en fazla ithalatın gerçekleştiği yıl 1991 yılı olmuştur. İhracatın en fazla olduğu yıl 2.121,0 manat ile ithalatta olduğu gibi 1991 yılı olmuştur. Bu bağlam toplam dış ticaret hacmi ise 4.002,2 manat ile 1991 yılı olmuştur. 1991-2000 yılları arasındaki dönemde toplam dış ticaret hacmi oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun nedenleri arasında SSCB'nin dağılmasının ardından yaşanan ekonomik durgunluk, altyapı eksiklikleri ve piyasa dönüşüm süreci yer alabilir. 2001 ve 2008 yılları arasında en fazla ithalat ve ihracat 2008 yılı olup ithalat 7.170,0 manat iken ihracat ise, 47.756,0 manattır ve buna bağlı olarak dış ticaret

hacminin en fazla olduğu yıl 2008 yılıdır. 2001-2008 yılları arasında ise, 2000'lerin başından itibaren, özellikle petrol ve doğal gaz ihracatındaki artış sayesinde dış ticaret hacminde belirgin bir yükseliş görölmektedir. 2009-2023 yılları arasında ithalatın en fazla olduğu yıl 2023 yılı olup ithalat 17.285,0 manat olup ihracat ise en fazla 2022 yılında olup 38.146,6 manattır. 2009-2023 yılları arasında Küresel ekonomik kriz ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara rağmen, bu dönemde Azerbaycan dış ticaret hacmini artırmayı başarmıştır. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle ticaret hacmi bir miktar gerilese de, 2021 ve sonrasında toparlanma yaşanmıştır.

Tabloda dış ticaret dengesinin yıllar içindeki değişimlerine bakıldığında, 1991 yılında dış ticaret dengesi 239,8 iken 2000 yılında ise 573,1 olmuştur. 1991 ve 1993 yıllarında ihracat ithalattan fazla olup 1991 yılında ithalat 1.881,2 manat iken ihracat 2.121,0 manattır. 1992 yılında ise ithalat 1939,8 manat iken ihracat ise 1.484,0 manattır 1993 yılında ise ithalat 628,8 manat iken ihracat ise 724,7 manattır 1994 ve 2000 yılları arasında ise ithalat ihracattan fazla olmuştur. 1991-2000 yılları arasında dış ticaret dengesi genellikle ithalat aleyhine açık vermiştir. 1990'ların ortalarında enerji sektöründeki üretim düşüklüğü ve ithalat bağımlılığı bu durumu açıklayabilir.

2001-2008 yılları dış ticaret dengesi fazlaya dönmeye başlamış ve 2006 sonrası pozitif bir seyir izlemiştir. Petrol ve doğal gaz gelirlerindeki artışın bu fazlalığın başlıca nedeni olduğu söylenebilir. 2009-2023 yılları arasında özellikle 2011, 2012 ve 2022 yıllarında dış ticaret fazlası oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bununla birlikte, 2015 yılında enerji fiyatlarındaki düşüşle birlikte dış ticaret dengesi önemli ölçüde daralmıştır. Ancak bu durum, sonraki yıllarda toparlanma göstermiştir.

2.2.5. Azerbaycan Ekonomisinin Sektörel Yapısı

Azerbaycan ekonomisinin sektörel yapısı tarım, sanayi ve enerji olarak üç ana sektörde ele alınabilir;

2.2.5.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörü, Azerbaycan ekonomisinin petrol dışı sektörler içinde en önemli paya sahip olanıdır. Ülkenin tarımsal potansiyelini zengin toprakları ve çeşitli iklim tipleri desteklemektedir. Azerbaycan'da dünya genelinde bulunan 11 iklim

bölgesinden 9'u mevcuttur, bu da çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine olanak tanır. Bu doğal avantajlar sayesinde buğday, çay, pamuk, zeytin, tütün, meyve ve sebzeler gibi tarım ürünleri başlıca yetiştirilen ürünler arasındadır. Ülke, kendi tahıl ihtiyacını karşılayacak üretim potansiyeline sahiptir. Azerbaycan'ın dış ticaretinde tarım ürünlerinin payı görece küçük olmasına rağmen, iç talep genellikle yerel üretimle karşılanmaktadır (Valiyev, 2008: 52). Ancak, bireysel hanelere dayalı ekonomik yapının ve üretimin yaygınlığı, tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca, tarım ürünlerinin dış ticaretinde koordinasyon sağlayacak yetkin ve resmi olarak kayıtlı kişilerin azlığı da bu sektörün gelişimini kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır.

Tarım sektöründeki bu zorlukların giderilmesi durumunda, Azerbaycan'ın tarım sektörü gelecekte önemli bir potansiyele sahiptir, çünkü iklim ve toprak koşulları kaliteli ürünlerin yetiştirilmesine uygun ortam sağlamaktadır (Eliyev, 2003: 120). Ancak, mevcut eksiklikler nedeniyle Azerbaycan'ın gıda sektörü ithalata bağımlıdır. Ülkenin ithalatının %16'sı tarım ürünleri, yiyecek ve içeceklerden oluşmaktadır. Özellikle konserve sebze ve meyveler dikkat çekmektedir. Sovyet döneminde 43 fabrika bu alanda faaliyet gösterirken, günümüzde bunlardan sadece birkaçı aktif durumdadır.

Azerbaycan'ın ormanlık alanları ülkenin %12'sini kaplamaktadır ve devlet bu alanların endüstriyel veya diğer amaçlarla kesilmesini yasaklamıştır. Son yıllarda, ormanların korunması, bakımı ve yeniden ağaçlandırılması için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Azerbaycan'ın bitki örtüsü oldukça çeşitlidir ve burada 1400'den fazla bitki türü bulunmaktadır (Cavadov, 2003: 58-60).

Tablo 16: Azerbaycan’da Yıllara Göre Tahıl ve Taneli Bitkilerin Üretim Miktarı (ton)

Yıllar	Tahıl ve Taneli Bitkilerin Üretim Miktarı (ton)
2010	2.000.523
2011	2.458.436
2012	2.802.249
2013	2.955.311
2014	2.383.325
2015	2.999.353
2016	3.065.082
2017	2.928.845
2018	3.309.244
2019	3.538.489
2020	3.257.100
2021	3.363.035
2022	3.161.271
2023	3.248.591

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 18, Azerbaycan’ın yıllara göre tahıl ve taneli bitkilerin üretim miktarlarını (ton cinsinden) göstermektedir. Veriler, 2010 yılından 2022 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Verilere göre, ülkenin tahıl ve taneli bitkiler üretim miktarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir.

2010 yılında 2.000.523 ton olarak gerçekleşen üretim, 2011 yılında 2.458.436 tona yükselmiş ve bu artış eğilimi devam etmiştir. 2012 yılında 2.802.249 ton ile en yüksek artış oranı gözlemlenmiş, ardından 2013 yılında 2.955.311 ton ile zirveye ulaşmıştır. Ancak, 2014 yılında üretim miktarında bir düşüş yaşanmış ve 2.383.325 tona gerilemiştir. Bu azalma, 2014’ü takip eden yıllarda artış trendine dönüşmüştür.

2015 yılından itibaren, üretim miktarlarında sürekli bir artış gözlemlenmiştir. 2015 yılında 2.999.353 ton olarak gerçekleşen üretim, 2016 yılında 3.065.082 tona yükselmiş ve 2018 yılında 3.309.244 ton ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılında 3.538.489 ton ile daha yüksek bir üretim miktarına ulaşılmıştır.

Ancak, küresel salgından kaynaklı olarak 2020 yılında üretim miktarında bir miktar azalma olmuş ve 3.257.100 ton olarak kaydedilmiştir. 2021 yılında üretim tekrar artış göstermiş ve 3.363.035 tona ulaşmıştır. 2022 yılında ise üretim 3.161.271 tona gerilemiştir. 2023 yılında ise Azerbaycan'da tahıl ve taneli bitkilerin üretim miktarında 2022 yılına göre artış yaşanarak 3.248.591 ton olmuştur. Genel olarak, tabloda, Azerbaycan'ın tahıl ve taneli bitkiler üretiminde uzun vadeli bir artış trendi gösterdiğini, ancak yıllık bazda belirli dalgalanmaların yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu dalgalanmalar, çeşitli ekonomik, çevresel ve tarımsal faktörlerin etkisiyle açıklanabilir. Araştırmalar, bu faktörlerin üretim üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek için önem arz etmektedir.

2.2.5.2. Sanayi Sektörü

Sanayi sektörü, Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Kimya, metalürji, enerji, makine imalatı, gıda ve diğer sanayi dallarını içeren bu sektör, II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle petrol rafineri makineleri imalatı, eski dönemlerde Azerbaycan'ın önde gelen sanayi dallarından biri olarak öne çıkmıştır ve SSCB'nin petrol ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayacak kapasiteye sahipti. Bağımsızlık öncesi dönemde, Azerbaycan ekonomisinde sanayi sektörü önemli bir avantaj sağlamaktaydı ve 1988 yılında milli gelirin %42,1'ini bu sektör oluşturmuyordu (Ehmedov ve Hacıyev, 2004: 31).

Bağımsızlık sonrası dönem, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Ancak, 1995 yılına gelindiğinde, endüstriyel ürün hacimleri %70 oranında azalmıştır. Diğer sektörlerde de benzer eğilimler gözlenmiş; 1990'dan beri faaliyet gösteren 3800'den fazla işletmenin büyük çoğunluğu kapanmış veya eski teknolojilerle sınırlı faaliyet göstermiştir. Bu durumun temel nedenleri arasında toplumsal gerginlik, siyasi istikrarsızlık ve ülkenin bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra iç savaşa hazırlıksız yakalanması yer almaktadır.

1996 yılından itibaren makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Azerbaycan'da yeni sanayi kuruluşlarının açılması ve nüfusun yaklaşık %27'sinin sanayi sektöründe istihdam edilmesi gibi faktörler ekonominin gelişimini desteklemiştir. Azerbaycan'da sanayi sektörü, aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Bulut vd., 2015: 50).

- **Ağır Sanayi:** Metalürji, enerji, makine imalatı, orman ürünleri ve yapı malzemeleri imalatı, kimya gibi alanları kapsar.
- **Hafif Sanayi:** Dokumacılık, dikiş-nakış gibi sektörler bu kategoriye girer.
- **Gıda Sanayisi:** Özellikle şarap üretimi bu sektörde önemli bir yer tutar.

Ağır sanayi, genellikle ara mallar ve yarı mamuller üretmektedir ve petrol sanayisi Azerbaycan'ın en önemli ağır sanayi koludur. Ağır sanayi faaliyetleri, Sumqayıt şehrinde yoğunlaşmış olup, bölgedeki sanayi kuruluşlarının iyileştirilmesi için hükümet 25 yıllık bir kalkınma programı hazırlamıştır. (Aras, 2003: 62).

Tablo 17: Azerbaycan'da Yıllara Göre Sanayi Sektöründe Büyük Sermaye Yatırımları (milyon manat)

Yıllar	Sanayi Sektöründe Büyük Sermaye Yatırımları (Milyon Manat)
2010	4.276,0
2011	5.370,0
2012	6.040,0
2013	7.499,6
2014	7.639,5
2015	8.499,9
2016	9.949,8
2017	10.610,1
2018	8.497,2
2019	9.258,0
2020	9.065,3
2021	7.507,3
2022	7.172,1
2023	8.405,7

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 17, Azerbaycan’da yıllar itibarıyla sanayi sektörüne yapılan büyük sermaye yatırımlarının (milyon manat) seyrini göstermektedir. 2010-2023 yılları arasında sanayi sektöründeki büyük sermaye yatırımları istikrarlı bir şekilde artış göstermiş, ancak dönemsel dalgalanmalar da yaşanmıştır: 2010-2017 yılları arasındaki dönemde sanayi sektörüne yapılan yatırımlarda genel bir artış trendi gözlemlenmiştir. 2010 yılında 4.276 milyon manat olan yatırım miktarı, 2017 yılında 10.610,1 milyon manata ulaşmıştır. Bu artış, ülkenin sanayileşme politikalarına ve enerji sektöründeki altyapı projelerine yapılan yoğun yatırımlarla ilişkilendirilebilir. 2018’den itibaren yatırımlarda görece bir azalma ve dalgalanma yaşanmıştır. Özellikle 2021 ve 2022 yıllarında yatırımların düşüş gösterdiği dikkat çekmektedir. Ancak 2023 yılında bir toparlanma söz konusu olmuştur.

2010-2017 dönemleri arasında yatırımların hızla artması, enerji sektörü ve sanayi altyapısına yönelik yoğun bir yatırım sürecine işaret etmektedir. Özellikle 2016 ve 2017 yıllarında yatırımların 10 milyar manat sınırını aşması, sektördeki büyümenin zirve noktasına ulaştığını göstermektedir. 2018’deki düşüş (8.497,2 milyon manat) ve 2021’de yatırımların 7.507,3 milyon manata kadar gerilemesi, küresel ekonomik koşullar ve pandemi etkileriyle açıklanabilir. Bu durum, ekonomik daralma ve kaynakların yeniden önceliklendirilmesiyle ilişkili olabilir.

2023 yılında yatırımların yeniden artarak 8.405,7 milyon manata ulaşması, sanayi sektörüne yönelik yeniden canlanma çabalarının başladığını göstermektedir. 2018 sonrası düşüş, küresel enerji fiyatlarındaki değişimler ve 2020’de COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileriyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca, Azerbaycan’ın bölgesel çatışmalardan etkilenen ekonomik politikaları da yatırım hacmini şekillendirmiş olabilir. Gelecekte bu yatırımların çeşitlendirilmesi ve sürdürülebilirlik odaklı projelere yönlendirilmesi, Azerbaycan ekonomisi için önemli bir fırsat sunmaktadır.

Tablo 18: Azerbaycan'da Yıllara Göre Sanayi Sektöründe Toplam Kar, Cari Fiyat (milyon manat)

Yıllar	Sanayi Sektöründe Toplam Kar, Cari Fiyat (Milyon Manat)
2010	20.008,0
2011	25.784,0
2012	24.397,0
2013	23.554,0
2014	21.140,0
2015	14.318,0
2016	18.338,1
2017	23.986,8
2018	31.104,8
2019	28.628,9
2020	18.280,8
2021	33.258,5
2022	61.154,5
2023	42.388,5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 18, Azerbaycan'da sanayi sektöründe yıllara göre elde edilen toplam karın cari fiyatlarla (milyon manat) nasıl değiştiğini göstermektedir. Veriler, 2010 ile 2023 yılları arasında kapsamaktadır. Tablo incelendiğinde, sanayi sektöründe elde edilen toplam karın yıllar içinde önemli dalgalanmalar gösterdiği dikkat çekmektedir. 2010 yılında 20.008 milyon manat olan toplam kar, 2011 yılında 25.784 milyon manata yükselmiştir. Ancak, bu artış trendi 2012 ve 2013 yıllarında devam etmemiş ve sırasıyla 24.397 milyon manat ve 23.554 milyon manata gerilemiştir. 2014 yılında toplam kar, 21.140 milyon manat seviyesine inmiş ve 2015 yılında 14.318 milyon manata kadar düşmüştür. 2016 yılında tekrar bir toparlanma görülmüş ve toplam kar 18.338,1 milyon manata yükselmiştir. Bu artış 2017 yılında da devam etmiş ve toplam kar 23.986,8 milyon manata ulaşmıştır. 2018 yılında sanayi sektöründe elde edilen toplam kar 31.104,8 milyon manata çıkmış, ancak 2019 yılında 28.628,9 milyon manata düşmüştür. 2020 yılında ise toplam kar 18.280,8 milyon manat olarak gerçekleşmiş, bu düşüş eğilimi devam etmiştir. Ancak, 2021 yılında toplam kar

yeniden artış göstermiş ve 33.258,5 milyon manata yükselmiştir. En dikkat çekici artış ise 2022 yılında yaşanmış ve toplam kar 61.154,5 milyon manata ulaşmıştır.

2023 yılında Sanayi sektöründeki milyon manat cinsinden toplam kar, cari fiyatlarla 42.388,3 milyon manat olarak gerçekleşmiş ve 2022 yılına göre düşüş yaşanmıştır. Bu durum sanayi sektöründe bir önceki yıla göre üretimde azalmalarla açıklanabilir. Bu veriler, Azerbaycan'da sanayi sektöründe karların belirli dönemlerde ciddi dalgalanmalar yaşadığını, ekonomik ve sektörel koşulların bu değişikliklerde etkili olduğunu göstermektedir.

Enerji kaynaklarının üretimi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması, Azerbaycan ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. Azerbaycan'daki kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varil olarak bilinmekte olup, dünya rezervlerinin %0.6'sına tekabül etmektedir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'nin hesaplamalarına göre ise ülkenin toplam petrol rezervleri, kanıtlanmamış rezervler de dahil olmak üzere 17.5 milyar varil düzeyindedir. Azerbaycan'ın doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile dünya rezervlerinin %0.8'ini oluşturmaktadır (Hüseynova, 2007: 40).

Hazar Denizi bölgesindeki hidrokarbon rezervleri, Azerbaycan'ın gaz ve petrol rezervlerini önemli ölçüde artırmaktadır. SOCAR, ülkedeki petrol ve doğalgaz üretimi, rafinerilerin işletilmesi, boru hatları yönetimi, petrol ve doğalgaz ithalatı ile ihracatından sorumludur. Azerbaycan hükümeti, enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek için üretim paylaşım anlaşmaları aracılığıyla çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bugüne kadar ülkede 22 üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır, bu da enerji sektöründe yabancı yatırımcılara diğer sektörlerde bulunmayan bazı imtiyazlar sunmaktadır (Arıkan, 2014: 86).

Tablo 19: Azerbaycan'da Ham Petrol ve Doğal Gaz Üretiminde Yıllara Göre Faaliyet Gösteren İşletme Sayısı

Yıllar	Ham Petrol ve Doğal Gaz Üretiminde Faaliyet Gösteren İşletme Sayısı
2010	81
2011	82
2012	86
2013	107
2014	116
2015	118
2016	120
2017	120
2018	142
2019	161
2020	165
2021	168
2022	178
2023	193

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 19, Azerbaycan'ın ham petrol ve doğal gaz üretiminde faaliyet gösteren işletmelerin sayısının yıllık bazda nasıl değiştiğini göstermektedir. 2010 yılında 81 olan işletme sayısı, gözle görülür bir artış göstererek 2023 yılına kadar 193'e ulaşmıştır.

Bu artış trendi, ülkenin enerji sektöründeki genişlemenin ve büyümenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle 2018 yılından itibaren bu artış hızı belirgin şekilde ivme kazanmıştır. 2017 yılında 120 olan işletme sayısı, 2018'de 142'ye ve 2022'de 178'e çıkarak yıllık yaklaşık 7 işletme eklenmiştir. 2023 yılına gelindiğinde Azerbaycan'da ham petrol ve doğal gaz üretiminde faaliyet gösteren işletmelerin sayısında bir önceki yıla göre artış yaşanarak 193 işletmeye ulaşmıştır. Bu bulgular, Azerbaycan'ın enerji sektöründe yatırım ve üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik bir eğilim gösterdiğini ve ülkenin enerji kaynaklarını daha etkin bir şekilde değerlendirdiğini işaret etmektedir. Ayrıca, artan işletme sayısının sektördeki

rekabetin ve inovasyonun da artabileceğine, dolayısıyla genel üretkenliğin ve etkinliğin artmasına katkıda bulunabileceğine dair ipuçları sunmaktadır.

Tablo 20: Azerbaycan Ham Petrol ve Doğal Gaz Yıllık Nominal Değeri (manat)

Yıllar	Ham Petrol ve Doğal Gaz Yıllık Nominal Değeri (Manat)
2010	1.063,0
2011	1.282,0
2012	1.551,7
2013	1.684,0
2014	1.914,0
2015	2.386,0
2016	3.054,8
2017	3.356,6
2018	3.254,6
2019	3.355,0
2020	3.612,0
2021	3.396,1
2022	3.538,5
2023	3.665,7

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 20’ de, Azerbaycan’ın ham petrol ve doğal gaz sektöründeki yıllık nominal değerlerinin 2010’dan 2023’ye kadar olan dönemi gösterilmektedir. Veriler, sektördeki nominal değerlerin yıllık olarak nasıl değiştiğini ve zaman içindeki trendleri ortaya koymaktadır. 2010 yılında 1.063,0 manat olarak başlayan yıllık nominal değerler, 2022 yılında 3.538,5 manat seviyesine ulaşmıştır.

2023 yılında Azerbaycan’da ham petrol ve doğal gaz sektöründeki yıllık nominal değerde 2022 yılına göre artış görülmüştür. Bu, yıllık nominal değerlerin sürekli bir artış gösterdiğini ve sektörün büyümenin etkisiyle ücretlerin nominal olarak yükseldiğini göstermektedir. Azerbaycan’ın ham petrol ve doğal gaz sektöründe yıllık nominal değerler sürekli bir artış göstermiştir. Bu artışlar, sektördeki büyüme ve ekonomik koşullardaki olumlu değişimlerle ilişkilendirilebilir. Ancak, bu verilerin daha kapsamlı bir analizi, nominal değerlerin reel değerlerini ve sektörün genel ekonomik durumunu daha iyi anlamak için gereklidir.

2.2.5.3 Hizmet Sektörü

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ülkede hizmet sektörü hızla gelişmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde büyük ölçüde devlet kontrolünde olan hizmetler, bağımsızlık sonrasında serbest piyasa dinamiklerine uygun şekilde yeniden şekillenmiştir. Günümüzde Azerbaycan'da inşaat, telekomünikasyon, ulaşım, ticaret, turizm ve diğer hizmet alanları önemli bir gelişim göstermektedir. Hizmet sektörünün ekonomideki payının artmasının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, bireylerin gelir düzeylerindeki artış, mal ve hizmetlere yönelik harcamaların da artmasına yol açmıştır. İkinci olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, hizmet sektörünün kapsamını ve ekonomik değerini genişletmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'da hizmet sektörü, ekonominin diğer sektörlerine kıyasla daha cazip hale gelmiştir. Bu süreçte hem nüfus gelirlerinin artması hem de bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, hizmet sektörünün hızla büyümesine katkı sağlamıştır. Özellikle girişimciliğin teşvik edilmesi, sektördeki yenilikçi uygulamaların yaygınlaşmasına olanak tanımıştır (Musayev, 2019: 71).

Telekomünikasyon hizmetleri de bağımsızlık sonrası dönemde yeniden yapılanmaya başlamıştır. 1993 yılından itibaren, yabancı telekomünikasyon şirketlerinin yatırım yapmasıyla sektör hızla gelişmiştir. Türkiye'den "Teletaş" ve "Netaş" gibi şirketler, Bakü, Sumqayıt ve Gence gibi şehirlerde modern elektronik santraller kurmuş; ABD merkezli "Motorola" şirketi ise "Bakcell" ile hücresel iletişim hizmetlerini başlatmıştır. Benzer şekilde, Türkiye'nin iletişim operatörlerinden "Azercell" de Azerbaycan piyasasında önemli bir yer edinmiştir. Bağımsızlık sonrasında en hızlı gelişim gösteren hizmet alanlarından biri inşaat sektörü olmuştur. Yerli ve yabancı yatırımcıların sektöre olan ilgisi, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra, sağlık sektöründe de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve bilimsel araştırmaların desteklenmesi, halk sağlığına olumlu yansımıştır. Finans sektöründe de önemli bir gelişme yaşanmış; artan nüfus gelirleri, banka ve sigorta hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Yerel ve yabancı bankaların sayısı hızla yükselmiş, finansal hizmetler geniş bir yelpazede sunulmaya başlanmıştır. 2012 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

tarafından kurulan “ASAN hizmet” (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Altında Vatandaşlara Hizmet ve Sosyal Yenilikler Devlet Ajansı), devlet hizmetlerinin koordineli ve etkin bir şekilde sunulmasını sağlamış, hizmet sektöründe önemli bir yenilik olarak öne çıkmıştır (Aras, 2003: 34).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Azerbaycan, 30 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 9 Kasım 1991’de Türkiye tarafından ilk kez tanınmıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992’de başlamıştır ve bu ilişkiler, stratejik öneme sahip çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla, 2010 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan "Şuşa Beyannamesi" ise, ilişkilerin müttefiklik düzeyine yükseldiğini simgelemiştir. Bu beyanname, Azerbaycan'ın “İkinci Karabağ Savaşı” sonunda işgalden kurtarılan Şuşa şehrinde, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmış olup, 3 Şubat 2022’de yürürlüğe girmiştir. Bu belge, sadece iki ülke arasındaki ilişkileri müttefiklik düzeyine taşımakla kalmamış, aynı zamanda gelecekteki ilişkilerin yönelimine dair bir yol haritası sunmaktadır. Aynı zamanda, bölgesel barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli fırsatlar yaratmakta ve Türk dünyasında iş birliğinin geliştirilmesi için uygulanabilir bir model teşkil etmektedir (Özdemir ve Kantar, 2023: 733). Azerbaycan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen üçlü ve dörtlü işbirliği mekanizmaları, bölgedeki istikrar, barış ve refaha katkı sağlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin özel bir öneme sahip olmasını sağlamaktadır. Bu güçlü ilişkiler, aynı zamanda ticari alanda da etkisini göstermiş ve iki ülke arasındaki işbirliği artmıştır (MFA, 2022: 1).

3.1.1. Türkiye'nin Azerbaycan İle İhracatı ve İthalatı

Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmasının ardından komşu ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeye odaklanmış ve bu bağları dış politikasının öncelikli alanı olarak belirlemiştir. Ülkenin ekonomisinin büyük bir kısmını oluşturan petrol ve petrol ürünleri ihracatı, Azerbaycan’ın en önemli gelir kaynağını teşkil etmektedir.

Son yıllarda Türkiye ile olan ilişkilerini derinleştiren Azerbaycan, ticaret hacmini artırmayı hedeflemektedir. Türkiye, geçmişte Azerbaycan için önemli bir tekstil ürünü tedarikçisi konumunda iken, özellikle Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinin daha rekabetçi ürünler sunmasıyla bu rolünü kaybetmiştir. Azerbaycan'a yapılan makine sektörü ürünleri ithalatında Çin'in önemli bir paya sahip olduğu, ardından Türkiye ve Rusya'nın geldiği gözlemlenmektedir. Bu durumu tersine çevirmek amacıyla, Azerbaycan Beyaz Rusya ve Türkiye merkezli şirketlerle işbirliği yapmaya devam etmektedir. Türkiye'nin yanı sıra Rusya, Japonya, Almanya, Çin, İngiltere, Ukrayna ve ABD, Azerbaycan'a otomotiv sanayi ürünleri ihraç eden ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a en çok ihraç ettiği ürünler ise gıda ürünleridir. Bu durum, ilerleyen yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacminin azalması endişelerini doğurmuştur. Bu sorunu aşabilmek için, sanayi ürünleri üretimine daha fazla önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2014 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat, Azerbaycan'ın toplam ithalatının %14'ünü oluşturmaktaydı ve bu oran, Azerbaycan'ın Rusya'dan sonra Türkiye'nin en büyük ikinci ithalat kaynağı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişinin ardından ticaret yönelimi Avrupa'ya kaymıştır. Doğal gaz ve petrol gibi kaynakların ihracatında yaşanan artışlar, Türkiye gibi ülkelerde sürekli bir tüketim ve talep artışına yol açmaktadır (Erşen ve Çelikpala, 2019: 586).

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandıktan sonra, Dağlık Karabağ savaşı gibi zorluklarla karşılaşmış ve bu süreçte ülkenin sanayi üretimi ve ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik sanayi ürünleri ihracatı, Azerbaycan ekonomisi için hayati bir öneme sahip olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a yönelik ihracat faaliyetlerinde, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine yoğunlaşarak, Azerbaycan pazarının oluşturulmasında kritik bir rol oynamıştır (Alishov, 2020: 80).

Tablo 21: Türkiye'nin Yıllara Göre Azerbaycan'dan Yaptığı İthalat (Değer: bin ABD \$)

Yıl	Toplam İthalat
2013	612 678
2014	482 576
2015	357 093
2016	328 044
2017	384 146
2018	408 428
2019	411 022
2020	410 710
2021	751 290
2022	836 443
2023	1 440 075

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 21, Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın yıllık olarak gelişimini göstermektedir. Verilere göre, Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın zaman içindeki değişimine bakıldığında, 2013 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı toplam ithalat 612,6milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ithalat 482,5 milyon \$ ile bir azalma göstermiştir. 2015 yılında bu rakam daha da düşerek 357 milyon \$ olmuştur. 2016 yılında ithalat miktarı 328 milyon \$ olarak kaydedilmiş olup bu yıl, ithalatta belirgin bir azalma yaşanmıştır. 2017 yılında ithalat miktarı 384 milyon \$ iken 2018 yılında 408 milyon \$ seviyesine yükselmiştir.

2019-2023 yılları arasında Azerbaycan'ın yaptığı ithalat değerlerine bakıldığında 2020 yılı 410 milyon \$ değerinde olup bu yıllar arasında düşük değer olduğundan diğer yıllarda sürekli bir artış yaşanmıştır. İthalatta en fazla artış 2023 yılında olup 1,440 milyon \$ değerindedir.

Özellikle 2023 yılında ulaşılan ithalat miktarı, önceki yılların oldukça üzerindedir ve bu artışın arkasında yatan faktörlerin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekebilir. Bu veriler, Türkiye'nin Azerbaycan ile ticari ilişkilerindeki değişim ve ekonomik bağlamda önemli bir göstergedir.

Tablo 22: Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthal Ettiği Temel Ürünler (bin ABD dolar)

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER (İlk 15)	2021	2022	2023	Pay (%,2023)	Değişim (%,2022- 2023)
1	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	85.295	198.207	935.396	65	371,9
2	5201	Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	204 524	173.127	91.511	6,4	-47,1
3	7606	Alüminyum saclar, levhalar, şeritler (kalınlığı 0,2 mm. yi geçenler)	48.177	44.060	64.167	4,5	45,6
4	7601	İşlenmemiş alüminyum	47.311	82.561	58.922	4,1	-28,6
5	7207	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller	38.072	51.488	53.882	3,7	4,6
6	3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	25.709	37.508	37 495	2,6	0
7	3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	42.864	49.776	32.620	2,3	-34,5
8	5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibariyle pamuk oranı >=%85 ve perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	50.187	28.139	25.499	1,8	-9,4
9	2905	Asiklik alkoller ve bunların halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış veya nitrozalanmış türevleri	61.556	52.820	24.543	1,7	-53,5
10	3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	41.036	10.817	18.206	1,3	68,3
11	7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	26.262	15.362	16.268	1,1	5,9
12	7801	İşlenmemiş kurşun	9.515	8.863	14.311	1	61,5
13	4104	Sığır (buffalo dahil) ve at cinsi hayvanların dabalılanmış veya crust (arakurutmalı) post ve derileri	10.995	11.996	8.282	0,6	-31
14	7005	Float cam ve yüzeyi taşlanmış veya parlatılmış cam (plakalar halinde)	3.269	4.631	6.370	0,4	37,6
15	0802	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	172	0	4.061	0,3	0
TOPLAM İTHALAT			751.290	836.288	1.440.075	100	72,2

Kaynak: Ticaret Bakanlığı,

https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2024.pdf

Tablo 22, Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği temel ürünleri, yıllık değerler ve ürünlerin toplam ithalat içerisindeki payı 2023 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan en çok ithal ettiği ürün, 935.396 bin ABD doları değeriyle petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlardır.

Bu ürün, toplam ithalatın %65'ini oluşturarak büyük bir paya sahiptir. 2022-2023 yılları arasında, bu ürünün ithalatında %371,9 oranında bir artış yaşanmıştır. Bu yüksek artış, Azerbaycan'ın enerji sektöründe önemli bir tedarikçi olma rolünü güçlendirmiştir ve Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamada Azerbaycan'ın stratejik önemini yansıtmaktadır. Pamuk, 2021 yılında 204.524 bin ABD doları ile en büyük ithalat kalemlerinden biri olmuştur, ancak 2023 yılına gelindiğinde ithalat değeri %47,1 oranında bir düşüşle 91.511 bin ABD dolarına gerilemiştir. Bu durum, global pamuk piyasalarındaki fiyat dalgalanmaları veya Azerbaycan'dan yapılan pamuk tedarikindeki azalma ile açıklanabilir. Ayrıca, Türkiye'nin tekstil sanayisinde alternatif tedarik kaynaklarının artması da bu düşüşü etkileyebilir. Alüminyum saclar ve levhalar (GTİP 7606) ithalatı, 2023 yılında %45,6 oranında bir artış göstererek 64.167 bin ABD doları değerine ulaşmıştır. Alüminyum, Türkiye'nin sanayisi için önemli bir hammadde olup, Azerbaycan'dan yapılan alüminyum ithalatının artışı, bu ürünün stratejik önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, alüminyum sektöründe yapılan üretim yatırımlarının Türkiye'nin sanayisindeki rolü ve ihtiyacı doğrultusunda arttığı söylenebilir. Azerbaycan'dan ithal edilen polimerler (propilen ve etilen polimerleri), 2023 yılı itibarıyla önemli bir paya sahiptir.

Özellikle propilen ve etilen polimerleri ithalatı, 2022 yılına göre stabil kalırken, etilen polimerleri ithalatında %34,5 oranında bir azalma gözlemlenmiştir. Bu durum, küresel petro-kimya endüstrisindeki değişimler veya Azerbaycan'dan temin edilen ürünlerin fiyatlarıyla ilişkilendirilebilir.

Azotlu gübrelerin ithalatı 2023 yılında %68,3 oranında bir artış göstererek 18.206 bin ABD dolarına ulaşmıştır. Bu artış, Azerbaycan'ın tarım sektöründeki katkısının arttığını ve Türkiye'nin tarımsal üretiminde gübreye olan talebin yükseldiğini gösterebilir. Öte yandan, bakır ve kurşun gibi metallerin ithalatında da artışlar yaşanmış ve bunlar toplam ithalatın %5,6'sını oluşturmuştur. Bu artışlar, Türkiye'nin inşaat, otomotiv ve diğer sanayilerdeki metal ihtiyaçlarının karşılanmasında Azerbaycan'ın rolünün güçlendiğini ifade etmektedir. Diğer ürünler

arasında yer alan cam, kabuklu meyveler ve deri gibi ürünler, Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında daha düşük bir paya sahiptir. Özellikle 2023 yılı itibarıyla kabuklu meyve ithalatı, 4.061 bin ABD doları ile artış göstermiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalat, 2022 ile 2023 yılları arasında %72,2 oranında bir artış göstermiştir. Bu, her iki ülke arasındaki ticaretin büyüdüğünü ve Azerbaycan'ın Türkiye için önemli bir ticaret ortağı haline geldiğini göstermektedir. Özellikle enerji ve maden sektörlerindeki ithalat kalemleri, Azerbaycan'ın enerji ihracatı ve metal endüstrisindeki güçlü tedarik kapasitesini yansıtmaktadır. Pamuk gibi tarım ürünlerinde ise daralma gözlemlenmiş, bu da tedarik zincirindeki değişiklikleri veya dünya pazarlarındaki dalgalanmaları işaret edebilir. Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın çeşitlenmesi ve toplam değerin artması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da derinleştiğini ve ekonomik işbirliğinin güçlendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu veriler, Türkiye'nin ticaret politikalarına ve Azerbaycan ile yapılan ekonomik anlaşmaların gelecekteki potansiyeline ışık tutmaktadır.

Tablo 23: Türkiye'nin Yıllara Göre Azerbaycan'a Yaptığı İhracat (Değer: bin ABD\$)

Yıl	Toplam İhracat
2013	3.174.497
2014	3.061.218
2015	2.092.207
2016	1.387.886
2017	1.476.522
2018	1.701.927
2019	1.788.397
2020	2.085.340
2021	2.342.789
2022	2.504.423
2023	2.796.898

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Tablo 23, Türkiye'nin yıllar itibarıyla Azerbaycan'a yaptığı ihracatı bin ABD doları cinsinden göstermektedir. İlgili tablo, 2013 yılından itibaren Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracatın yıllık bazda nasıl bir değişim gösterdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 2013 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat 3.17 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki yüksek ihracat rakamları, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlü bir seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak, 2014 yılında ihracat değeri 3.06 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2015 yılından itibaren belirgin bir düşüş gözlemlenmektedir. Bu düşüşün sebepleri arasında Azerbaycan'daki 2014 yılında küresel çapta yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte petrol ve doğal gaz gelirlerindeki azalış ithalatı sınırlandırarak Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatının düşmesine sebebiyet vermesidir. Bir diğer neden ise 2015 yılında Türkiye'nin de yer aldığı bölgedeki jeopolitik gerilimler, ekonomik belirsizlik, siyasi alanda yaşanan olumsuz durumlar Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir. İhracat değeri 2015'de 2.09 milyar ABD doları düzeyinde gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre önemli bir oranda azalmıştır.

Takip eden yıllarda, 2016 yılında ihracatın 1.39 milyar ABD dolarına düştüğü görülmektedir ki bu, Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ticari bağlılığında belirgin bir daralma yaşandığını göstermektedir. 2017 yılından itibaren, ihracat değerlerinde bir artış trendi gözlemlenmekte ve 2017'de 1.48 milyar ABD doları olan ihracat, 2018'de 1.70 milyar ABD dolarına, 2019'da ise 1.79 milyar ABD dolarına yükselmiştir. 2020 yılında, küresel pandemi koşullarına rağmen ihracat 2.09 milyar ABD dolarına çıkmıştır.

2021 ve sonrasında, ihracat değerlerinde sürekli bir artış trendi devam etmektedir. 2021 yılında 2.34 milyar ABD doları olan ihracat, 2022 yılında 2.50 milyar ABD dolarına ve 2023 yılında 2.80 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu artış, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendiğini ve Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ticari stratejilerinin olumlu sonuçlar verdiğini işaret etmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat, yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermiş, ancak genel olarak son yıllarda artış trendi gözlemlenmiştir. Bu durum, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin dinamik ve gelişen bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 24: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhraç Ettiği Temel Ürünler (bin ABD doları)

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER (İlk 15)	2021	2022	2023	Pay (%,2023)	Değişim (%,2022- 2023)
1	8703	Otomobiller	2.981	9.416	89.370	3,2	849,1
2	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları (sabunlar hariç)	39.509	47.011	50.461	1,8	7,3
3	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	32.159	51.807	49.701	1,8	-4,1
4	7308	Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, inşaatla kullanılmak üzere hazırlanmış demir veya çelikten sac, çubuk, vb.	39.881	59.309	48.775	1,7	-17,8
5	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	46.251	52.660	48.266	1,7	-8,3
6	8517	Telefon cihazları, ses, görüntü Veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	3.280	44.696	44.427	1,6	-0,6
7	1905	Tatlı Bisküvi ve Gofretler	27.316	38.860	43.836	1,6	12,8
8	2403	Homonize edilmiş tütün ve tütün yerine geçen madde hülusalı ve esansları	727	17.635	41.811	1,5	137,1
9	9403	Diğer mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	37.851	38.307	39.716	1,4	3,7
10	9619	Hijyenik havlular ve tamponlar, bebek bezleri ve benzeri hijyenik eşya	31.578	30.329	37.746	1,3	24,5
11	6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb. (yüzme kıyafetleri hariç)	7.267	11.780	36.984	1,3	214
12	8418	Buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ve ısı pompaları	25.662	32.587	36.106	1,3	10,8
13	3808	Haşarat öldürücü, dezenfekte edici, zararlıları yok edici,sürgünleri önleyici, bitkilerin büyümesini düzenleyici ürünler	27.487	33.865	33.789	1,2	-0,2
14	8429	Buldozerler, greyderler, toprak tesviye makinaları, skreyperler, mekanik küreyiciler, ekskavatörler, yol silindirleri vb	34.971	24.221	32.081	1,1	32,5
15	8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	22.150	25.630	27.804	1	8,5
TOPLAM İHRACAT			2.342.993	2.527.826	2.796.935	100	10,6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı,

https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2024.pdf

Tablo 24'te Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında başlıca ürünlerin başında 2023 yılı verilerine göre ilk sırada 89.370 \$ ihracat ile otomobiller olduğu görülmektedir. Yıkama, temizleme müstahzarları (sabunlar hariç) 2021 yılında 39.509 \$ iken, 2023 yılında artış göstererek 50.461 \$ olmuştur. Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, 2021 yılında 32.159 \$ iken 2023 yılında artış yaşanarak 49.701 \$ olmuştur. Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar ise 27.804 \$ ile en az ihracat edilen ürünlerdir.

2023 yılı verisine bakıldığında 2021 ve 2022 yıllarına göre artış göstermiştir. Aynı şekilde karayolu taşıtları için aksam ve parçaların 2023 yılı verisi değerlendirildiğinde 2021 ve 2022 yıllara göre ihracat değerinde artış görülmüştür. Otomobillerin 2023 yılına göre ihracattaki payı %3,2 iken, karayolları taşıtları için aksam ve parçaların ihracattaki payı %1'dir.

3.1.2. Azerbaycan'ın Türkiye İle İhracatı ve İthalatı

Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan ihracatın büyük bir kısmını petrol ve petrol türevleri oluşturmaktadır. Bu ürünlerin ihracatı, toplam ihracatın %90'ından fazlasını kapsamaktadır. Türkiye'ye yapılan önemli ihracat ürünleri arasında doğalgaz, petrol ve petrol ürünleri, madencilik ürünleri, kimyasal yağlar, pamuk ve pamuklu mamuller yer almaktadır. Türkiye'nin sanayi sektörü ürünlerinden organik kimyasal maddeler, plastikler ve türevleri, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu tekstil ürünleri, demir-çelik, alüminyumdan yapılan ürünler öne çıkmaktadır. Azerbaycan'ın madencilik sektörüne dayalı ürün ihracatı, diğer sektörlere kıyasla daha az gelişmiş durumdadır. Tarım sektörü ihracatı da benzer şekilde toplam ihracat içinde sınırlı bir paya sahiptir ve bu ihtiyaç büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Tarım ürünleri ithalatının önemli bir kısmı Türkiye'den yapılmaktadır ve başlıca ithalat kalemleri arasında canlı hayvanlar, hayvansal kalıntılar, alkollü içecekler, bitkisel ürünler bulunmaktadır. Azerbaycan'a en fazla tarım ürünü ihracatı yapan ülkeler arasında Türkiye'nin yanı sıra Ukrayna, Rusya, Kazakistan ve Romanya da yer almaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracatta, sanayi ürünleri arasında makine ve cihazlar, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik ürünler, kağıt ve karton, boyalar, demir-çelik ürünleri, seramik eşyalar, mobilyalar, sabunlar, deterjanlar, motorlu kara taşıtları ve eczacılık ürünleri önemli bir yer tutarken, gıda ve gıda sanayi ürünleri arasında şeker, değirmencilik ürünleri, kakao, bitkisel ve hayvansal yağlar, sebzeler ve meyveler de dikkat çekmektedir (Zengin ve Mikailov, 2004: 80).

2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın büyük kısmını (%65) mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Bunu, ham postlar ve deriler, pamuk ve plastik ürünler takip etmektedir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ile ikili ekonomik ve ticari ilişkiler kurmuş, bu süreçte her iki ülke arasında ihracat işlemleri artarak devam etmiştir. Zamanla, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde çeşitlenmiş ve özellikle petrol ve doğalgaz gibi stratejik sanayi ürünlerinin ihracatı, Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin temelini oluşturmuştur (İbrahimli, 2017: 60).

Tablo 25: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye'den Yaptığı İthalat (bin ABD doları)

Yıllar	İthalat (Dolar)
2010	771.442,4
2011	1.302.443,1
2012	1.520.405,1
2013	1.463.804,9
2014	1.286.641,4
2015	1.171.385,4
2016	1.181.578,1
2017	1.273.792,6
2018	1.576.829,5
2019	1.646.880,9
2020	1.562.519,4
2021	1.843.676,1
2022	2.297.421,9
2023	2.796.935,0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 25, Azerbaycan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatın yıllık değerlerini dolar cinsinden sunmaktadır. Verilere göre, 2010 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat 771,4 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Takip eden yıllarda bu rakamda genel bir artış gözlemlenmektedir. 2011 yılında ithalat 1,3 milyar \$, 2012 yılında ise 1,5 milyar \$ yükselmiştir. Ancak, 2013 yılında 1,4 milyar \$ düşüş yaşanmıştır. 2014 yılında ithalat tekrar düşerek 1,2 milyar \$'a gerilemiş, 2015 yılında 1,1 milyar \$'a inmiştir. 2016 yılında ithalat miktarı 1,18 milyar \$ seviyesine çıkmış, sonrasında ise 2017 yılında 1,27 milyar \$'a yükselmiştir.

2018 ve 2019 yıllarında ithalat miktarlarında artış trendi devam etmiş; 2018'de 1,57 milyar \$, 2019'da ise 1,6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ithalat miktarı 1,56 milyar \$, olarak meydana gelmiş ve bu dönemdeki artış eğilimi devam etmiştir. 2021 yılında ithalat 1,8 milyar \$, 2022 yılında 2,29 milyar \$ ve 2023'de 2,7 milyar \$ ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. çıkarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

2023 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den yapmış olduğu ithalatta ciddi artış yaşanmıştır. Bu veriler, Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı ithalatın yıllar içinde genel olarak arttığını, ancak belirli yıllarda dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir.

Tablo 26: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye'ye Yaptığı İhracat (bin ABD doları)

Yıllar	İhracat (Dolar)
2010	170.893,7
2011	455.761,0
2012	600.025,1
2013	525.985,8
2014	502.492,8
2015	1.477.256,7
2016	1.185.663,1
2017	1.393.786,1
2018	1.825.980,2
2019	2.862.688,0
2020	2.597.747,0
2021	2.818.116,6
2022	3.544.755,9
2023	1.440.075,0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

<https://www.stat.gov.az/?lang=en>

Tablo 26, Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatın yıllık bazda dolar cinsinden değerlerini sunmaktadır. İncelenen dönem 2010'dan 2023'e kadar olan yılları kapsamaktadır. 2010 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat 170,8 milyon \$, olarak gerçekleşmiştir. Takip eden yıllarda, ihracat değerlerinde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle 2011 ve 2012 yıllarında ihracat miktarları sırasıyla 455,7 milyon \$, ve 600 milyon \$, seviyelerine çıkmıştır.

Bu dönemdeki artışlar, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin güçlenmiş olabileceğini işaret etmektedir. 2013 yılından itibaren, ihracat miktarlarında bazı dalgalanmalar yaşanmıştır. 2013 yılında 525,9 milyon \$, olarak gerçekleşen ihracat, 2014 yılında hafif bir düşüş göstererek 502,4 milyon \$'a düşmüştür. Ancak, 2015

yılından itibaren, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat tekrar artış göstermiş ve 2015 yılında 1.477,2 milyon \$ olarak kaydedilmiştir.

Bu artış, iki ülke arasındaki ticaret hacminin önemli ölçüde büyüdüğünü göstermektedir. 2016 ve 2017 yıllarında ihracat rakamları sırasıyla 1.185,6 milyon \$ ve 1.393,7 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise bu rakam, 1.825,9 milyon \$'a çıkarak önceki yıllardan daha yüksek yıllık ihracat değerine ulaşmıştır. 2019 yılında ihracat miktarı 2.862,6milyon dolara kadar yükselmiş, ancak 2020 yılında bu değer 2.597,7 milyon \$ gerilemiştir. 2021 ve 2022 yıllarında ise ihracat rakamlarında yeniden bir artış gözlemlenmiştir. 2021 yılında 2.818,1 milyon \$, 2022 yılında ise 3.544,7 milyon \$ olarak gerçekleşen ihracat, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik ticari ilişkilerinin güçlenmeye devam ettiğini ve yıllar içinde önemli bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2023 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracat değeri 2022 yılına göre oldukça azalmış ve 1.440,07 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşün temel sebebi Türkiye'de yaşanan ekonomik krize bağlı olarak Azerbaycan'dan ürün alımına yönelik azalmanın yaşanmasıdır.

Genel olarak, bu tablo Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik ihracatının yıllar içinde belirgin bir artış trendi gösterdiğini ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendiğini ifade etmektedir.

3.1.3. Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Ticaretin Gelişimine Yön Veren Önemli Antlaşmalar

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, tarihi, kültürel, dilsel ve dini bağlar açısından yakın ilişkilerde bulunduğu Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur. 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in "*Biz bir millet, iki devletiz*" şeklindeki açıklaması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri daha da derinleştirmiştir. Sonraki otuz yıl içinde, bu iki ülke arasındaki kardeşlik bağları daha da pekişmiştir. 26 Ekim 2011'de, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Petkim Aliğa tesislerinde düzenlenen AYPE-T fabrikasının açılışında bir araya gelmişlerdir. Açılışta Başbakan Erdoğan, "*Biz, iki devlet, tek millet olduğumuz kadar, aynı zamanda tek yüreğiz. Karabağ'da işgal sona erinceye kadar Azerbaycan'la omuz*

omuza mücadele vereceğiz" şeklinde konuşarak, iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkisini tüm dünyaya bir kez daha vurgulamıştır (Alagöz vd., 2004: 59).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, yalnızca ticari bağlarla sınırlı kalmamış, derin bir kardeşlik duygusuyla güçlenmiştir. Bu iki ülke, tarihi boyunca birbirlerine olan güçlü dayanışmalarını pek çok kez ortaya koymuşlardır. Kapitalist bir ekonomik sistemin egemen olduğu ve her devletin kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu günümüz küresel ortamında, Türkiye ve Azerbaycan gibi, ticari kaygılardan uzak bir şekilde uyumlu bir şekilde hareket eden ülkelere nadiren rastlanmaktadır. Azerbaycan'ın dış ticaret partnerleri arasında Türkiye, ilk sırada yer almaktadır. Bağımsızlığını kazandığı günden itibaren geçen on dokuz yıl içinde, Türkiye ve Azerbaycan arasında 150'den fazla anlaşma, protokol ve diğer belgeler imzalanmıştır (Durmuş, 2018: 2577).

Tablo 27: Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları

Sıra No	Azerbaycan ve Türkiye Arasında İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları	Tarih
1	Turizm Sektöründe İşbirliği Anlaşması	Ankara, 2 Kasım 1992
2	Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
3	Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma	Ankara, 2 Kasım 1992
4	Türk Ülkeleri Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile ilgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
5	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunma Anlaşması	Ankara, 9 Şubat 1994
6	Tarım Sektöründe Bilimsel, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Protokolü	Ankara, 9 Şubat 1994
7	Gümrük Alanında Karşılıklı Yardıma ve İşbirliğine Dair Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
8	Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
9	Ekonomik İşbirliği ile ilgili Anlaşma	Bakü, 8 Aralık 1995
10	Doğalgazın Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma	Ankara, 12 Mart 2001
11	Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma	Bakü, 7 Eylül 2005

12	Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı	Bakü, 6 Kasım 2007
13	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	6.11.2007
14	İşbirliği ve Bilgi Aışverişı ile İlgili Anlaşma	Ankara, 13 Temmuz2010
15	Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım ile İlgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010
16	Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin Oluşturulmasına dair Ortak Görüş	İstanbul, 15 Eylül 2010
17	Karma Ekonomik Komisyonu VI. Dönem Protokolü	22.01.2011
18	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	25.10.2011
19	Karma Ekonomik Komisyonu VII. Dönem Toplantısı	11.07.2014
20	Kara Ulaştırması Karma Komisyon Toplantısı Protokolü	09.12.2015
21	Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Karma Ekonomik Komisyonu 8. Dönem Protokolü ve 1. Eylem Planı	16.09.2019
22	Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması	25.02.2020

Kaynak: Durmuş, S. (2018). Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 11(3), 2575-2584, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasında-ticaretin-alt yapısını-olusturan-anlaşma-ve-protokoller>.

3.1.3.1. Türkiye – Azerbaycan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA)

Türkiye ile Azerbaycan arasında 25 Şubat 2020 tarihinde Bakü'de imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA), Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından Ocak 2021'de onaylanmış ve aynı tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (TİM, 2021). Bu anlaşmanın temel hedefleri arasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaretin artırılması, ticaret kotalarının kaldırılması, ticareti teşvik etme, güvenli ve

sürdürülebilir bir ticaret ortamı sağlama yer almakta olup son olarak ticaret rotalarının önemini artırmak yer alır (İHKİB, 2022).

Tablo 28: Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Azerbaycan Menşeli Ürün Listesi

Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Azerbaycan Menşeli Ürünler	
Taze Üzüm Şarabı	Çikolata Ve Mamulleri
Bazı Peynir Türleri	Salatalık Ve Kornişon
Üzüm Türleri	1 Kiloyu Geçmeyen Ambalajlı Domatesler
Erik Ve Çeşitleri	Tatlandırıcı İçermeyen Püreler
Trabzon Hurması	Elma Püresi
Siyah Çay	Kayısı Püresi
Ayçiçeği Tohumu	Meyve Suyu
Sıvı Yağlar	
Beyaz Şeker	

Kaynak: Bayramoğlu, M. (2022). Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Azerbaycan Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 56.

Tablo 29: Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Türkiye Menşeli Ürün Listesi

Tercihli Ticaret Anlaşmasına Dahil Olan Türkiye Menşeli Ürünler	
Peynir Çeşitleri	Makarnalar
Çerezlik Ay Çiçeği Çekirdeği	Unlu Mamuller Ve Ekmekçilik Ürünleri
Bitkisel Yağlar	1 Kiloyu Geçmeyen Ambalajlı Domatesler
Şekerli Veya Jöleleri Kaynatılmış Tatlılar	Sakız
Çikolata Ve Gıda İçeren Ürünlerin Bazıları	
Bebek Maması	

Kaynak: Bayramoğlu, M. (2022). Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Azerbaycan Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 57.

Tablo 28 ve Tablo 29’da Türkiye ve Azerbaycan arasında yapılan Tercihli Ticaret Anlaşmasına göre iki ülke arasındaki dış ticarete yer alan Azerbaycan ve Türkiye menşeli ürün listesi verilmiştir. İki tablo incelediğinde genellikle ağırlıklı olan ürünlerin tarım ürünleri olduğu görülmektedir. Bu durum iki ülkenin tarım ürünlerinin karşılıklı olarak dış ticaretteki payının artmasına da katkı sağlayabilecektir.

3.1.3.2. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması

Türkiye ile Azerbaycan arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, 15 Ekim 2011 tarihinde İzmir’de imzalanmış ve 30 Ekim 2011 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak, Anayasa’nın 95.1. maddesi uyarınca yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, 9 Şubat 1994 tarihli Yatırımların Korunması ve Karşılıklı Teşviki Anlaşması yürürlükten kaldırılmıştır. Anlaşmanın giriş bölümünde, taraf devletlerin ekonomik iş birliğini artırma amacı taşıdığı belirtilmiş ve sermaye ile teknoloji akışının taraf ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, yatırımlara adil ve eşit muamele sağlanmasının istikrarlı bir yatırım ortamı oluşturacağı ifade edilmiştir.

Sağlık, çevre ve güvenlik konularında alınacak önlemlerin, uluslararası düzeyde kabul görmüş işçi haklarını zayıflatmadan uygulanabileceği yönündeki mutabakat çerçevesinde anlaşmanın imzalandığı kaydedilmiştir.

Anlaşmanın genel yapısı şu şekilde özetlenebilir:

1. madde, "yatırım", "yatırımcı", "gelirler" ve "ülke" kavramlarına ilişkin tanımları içermektedir.
2. madde, yatırımların teşviki ve korunmasına yönelik düzenlemeler sunmaktadır.
3. madde, yatırımlara uygulanacak muameleye ilişkin hükümleri kapsamaktadır.
6. madde, kamulaştırmaya yönelik esasları belirtmektedir.
7. madde, zararların tazmini ile ilgili düzenlemeleri içermektedir.
8. madde, yatırım gelirlerinin serbest transferini ele almaktadır.

Anlaşmanın, tarafların akdin yürürlüğe girmesiyle ilgili iç hukuk prosedürlerini tamamladıklarını yazılı ve diplomatik yollarla bildirmelerinden sonra, en son bildirimin tarihine göre yürürlüğe gireceği, 15. maddede hüküm altına

alınmıştır. Bu maddeye göre, anlaşma on yıl süreyle yürürlükte kalacak, ancak bu sürenin sonunda taraflardan herhangi birinin anlaşmayı sona erdirmemesi durumunda, yürürlükte kalmaya devam edeceği ifade edilmektedir (Çakmak ve Ergün, 2011: 50).

3.1.3.3. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması

Çifte vergilendirme, aynı vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınması durumunu ifade etmektedir. Vergileme sisteminde genel ilke, belirli bir vergi konusunun yalnızca bir kez vergilendirilmesidir. Ancak uygulamada, aynı vergi konusunun birden fazla kez vergilendirilmesiyle karşılaşılması mümkündür. Bu durum, çifte vergilendirmenin yalnızca tek bir vergi otoritesi tarafından değil, aynı zamanda farklı vergi otoriteleri tarafından da gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkabilir. 9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması", 1 Eylül 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Toplam 29 maddeden oluşan bu anlaşma, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Anlaşma, taraflardan birinin veya her iki tarafın mevzuatına göre ev, ikametgâh, iş merkezi, kanuni merkez veya benzer nitelikteki diğer kriterler dolayısıyla vergi yükümlülüğü altına giren kişilere uygulanmaktadır. Anlaşmada ele alınan düzenlemeler; kapsam dahilindeki kişiler, uygulanacak vergiler, genel tanımlar, mukimlik kavramının açıklanması, iş yeri, gayrimenkul değerlerden elde edilen gelirler, ticari kazançlar, denizcilik, hava ve kara taşımacılığı, bağımlı teşebbüsler, gayrimaddi hak bedelleri, sermaye değer artış kazançları, serbest meslek faaliyetlerinden ve bağımlı faaliyetlerden sağlanan gelirler, hizmet gelirleri, müdür ödemeleri, sanatçı ve sporcu gelirleri, emekli maaşları, kamu görevlileri, öğretmen ve öğrencilere ilişkin düzenlemeler, diğer gelirler, çifte vergilendirmenin önlenmesi, ayrımcılık yapılmaması, karşılıklı anlaşma usulü, bilgi değişimi, diplomatik ve konsolosluk görevlileri, idari yardımlaşma, anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve feshedilmesi gibi başlıklar altında toplanmıştır.

Anlaşma çerçevesinde, çifte vergilendirmenin nasıl önleneceğine ilişkin hükümler detaylandırılmıştır. Özellikle 22. maddede, Türkiye mukimlerinin – yani Akit Devlet mevzuatına göre ev, ikametgâh, iş merkezi, kanuni merkez ya da benzer kriterler dolayısıyla vergi mükellefiyeti altına giren kişilerin – çifte vergilendirme

yükünden nasıl muaf tutulacağı açık bir şekilde hükme bağlanmıştır (Eyvazova, 2018: 480)

3.2. TÜRKİYE’DE İHRACATTA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLER

Türkiye’nin dış ticaretin gelişimine yönelik uyguladığı mali teşvikler bulunmaktadır.. Aynı şekilde Azerbaycan’ın da özellikle ihracatta kolaylık sağlaması ve ihracatın artması amacıyla mali anlamda teşvikleri söz konusudur.

3.2.1. Genel Olarak Teşvik Kavramı ve Mali Teşviklerin Amacı

Teşvik kavramı, genel olarak devletin işletmelere sağlamış olduğu kolaylıklardır. Ekonomi literatürüne bakıldığında teşvik, belirli ekonomik faaliyetlerin diğer ekonomik faaliyetlerine göre hızlı bir gelişim sağlaması amacıyla devlet tarafından karşılıklı ya da karşılıksız şekilde yapılan maddi destek, yardım ve özendirme olarak adlandırılmaktadır.

Her ülkede uygulanan ekonomik modeller farketmeksizin teşvik tedbirleri her zaman uygulanmıştır. Teşvikte temel hedef bir ülkenin genel anlamda refah düzeyinde bir artışın yaşanmasıdır ve bu alanda çeşitli teşvik politikaları uygulanmaktadır (Topal, 2016: 36).

Mali teşviklerin amaçlarına bakıldığında, ülkede kaynak dağılımının etkin bir şekilde sağlanması, bölgesel alanda ekonomik dengesizliklerin giderilmesi, istihdamın artırılması, ihracatın artırılması, uluslararası alanda rekabet gücünün sağlanması, doğrudan ülkeye yabancı sermayenin çekilmesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. Gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkelerde özellikle daha hızlı kalkınmanın yapılabilmesi için teşvik politikaları uygulanmaktadır (Karaşve Karaş, 2019: 8).

3.2.2. Türkiye’de İhracata Yönelik Yapılan Devlet Yardımları

Ticaret Bakanlığı tarafından uygulanan ihracata yönelik devlet yardımları, firmaların uluslararası pazarlara açılma süreçlerinde her aşamada rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Bu desteklerin amacı, ihracatçıları yüksek teknoloji ve katma

değerli ürünlerin ihracatına teşvik etmektir. Ticaret Bakanlığı'nın sunduğu destekler üç ana kategoriye ayrılmaktadır: ihracata hazırlık, pazarlama ve markalaşma.

İhracata hazırlık aşamasındaki destekler, ihracat konusunda yeni olan veya düzenli ihracat gerçekleştiremeyen KOBİ'lerin ihracat faaliyetlerini ticari operasyonlarının bir parçası haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu aşamadaki destekler arasında UR-GE Desteği ve Pazar Giriş Belgelerinin Desteklenmesi yer almaktadır. Pazarlama aşamasında ise, yurtdışına ihracat yapmayı öğrenmiş ve ilk adımlarını atmış firmaların, ihracatı sürdürülebilir hale getirebilmeleri için yeni pazarlar keşfetmeleri veya mevcut pazarlarda kalıcı olmalarına yardımcı olacak destekler sağlanmaktadır.

Bu aşamada sunulan destekler, Pazar Araştırması, Rapor ve Yurtdışı Şirket Alım Desteği, Sektörel Ticaret ve Alım Heyetleri, E-Ticaret Sitelerine Üyelik, Yurtdışı Birim, Marka Tescil ve Tanıtım Desteği, Türkiye Ticaret Merkezleri Desteği, Küresel Tedarik Zincirleri Yetkinlik Projeleri, İhracat Kredi Sigorta Programı Desteği ve Alıcı Kredisi Desteği, Yurt Dışı Fuar Desteği ve Dijital Faaliyetler Desteği gibi kalemlerden oluşmaktadır.

Markalaşma aşamasında ise, yurtdışında dağıtım kanallarını kuran ve pazar dinamiklerine uygun markalı ürünler sunma becerisine sahip firmalara, Marka-Turquality Desteği ve Tasarım Desteği gibi destekler sunulmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 8).

İhracata yönelik devlet destekleri, özellikle ihracatın artırılması, ihraç pazarlarının çeşitlendirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün iyileştirilmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır. Bu desteklerin temel amacı, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler) olmak üzere, ihracat yapan firmaların üretim ve pazarlama süreçlerini güçlendirerek uluslararası pazarlarda rekabet edebilirliklerini artırmaktır. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) desteği, katma değer sağlayan kuruluşlara yönelik yapılan harcamaların belirli bir yüzdesiyle ya da Ar-Ge projelerine %50 oranında sermaye desteği sunmaktadır. Bu tür destekler, yeni ürün geliştirilmesi, ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve maliyet azaltıcı teknolojilerin uygulanması gibi alanlarda kullanılmaktadır. Ar-Ge desteği başvuruları için yetkili kurum Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) olarak belirlenmiştir (Göktaş, 2001: 102). 1991 yılında kurulan Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, teknoloji geliştirme ve inovasyon faaliyetlerini desteklemeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan bir kamu-özel sektör ortaklığı

olarak faaliyet göstermektedir. Türkiye'de, teknoloji geliştirme ve inovasyon faaliyetlerini destekleyen ilk ve tek vakıf olma özelliğine sahiptir.

TTGV, özel sektörün teknoloji geliştirme ve inovasyon süreçlerini destekleyerek, bu teknolojilerin gerçek dünya ile buluşturulmasını sağlamaya devam etmektedir (TTGV, 2024:1).

3.2.3. Türkiye’de İhracata Uygulanan Teşvikler

Türkiye’nin ihracat teşviklerinin çeşitli türleri, günümüzde devlet yardımları, dahilde ve hariçte işleme rejimleri, Türk Eximbank’ın kredi, sigorta ve garanti programları, döviz kazandırıcı hizmetlerdeki vergi, resim ve harç muafiyetleri, ihracatta KDV istisnası ve iadesi gibi unsurlardan oluşmaktadır. Türkiye, 24 Ocak 1980 sonrasında ihracat odaklı bir kalkınma stratejisi benimsemiştir. Ancak, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından kabul edilen "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması" çerçevesinde ihracat sübvansiyonları yasaklanmıştır. Ayrıca, Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşması kapsamında, 1994 yılında ihracat sonrası sübvansiyonlar son bulmuştur (Kozanoğlu ve Tekçe, 2003: 1).

Türkiye’deki sanayi ve ticaret sektöründeki şirketlerin uluslararası pazarlarda rekabetçiliklerini artırabilmesi için eğitim, danışmanlık ve proje bazlı harcamaların desteklendiği bir sistem geliştirilmiştir. Bu desteklerin sağlanmasında başvuru mercii olarak İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME) belirlenmiştir.

Yurt dışı birim, marka ve tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi, Türkiye'deki sanayi ve ticari faaliyet gösteren şirketlerin ürünlerinin yurt dışında pazarlanması ve tanıtılmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede tanıtım giderleri, marka tescil giderleri gibi harcamalar desteklenmektedir. Başvuru mercii İhracatçı Birlikleri olarak belirlenmiştir. Tasarım desteği, tasarım ofisleri ve tasarım dernekleri gibi kuruluşların tanıtım, reklam, pazarlama harcamaları ile yurt dışında açacakları birimlerin giderlerini desteklemektedir. Destekten yararlanabilecek kuruluşlar proje bazında en fazla 4 yıl süreyle %50 oranında destek alabilirler. Başvuru mercii İhracatçı Birlikleri olarak belirlenmiştir. Yurt dışı ofis desteği, Türkiye merkezli şirketlerin yurt dışında açacakları ofislerin kira ve vergi/giderlerinin bir kısmının desteklenmesini sağlar. Desteklenen giderler, farklı türdeki işletmeler için farklı oranlarda olup, başvuru mercii İhracatçı Birlikleri olarak belirlenmiştir (Atayer ve Erol, 2011: 1-26).

3.2.3.1. İhracatta KDV İstisnası ve İadesi

Türkiye'de 3065 sayılı KDV Kanunu'nun 11. maddesinin 1/a fıkrası, ihracat teslimlerini ve bu teslimlere ilişkin hizmetleri ile yurt dışındaki müşterilere sunulan hizmetleri KDV'den istisna tutmaktadır. Bir malın ihracat teslimi olarak kabul edilebilmesi için,

a) malın yurt dışındaki bir müşteriye teslim edilmesi ve

b) malın Türkiye Cumhuriyeti gümrük hattını geçerek bir dış ülkeye ulaşması gerekmektedir.

İhracatta Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası sistemi şu şekilde işlemektedir: İhracatçı firmalar, ihraç ettikleri ürünleri KDV hariç bedel üzerinden satmaktadır. Bu ürünler ya firmanın kendi üretimi olabilir ya da başka bir tedarikçiden temin edilmiş olabilir. Ürünün üretiminde ya da satın alımında, ihracatçı firma KDV'ye tabi bir maliyet üstlenir. Ancak, ihraç edilen ürünler KDV'den muaf olduğu için, bu vergi ihracatçı firmanın üzerinde yük olarak kalmaktadır.

Bu durumun, ihracatçı firma için maliyet oluşturmasını önlemek amacıyla, ilgili mevzuat, yüklenilen KDV'nin iadesini düzenlemiştir. Böylelikle, ihracatçı firma KDV'siz satış gerçekleştirebildiği için ürünlerini daha uygun bir fiyatla yurt dışına sunabilmektedir (Türkay, 2008: 94).

Serbest ihracat, kayda bağlı ihracat, kredili ihracat, bedelsiz ihracat, bağlı muamele ve takas yoluyla gerçekleştirilen ihracat ile sınır ve kıyı ticareti kapsamında yapılan ihracatta, malların fiilen yurt dışına çıkarılması ve Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDVK) 12. maddesinde belirtilen koşulların sağlanması durumunda ihracat istisnası uygulanabilmektedir. Söz konusu maddeye göre:

- Teslimin, yurt dışındaki bir müşteriye, bir serbest bölgedeki alıcıya veya yetkilendirilmiş gümrük antreposu işleticisine yapılması ya da malların yetkili bir gümrük antrepoya tevdi edilmesi,

- Teslim konusu malların, Türkiye Cumhuriyeti gümrük bölgesini terk ederek bir dış ülkeye, serbest bölgeye ulaşması veya yetkili gümrük antrepusunda muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, ihracat teslimlerine ilişkin hizmetler, yurt dışındaki müşterilere sunulan hizmetler, serbest bölgelerde faaliyet gösteren mükelleflere verilen fason hizmetler ile roaming anlaşmaları çerçevesinde sağlanan hizmetler de ihracat istisnası kapsamına girmektedir.

Hizmet ihracatının geçerli sayılabilmesi için aşağıdaki şartların yerine getirilmesi zorunludur (Yücebaş, 2021: 21-23):

- Hizmetin Türkiye'de gerçekleştirilmiş ve yurt dışındaki bir müşteri için sunulmuş olması,
- Hizmetten yurt dışında faydalanılmış olması,
- Fatura veya benzeri belgelerin yurt dışındaki müşteri adına düzenlenmesi,
- Hizmet bedelinin döviz cinsinden Türkiye'ye getirilmesi.

İhracat, diğer bir deyişle dışsatım, Türkiye sınırları dışına mal ve/veya hizmet satışını ifade eder. İhracat, söz konusu malların gümrük hattını geçmesiyle gerçekleşmiş sayılır. Bu tür teslimatlar için KDV Kanunu'nun 11. maddesi gereği, alıcılardan Katma Değer Vergisi (KDV) tahsil edilmemektedir. Ancak, bu malların üretimi veya temini sırasında ödenen KDV, şirketlerin bünyesinde kalır.

Şirketler, KDV Kanunu'nun 32. maddesi uyarınca, bu KDV'yi vergi dairelerine sundukları bilgi, belge ve raporlarla geri alabilirler.

İhracat işlemlerinde yüklenilen KDV'nin iade edilmesi, malların gümrük hattından çıkış tarihinin bulunduğu ayın KDV beyannamesi ile talep edilmelidir. İade hakkının doğabilmesi için, ihracatla ilgili satın alınan mal ve hizmetlere ödenen KDV'nin, vergiye tabi işlemler üzerinden hesaplanan KDV'den fazla olması gerekmektedir. İade edilecek KDV'nin hesaplanabilmesi için, ihracat işleminin kapsamına giren KDV belirlenmelidir. Bu KDV, malın üretimi, edinimi, depolanması ve teslimatı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili harcamalar sonucunda yüklenilen KDV'den oluşur. Yüklenilen KDV, ihracat işlemiyle bağlantılı harcamalarla ilişkilendirilmiş olan KDV'dir (Hellaç, 2022: 1).

3.2.3.2. Vergi, Resim, Harç İstisnası

Vergi, resim ve harç istisnasında ihracat ve ihracatla ilgili işlemler, ihracat sayılan satışlar ve teslimatlar ile belirli koşulları karşılayan döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin Damga Vergisi, harçlar ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV) kapsamından muaf tutulması yoluyla ihracat hacmini artırmak, ihraç edilen ürünlere uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlamak ve ihracat pazarlarını genişletmek amaçlanmaktadır.

Vergi, resim ve harç istisnası uygulamaları, belgeli ve belgesiz işlemler şeklinde iki ayrı yöntemle yürütülmektedir. Bu kapsamda, aşağıda sıralanan işlemler ve hizmetler istisnalar arasında yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 104):

- İhracat, ihracat sayılan satış ve teslimatlar ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin yanı sıra transit ticaretin finansmanına yönelik bankalar tarafından sağlanan sevk öncesi ve sevk sonrası krediler ile firmalarca temin edilen prefinansmanlar ve bu kredilerin geri ödemeleri,
- İhracatla bağlantılı faaliyetlerde bulunan bankalar, faktoring şirketleri, sigorta şirketleri, noterler ve diğer kuruluşlar tarafından sunulan hizmetler sonucunda kendi adlarına nakden veya hesaben elde ettikleri gelirler ile kambiyo işlemleri,
- Dâhilde işleme rejimi çerçevesinde gerçekleştirilen ithalat ve/veya yurt içi alımlara ilişkin işlemler ve bunların finansmanına yönelik kullanılan krediler,
- İhracat karşılığında yapılan ödemeler ile ihracat, ihracat sayılan satış ve teslimatlar, döviz kazandırıcı faaliyetler ve transit ticarete ilişkin düzenlenen belgeler.

3.2.3.3. Kurumlar Vergisi İndirimi

İhracat yapan ve üretim faaliyetlerinde bulunan kurumlara yönelik olarak kurumlar vergisi oranında 1 puanlık indirimle ilişkin açıklamaları içeren 20 Seri Numaralı Kurumlar Vergisi Tebliği, 14 Mayıs 2022 tarihli ve 31835 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Tebliğde belirtilen koşulları sağlayan mükelleflerden, hesap dönemini takvim yılı esasına göre belirleyenler, 1 Ocak 2022 tarihinden itibaren üretim ve ihracat faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar için bu indirimden faydalanabileceklerdir.

Öte yandan, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından özel hesap dönemi belirlenmiş olan mükellefler, 2022 takvim yılında başlayan özel hesap döneminin başından itibaren üretim ve ihracat kaynaklı kazançlarına 1 puanlık indirimli kurumlar vergisi oranını uygulayabilecektir (Genişel, 2024: 1).

3.2.3.4. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

2 Şubat 1984 tarihli ve 2976 sayılı Kanun'un 2. maddesi uyarınca hazırlanan ve ekli bulunan karar, 13 Ekim 1988 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Kanundaki Madde 1' e göre; 'Dış ticaretin ekonomik koşullara uygun bir şekilde yürütülmesini temin etmek amacıyla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesinde "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" oluşturulmuştur.'

Madde 2'ye göre ise, Fonun kaynakları aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

- İhracat edilen mallar üzerinden, iç ve dış piyasalardaki fiyat değişimleri göz önünde bulundurularak kilogram, adet veya kıymet esasına göre yapılacak tahsilatlar ve kesintiler,
- Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı çerçevesinde ihracat işlemlerinde tahsil edilen kur farkları,
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 sayılı Karar ile oluşturulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'na ait net varlıklar,

1986 ve 1987 yılındaki kararlarla, belirli malların ihracatında⁴ ağırlığa göre destekleme primi uygulanmıştır. Destekleme primi genellikle ton başına verilir, ancak bazı mallarda adet, kilo veya metrekare başına da uygulanabilir. 1992 yılında fondan yapılan ödemeler durdurulmuştur (Gümrük, 2024: 1).

⁴ DFİF tahsil edilen mallar şunlardır:

- Kabuklu ve iç fındık
- Ham deri
- Yumurta

3.2.3.5. Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF), gerçek veya tüzel kişi ayrımı gözetmeksizin kullanılan krediler ve vadeli ithalat işlemleri üzerinden tahsil edilen bir fondur. Bu fon, esasen ihracatın ve yatırımların teşvik edilmesi amacıyla oluşturulmuş olmakla birlikte, uygulamada farklı hedeflere hizmet etmektedir.

KKDF'nin katkı sağladığı başlıca amaçlar şu şekilde sıralanabilir (Ticaret Bakanlığı, 2024:1):

- İhracatın ve yatırımların teşvik edilmesi,
- Banka kaynaklarının stratejik olarak belirlenmiş alanlara yönlendirilmesi ve ihtisas kredilerindeki maliyetlerin düşürülmesi,
- Fon oranlarında yapılan değişiklikler aracılığıyla para ve kredi politikalarının uygulanması, ithalat ve kredilerin teşvik edilmesi ya da caydırıcı hale getirilmesi.

1988 yılından bu yana ülkemizde uygulanmakta olan KKDF, yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı kredilerin kullanımında, anapara, faiz veya ithal edilen malın fiyatı üzerinden hesaplanarak bankalar tarafından tahsil edilmekte ve Merkez Bankası'na aktarılmaktadır. Bu uygulama, malların fiili ithalatı gerçekleştikten sonra, ithalat bedelinin ödenmesi suretiyle ithalatçının kredilendirilmiş kabul edilmesi sonucunda fon kesintisinin yapılmasını öngörmektedir. Tahsil edilen KKDF kesintileri ise genel bütçe gelirlerine dâhil edilmektedir (Bilişim 2023: 1).

3.2.3.6. Dahilde İşleme Rejimi

Dahilde İşleme Rejimi, uluslararası piyasalardan temin edilen girdiler aracılığıyla ihracatın artırılmasını, ihraç edilen ürünlerin küresel pazarlardaki rekabet gücünün artırılmasını, pazar çeşitliliğinin sağlanmasını ve yeni pazarlara erişimi hedeflemektedir. Bu rejim, ithal girdiler kullanılarak üretilen işlem görmüş ürünlerin ihracatını, ihracat kapsamındaki satış ve teslim süreçlerinin tespitini, yönlendirilmesini ve bu süreçlerin düzenlenip uygulanmasını kapsamaktadır.

Dahilde işleme rejiminde iki ana sistem uygulanmaktadır: şartlı muafiyet ve geri ödeme sistemi. Şartlı muafiyet sistemi, Türkiye Gümrük Bölgesinde yerleşik kişilerce ithal edilen, serbest dolaşıma girmeyen hammadde, yardımcı madde, ambalaj ve işletme malzemelerinin ithalatı sırasında ödenen vergilerin teminat altına alınmasıyla ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmadan ithalat yapılmasıyla işler. Üretim sonucunda ortaya çıkan ürün ihraç edildikten sonra ise teminatın geri ödenmesi sağlanır. Geri ödeme sistemi ise, serbest dolaşıma giren hammadde, yardımcı madde, ambalaj ve işletme malzemelerinden üretilen ürünlerin ihraç edilmesi durumunda, ithalat sırasında alınan vergilerin geri ödenmesini sağlar. Bu süreçte, ithal edilen ürünler için gümrük idaresi tarafından ticaret politikası önlemleri uygulanmakta ve ürünlerin ithalatı için gerekli olan dış ticaret düzenlemeleri, teknik standartlar ve diğer yasal gereklilikler yerine getirilmelidir. (Ticaret Bakanlığı, 2024: 99).

3.2.3.7. İhracat Dövizlerinden Mahsup

İç Ticaret Mevzuatı uyarınca, 2018-32/48 sayılı Tebliğ çerçevesinde mal ihracatı ve ithalatı gerçekleştirilmektedir. Bu düzenlemeye göre, tarafların aynı kişi olması ve ihraç bedellerinin yasal süreler içinde yurda getirilmesi şartıyla, mal ihracatına ve ithalatına ilişkin tutarların bankalar tarafından mahsubu mümkündür.

Ancak, pratikte ithalat ve ihracat işlemleri çoğunlukla farklı firmalar arasında gerçekleştiğinden, ihracat bedellerinde mahsup uygulaması sınırlı bir alana sahiptir. Bununla birlikte, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın 14 Ağustos 2023 tarihli ve 2377906 sayılı yazısı ile İhracat Genelgesi'nin "İndirim ve Mahsup İşlemleri" başlıklı 21. maddesinde değişiklik yapılmıştır.

Bu kapsamda, Dahilde İşleme Rejimi'ne tabi geçici ithalatlarla işlenip ihraç edilen mallar için, ihraç bedellerinin yurda getirilme süresi içinde olması koşuluyla, ilgili gümrük beyannamesi bilgileri veya örneklerinin bankalara sunulması durumunda tarafların aynı kişi olma şartı aranmaksızın mahsup işlemleri gerçekleştirilebilecektir. Mahsup işlemlerinde farklı döviz türlerinin kullanılması durumunda, mahsup edilebilecek maksimum tutar Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın çapraz kur değerleri esas alınarak hesaplanmaktadır. Ayrıca, aracı ihracatçılar üzerinden yapılan ihracatlarda, elde edilen ihracat bedelleri, imalatçı ya da tedarikçinin tüm döviz giderlerinin mahsup edilmesinde kullanılabilmektedir (Köksal, 2023: 1).

3.2.3.8. İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlere Tanınan Gümrük Muafiyetli İthalat, Vergi, Resim ve Harç İstisnası

İhracat işlemleri, ihracat sayılan satış ve teslimler ile belirli koşulları sağlayan döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin damga vergisi, harçlar ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi'nden (BSMV) muaf tutulması yoluyla, ihracatın artırılması, ihraç ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi ve ihraç pazarlarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Vergi, resim ve harç istisnası uygulaması, belgeli ve belgesiz işlemleri kapsayacak şekilde iki farklı yöntemle yürütülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024: 104).

3.2.5 Araştırma Geliştirme Yardımı

Ar-Ge yardımlarının temel amacı, yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesine ve ülkenin uluslararası ticaret ve dış politika sahalarında rekabet edebilirliğini artırmaya yönelik teknolojik altyapının oluşturulmasını sağlamaktır. Türkiye'de Ar-Ge yardımları, TÜBİTAK, KOSGEB ve TTGV gibi kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır ve sanayi kuruluşları ile yazılım şirketleri bu yardımlardan faydalanabilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024: 47). 16 Aralık 2023 tarihinde yayımlanan 7953 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile, araştırma ve geliştirme projelerini desteklemek amacıyla AR-GE ve teknoloji merkezleri ile teknoloji geliştirme bölgesi işletmeleri için sağlanan indirim, istisna, destek ve teşviklerin tutarları yeniden belirlenmiştir.

Bu düzenlemeye göre, söz konusu işletmeler ile teknoloji geliştirme bölgelerinde faaliyet gösteren kurumlar, yıllık beyanname üzerinden faydalandıkları indirim tutarı 2 milyon lira ve üzerinde olan kurumlar vergisi mükellefleri, bu meblağın yüzde 3'ünü pasifteki geçici bir hesaba aktaracaklardır. Bu aktarılacak tutarın yükümlülüğü, yıllık bazda 100 milyon lira ile sınırlı olacaktır (TİM, 2024:1).

3.2.6. Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı

Bu yardımda amaç, ülkemiz menşeli tarım ürünlerinin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü artırmak ve ihracat potansiyelini geliştirmektir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) taahhütleri çerçevesinde, katma değeri yüksek, istihdam oluşturma kapasitesi güçlü ve uzun vadede yüksek ekonomik potansiyele sahip çeşitli işlenmiş tarım ürünlerinin ihracatı desteklenmektedir. Bu destek, 2018 yılı ve sonrasında gerçekleşen ihracatları kapsamakta olup birim miktar temelinde ve azami ödeme oranları doğrultusunda uygulanmaktadır. Destekler, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kaynaklarından sağlanmakta ve 2018/12 sayılı Karar çerçevesinde belirlenmiş ürünleri içermektedir. Bu kapsamda, 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren gerçekleştirilen fiili ihracatlar için, ilgili Karar'da ürün bazında belirlenen ihracat iade miktarları, azami ödeme oranları ve miktar barajları esas alınarak ihracat iadesi yardımı sağlanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 48).

3.2.7. Uluslararası Nitelikteki Yurtiçi ve Yurtdışı Fuarlara Katılım Destekleri

Firmaların yurt dışında düzenlenen fuarlara katılımının teşvik edilmesi ve T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş organizatörler aracılığıyla gerçekleştirilen tanıtım faaliyetlerine destek sağlanması amaçlanmaktadır. Bu destek mekanizmaları, her sektörden ve farklı ölçeklerdeki firmaların uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırmayı, mevcut ihracat pazarlarında sürdürülebilirliklerini sağlamayı ve pazar çeşitlendirmesi yoluyla ihracat hacmini artırmayı hedeflemektedir.

Yurt dışı fuar desteklerinden, Türk Ticaret Kanunu hükümleri doğrultusunda kurulmuş ve ihracatçı birliklerine üye olan firmalar ile Türkiye'de faaliyet gösteren üretici ve imalatçı kuruluşlar yararlanabilmektedir. Bakanlık tarafından belirlenen sektörel bazlı ulusal ve uluslararası fuarların tanıtımını güçlendirmek ve bu etkinliklere uluslararası katılımın artırılmasını sağlamak amacıyla organizatörler ile katılımcılara destek sağlanması hedeflenmektedir. Organizasyonların tanıtım harcamalarının yanı sıra katılımcıların yer kirası ve stand kurulum masraflarının desteklenmesini kapsamaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 35-37).

3.2.8.Yurtdışı Ofis-Mağaza İşletme ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Yardımlar

Bu yardım, 7/12/1994 tarihli ve 94/6401 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca yürürlüğe giren "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı" çerçevesinde, Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun 17/11/2005 tarihli ve 2005/10 sayılı Kararı doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu düzenleme, Türkiye'de ticari, sınai ve yazılım sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerin, yurtdışında ürün tanıtımı ve marka tescil faaliyetleri için gereken giderlerin Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan uluslararası standartlara uygun olarak karşılanmasını sağlamaktadır. Söz konusu destekler, Dış Ticaret Sermaye Şirketleri ile Sektörel Dış Ticaret Şirketleri gibi ilgili kuruluşlar tarafından yararlanılabilir (BMD, 2024:1).

3.3. AZERBAIJAN'DA İHRACATTA UYGULANAN MALİ TEŞVİKLER

Azerbaycan ihracatın gelişimine yönelik bazı alanlarda yabancı yatırımcılara ve iş birliği içerisindeki ülkelere teşvikler sunmakta ve bu kapsamda gerekli anlaşmaları ve uygulamaları yürürlüğe koymaktadır. Bu uygulamalar ise şunlardır:

3.3.1. Yatırım Teşvik Belgesi

Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından 1 Şubat 2024 tarihinde imzalanan Kararname ile stratejik yatırım alanları belirlenmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Bakü, Sumgayıt, Gence şehirleri ve Abşeron bölgesinde, aşağıda belirtilen stratejik yatırım projelerine "yatırım teşvik belgesi" verilmesi mümkün olacaktır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2024: 1):

1. Yerel hammadde bazında (metal cevheri, petrol, gaz, kimya, inşaat malzemeleri ve pamuk sahaları) üretim projeleri;
2. Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı enerji üretim projeleri;
3. Atık yönetimi ve geri dönüşüm projeleri;
4. Deniz suyunun tuzdan arındırılması projeleri;
5. Özel sanayi bölgeleri oluşturma projeleri;

6. 1 Ocak 2023 tarihinden sonra yatırım yarışmaları yoluyla özelleştirilen petrol dışı sanayi kuruluşlarının üretim projeleri;
7. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ilk kez üretimi gerçekleştirilen ekonomik faaliyet alanlarının oluşturulması, yerel ürünlerle kendi kendine yeterlilik seviyesinin artırılması (ithalatın ikamesi) yönünde uygulanan "Azerbaycan'da ilk" ("First in Azerbaijan") projeler veya petrol dışı sektörün ihracat potansiyelinin artırılması;
8. Uçak işletme ve bakım projeleri;
9. Demiryolu araçlarının onarımı ve yedek parçalarının üretimine yönelik projeler;
10. Askeri ürünlerin üretimine yönelik projeler;
11. Alüminyum ürünler üretim projeleri;
12. Kamu-özel ortaklık projeleri (özel sektör tarafından devletin satın alma zorunluluğuyla gerçekleştirilen elektrik üretim projeleri dahil);
13. COP29⁵ uluslararası etkinliği kapsamında konaklama projeleri.

3.3.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest Ticaret Anlaşması (STA), ticari ilişkilerde vergi ve vergi dışı engellerin kaldırılarak taraf ülkeler arasında serbest ticaret ortamının oluşturulmasını amaçlayan bir anlaşma türüdür. Bu anlaşmalar, taraf ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerini kolaylaştırırken, diğer ülkelerle ticarete mevcut ulusal düzenlemelerini sürdürmelerine olanak tanır. STA'nın temel amacı, anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ticaret hacmini karşılıklı faydalar doğrultusunda artırmaktır. Bu bağlamda, anlaşmaya taraf olan ülkelerin firmaları, anlaşmaya dahil olmayan ülkelerin firmalarına kıyasla daha avantajlı bir konuma gelmektedir. Bunun nedeni, STA kapsamında taraf ülkeler arasında gümrük vergilerinin düşürülmesi veya kaldırılması, kotaların azaltılması ve diğer ticaret engellerinin hafifletilmesi gibi düzenlemelerin uygulanmasıdır.

Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler şunlardır: Rusya Federasyonu (30 Eylül 1992), Moldova (26 Mayıs 1995), Ukrayna (28 Temmuz 1995), Türkmenistan (18 Mart 1996), Özbekistan (27 Mayıs 1996), Gürcistan (10 Haziran

⁵ **COP29**: Conference Of Parties (Taraflar Konferansı) olarak da bilinen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı, 11-22 Kasım 2024 yılında Azerbaycan-Bakü'de düzenlenmiştir.

1996) ve Kazakistan (10 Haziran 1997). Bu anlaşmalar çerçevesinde, Azerbaycan ile bu ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergiler uygulanmamaktadır. Azerbaycan hâlihazırda Rusya, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna'dan ithal edilen mallar için herhangi bir gümrük vergisi uygulamamaktadır (Aliyev, 2019: 28).

3.3.3. Post-Neft Kalkınma Modeli

Azerbaycan'da post-petrol kalkınma modeli çerçevesinde, inşaat, turizm, hafif sanayi, iletişim ve bilgi teknolojileri ile tarım sektörleri öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Programın uygulanmasıyla birlikte, Azerbaycan'ın ithalat bağımlılığını azaltması ve ihracat kapasitesini artırması hedeflenmektedir (Yüce, 2023: 150).

Azerbaycan, uluslararası platformda daha belirgin bir rol üstlenerek, bölgesel ve küresel meselelerin çözümüne katkıda bulunan bir ülke haline gelmiştir. Dış politikadaki bu stratejik dönüşüm, Azerbaycan'ın bölgesel bir aktör olarak güç kazanmasına yol açmıştır.

İçeride ise, Ermeniler tarafından tahrip edilen Karabağ'ı yeniden inşa eden, yeşil enerji alanında önemli yatırımlar gerçekleştiren, post-petrol kalkınma modelini uygulamaya koyan ve yabancı yatırımlar için cazip bir merkez olmayı hedefleyen bir Azerbaycan vizyonu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, sürdürülebilir kalkınma için somut adımlar atılmaktadır (SETA, 2024: 1).

Azerbaycan ekonomisi, petrol sonrası dönemde ekonomisinin çeşitlendirilmesi, kapsayıcı, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin pekiştirilmesi gibi üç ana amaca odaklanmıştır. Bu süreç, yeni bir ekonomik modelin inşası için gerekli koşulları sağlamış ve Azerbaycan'ın kalıcı bir gelişim aşamasına girmesinin temellerini atmıştır. Ayrıca, bu değişim, bölgesel ekonomik yapının daha dengeli bir şekilde şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan, petrol sonrası dönemde, bölgenin petrole olan bağımlılığının önemli ölçüde azalmasıyla, daha sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma sürecine girmiştir (Yhmedov, 2018: 1).

3.3.4. Petrol Dışı Sektörlerin Geliştirilmesine Yönelik Teşvikler

Petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, ülkenin ekonomik politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bu sektörlerin büyümesini desteklemek amacıyla birçok önemli kararnameye imza atmıştır. Bu doğrultuda, yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapmasını teşvik etmek için gerekli tüm koşullar sağlanmıştır. Petrol dışı sektörlerin gelişiminde yabancı yatırımlar hayati bir role sahip olduğundan, yatırımcıları ülke ekonomisine yüksek miktarda sermaye aktarmaya teşvik edecek hukuki ve ekonomik düzenlemeler hazırlanmıştır. Ayrıca, sağlam bir ekonomik ortamın oluşturulması için çeşitli önlemler ve projeler hayata geçirilmiştir. Son yıllarda, petrol dışı sektör ürünlerinin ihracatını teşvik etmek amacıyla devlet desteği önemli ölçüde artırılmıştır. (Asgarov, 2017: 60).

3.3.5. Dış Ticaretin Gelişimine Yönelik Yapılan Anlaşmalar

PAS (Üretim Paylaşım Anlaşması) ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşması (HGA) Türkiye’de yürürlükte olan düzenlemeler arasındadır. Üretim Paylaşım Anlaşması kapsamında, Türkiye’de petrol faaliyetleri gümrük vergisi ve Katma Değer Vergisi (KDV) muafiyetine tabidir. Bununla birlikte, bu faaliyetler pazarlığa açık olan ve %20 ile %32 arasında değişiklik gösterebilen kâr vergisine tabidir. Ev Sahibi Hükümet Anlaşması kapsamında ise, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı faaliyetleri tüm vergilerden muaf tutulmakta, ancak %27 oranında sabit bir kâr vergisi uygulanmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi" ve "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması" konularında iki taraflı anlaşmalar mevcuttur. Ancak iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması ya da Gümrük Birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, petrol ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı faaliyetleri hariç tutulduğunda, Türkiye’nin ihraç ürünleri diğer üçüncü ülkelerle birlikte gümrük vergisine tabi olmaktadır. Gümrük vergisi oranları, ürün gruplarına bağlı olarak %0,5, %1, %3, %10 ve %15 arasında değişmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024: 1).

3.3.6. İhracat ve Yatırımların Teşviki Ajansı

2003 yılında Ekonomi Bakanlığı tarafından İhracat ve Yatırımların Teşviki Ajansı (AzPromo) oluşturulmuştur. AzPromo, petrol dışı sektörlerle yönelik yatırımları teşvik ederek bu alanda ihracatı artırmayı hedeflemektedir. AzPromo'nun sunduğu hizmetler arasında "Bilgi desteği", "Hukuksal destek", "Örgütsel destek" ve "Pazarlama desteği" yer almaktadır. Lojistik, yabancı pazarlara giriş, gerekli belgelerin sağlanması, pazar araştırmaları, yerli ve uluslararası fuarlara katılım gibi birçok danışmanlık hizmeti sunmaktadır. İhracatçılar Kulübü ise 2014 yılında AzPromo tarafından petrol dışı ürünlerin ihracatına destek sağlamak amacıyla kurulmuş bir platformdur. Kulüp, 150'den fazla üyeye sahiptir ve bugüne kadar 30'dan fazla toplantı gerçekleştirmiştir.

Bunların yanı sıra Azerbaycan'da ihracatçıların faaliyet gösterdiği 5 dernek bulunmaktadır: Azerbaycan Arıcılar Derneği, Azerbaycan Nar Derneği, Fındık Derneği, Şarap Üretici ve İhracatçıları Derneği ile Meyve Sebze Üretici ve İhracatçıları Derneği. Bu dernekler, belirli alanlara yönelik ihracatçıları bir araya getirerek, sorunlarını çözmelerine, ihracatı artırmalarına, yüksek teknolojilerin uygulanması ile verimliliği artırmalarına ve “Made in Azerbaijan” kalitesini yükseltmelerine destek olmaktadır (Aliyeva Zahid, 2020: 56).

3.3.7. Gümrük Vergi İadesi

1 Mart 2016 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından "Petrol Dışı Ürünlerin İhracatının Teşvikiyle İlgili Ek Tedbirler" başlıklı bir ferman yayımlanmıştır. Bu gelişmeyi takiben, petrol dışı sektörün ihracatını teşvik etmek amacıyla üreticilere yönelik gümrük vergisi iadesini içeren bir karar kabul edilmiştir. Belirli bir listede yer alan ürünleri ihraç eden ihracatçılar gümrük vergisinin %3'ünü devletin mali destek programı kapsamında geri alabilmektedir (Gül, 2019: 46).

3.4. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN’IN İHRACATA YÖNELİK TEŞVİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bağımsızlık sonrası iki ülke arasında ekonomik işbirlikleri artmıştır (Alpdoğan vd., 2020). Türkiye ve Azerbaycan ekonomi alanında ihracatın gelişimine yönelik teşvikler ve çalışmalar yapmıştır. Bu teşvik ve çalışmalar hem iki ülke arasında hem de uluslararası düzeyde olup dış ticaretin gelişimine yönelik yapılmıştır. Türkiye’nin dış ticaret gelişimi için yapılan teşviklere bakıldığında özellikle yerli ve yabancı yatırımcılara yönelik vergi konusunda istisnalar ve muafiyetlerle kolaylıklar sağlamaktadır. Azerbaycan ise petrol zengini bir ülke olmasının yanında ekonominin gelişimini sağlaması için petrol dışı sektörlerin gelişimine yönelik yabancı yatırımcılara kolaylık sağlaması açısından yatırım teşvikleri sunmaktadır.

Bunun yanında iki ülke arasında yapılan sözleşme ve anlaşmalar gereği ekonominin gelişimi ve kalkınmada sürdürülebilirlik olması bazı alanlarda ve konularda teşvikler sağlamıştır. Bu teşvikler içerisinde vergilerden biri olan gümrük vergisi muafiyeti, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin canlanması ve sürdürülmesi için bazı alanlarda kolaylıklar meydana getirmiştir (Bağırzade, 2023: 189). Türkiye yatırımcılara yönelik sağladığı teşviklerden bir tanesi de yüksek katma değerli ürünlerin üretiminin sağlanması adına yapılan Ar-Ge yardımlarıdır. Ar-Ge yardımlarıyla birlikte ihracatın artışı sağlayacak ülke içerisinde üretilebilecek katma değeri yüksek ürünlerin ihracıyla dış ticaretin gelişimini sağlamaktadır.

Azerbaycan petrol kaynakları açısından yeterli düzeyde olduğundan ekonomik gelişmenin sağlanması için daha çok petrol dışındaki sektörlerin gelişimine yönelik teşvik ve yardımlara odaklanılmıştır. Böylece ülkenin geliri sadece petrolden sağlanmayarak aynı zamanda petrol dışındaki sektörlerden de ekonomik gelir sağlanacaktır (Ticaret Bakanlığı, 2024: 1). Azerbaycan ekonomisi, enerji sektöründeki büyümenin etkisiyle önemli bir yükseliş kaydetmiştir. Ülkede petrol ve doğalgaz sektörleri, ekonomik büyümenin temel itici gücü olmayı sürdürmekte ve yabancı sermayenin büyük bir bölümü bu alanlara yönelmektedir.

Ayrıca, ihracat gelirlerinin yaklaşık %90'ı bu sektörlerden sağlanmakta, kamu bütçesinin önemli bir kısmı yine bu sektörlerden elde edilen gelirlerle finanse edilmekte ve döviz rezervlerindeki artış da ağırlıklı olarak enerji sektörünün katkılarıyla gerçekleşmektedir. Son yıllarda, küresel piyasalarda petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yükseliş, Azerbaycan ekonomisi için önemli avantajlar sunmuştur. Ancak, tek bir sektöre aşırı bağımlılık, Azerbaycan ekonomisini küresel piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına karşı hassas hale getirmektedir. Bu durumun olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, Azerbaycan hükümeti enerji dışı sektörlerin geliştirilmesine ve ekonomik yapının çeşitlendirilmesine öncelik vermektedir. Bu nedenle ihracatta özellikle enerji dışı diğer sektörlerle ağırlık verilerek bu sektörlerde teşvik sağlanmaktadır (DEİK, 2011: 25).

Türkiye ise, Azerbaycan'a nazaran daha kapsamlı ihracat teşvikleri verilmektedir. 1995 yılında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması'na taraf olunması ve aynı yıl Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sürecine başlanması nedeniyle, nakdi destekler gibi doğrudan parasal ödemeler kaldırılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte, 1995 yılından itibaren Devlet Yardımları Programları uygulanmaya başlanmıştır. İhracatı desteklemeye yönelik devlet yardımları, Türkiye'deki teşvik sistemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu destek programları, ihracatın artırılması, Türkiye'nin dünya ihracatındaki payının yükseltilmesi, firmaların rekabetçiliklerinin korunması ve güçlendirilmesi gibi hedeflerle büyük bir öneme sahiptir. Avrupa Birliği'nde ise, ihracat potansiyelinin ve istihdamın yükseltilmesi, yatırım imkanlarının genişletilmesi ve çevre koruma hedefleri doğrultusunda devlet yardımları sağlanmaktadır (Şaşmaz ve Karamıklı, 2018: 2846).

SONUÇ

Dış ticaret, kısaca ülkeler arasında alım satımı içeren tüm işlemler olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler dış ticaret aracılığıyla mal ya da hizmet satarak ülkede yer alan kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına neden olur. Bunun yanında ülkedeki ihtiyaçların daha ucuz bir şekilde karşılanmasını sağlamaktadır. Ulusal refahın artışında ülkeler dış ticaret yapmak durumundadır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte iletişim ve ulaşım alanında yaşanan ilerlemeler sayesinde dış ticarete daha önceden satışı mümkün olmayan mal ve hizmetlerin satışı mümkün hale gelmiştir. Böylece birçok mal ve hizmetin satışında artış yaşanmıştır.

Dış ticaretin temel ilkelerine bakıldığında düşük fiyatta olan bir mal veya hizmetin satışının yapıldığı ülkeden ithalat yoluyla satın alınarak başka bir ülkeye bu mal veya hizmeti yüksek fiyatla satarak kazanç elde edilmesidir. Dış ticaretle elde edilen döviz gelirleri sayesinde ülkede ekonomik anlamda büyüme ve gelişmede artış sağlanmakta ve yatırımların artmasının yanı sıra dış ticareten elde edilen gelirler, yoksulluk seviyesinin azalmasına neden olmaktadır. Dış ticaretin avantajlarına bakıldığında ülke içerisindeki mal ve kaynak açısından kıtlığın giderilmesini sağlamaktadır. Dış ticarete bir diğer avantaj ise ülkede yer alan doğal kaynakların optimum düzeyde olmasını sağlamasıdır. Böylece ülke içerisinde doğal kaynaklarda israfın önüne geçilebilmektedir. Dış ticaretin sağladığı bir diğer avantaj ise ülke içerisinde üretim kapasitesinin artışının gerçekleştirilmesidir.

Dış ticaret her ne kadar birçok avantajı bünyesinde barındırsa da bunun yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlardan biri de ülkede kritik düzeyde endüstrilerin geri kalmasına neden olmaktadır. Özellikle sağlık, eğitim ve savunma gibi ülkenin kritik sektörlerinin geri kalmasına sebebiyet vermektedir. Bir ülke mal, hizmet ve teknoloji konusunda ithalata bağlı ise ülkede bazı endüstrilerin gelişiminde engel olabilmektedir. Bir diğer dezavantajlı duruma bakıldığında doğal kaynaklar yanlış kullanıldığında buna bağlı olarak bazı olumsuz durumlar gerçekleşebilmektedir. Doğal kaynakların aşırı kullanımıyla birlikte malların aşırı derecede ihraç edilmesi kısa sürede tükenmesine neden olarak ekonomik olarak çöküşe neden olmaktadır.

Dış ticarete karşılaşılan birçok risk bulunmaktadır. Bu riskler, sırasıyla ülkelerdeki risk, ticari risk, taşıma riski ve döviz kuru riskidir. Ülkedeki risklere bakıldığında ise, ekonomik risk, politik risk ve finansal riskler görülmektedir. Bir ülkenin sosyal, ekonomik ve politik şartlarına bağlı olarak meydana gelen bozukluklar sebebiyle ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirememesi söz konusu olabilmektedir. Bu riskte ülkede mal ve hizmet bedelinin ödenmemesi sonucunda yatırım riskleri ve ticari belirsizlikler yaşanmaktadır. Ekonomik risklere bakıldığında bir ülkede görülen devalüasyonlar, faiz oranlarının yapay olarak değiştirilmesi, ekonomik yapının değişmesi, ithalat yasakları, iç ve dış ekonomik dengesizliklerden kaynaklı olarak ithalat yapan firma finansal olarak durumunun kötü olmasıyla birlikte mal ve hizmet bedelinin ve borçlarının ödenememesine neden olmaktadır.

Politik risklere bakıldığında ise ticaret yapılan ülkelerde hükümetin yapmış olduğu düzenlemeler veya kanuni değişiklikler firmaların borçlarını ödeyememesi durumunda gerçekleşen risklerdir. Bir ülkede yaşanan darbe, savaş, grev ve iç ayaklanmalar politik değişimlere neden olarak ticarete riskin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Finansal risklere bakıldığında ithalatçı ülkede yaşanan döviz sıkıntısı, para birimlerindeki değişim sorunları, hükümetin yurtdışı ödemelerini durdurması sonucunda meydana gelebilecek risklerdir. Dış ticarete ticari risk ise ithalatçı firmanın ihracatçı firmaya teslim edilen mal veya hizmet bedelinin ödenememesi durumunda oluşan risktir. Bunun yanında ticarete görülen bir diğer risk ise, taşıma riski olup bir malın taşınması esnasında meydana gelen çürüme, bozulma, kırılma, geç ulaşma ve kaybolma gibi sebeplerden kaynaklı hasarın olması durumudur. Döviz kuru riski ise, ithalatçı firma mal ve hizmet bedelini belli bir süre sonra döviz kurunda yaşanan değişimler nedeniyle ihracatçıya ödeyememesi durumunda yaşanan maddi zarardan kaynaklı olan riski ifade etmektedir.

Türkiye'nin genel ekonomik yapısına bakıldığında 1980 öncesinde ithal ikameci politikalarla yönetilen bir ekonomi modeli benimsenmiş ve bu doğrultuda öncelikle ithal edilen ürünlerin yerli üretimi teşvik edilmiştir. 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan ekonomik kararlarla Türkiye'nin ekonomik anlayışı değişerek serbest piyasa ekonomisi ile tanışmıştır. Özel sektörü canlandırmak amacıyla yapılan vergi indirimlerinin oluşturduğu vergi kayıplarını dengelemek için iç ve dış piyasalardan kaynak sağlanmıştır.

Ülke içinde borç yönetimine yönelik politikalar öne çıkmıştır. Türkiye ekonomisinde 2013-2017 döneminde ekonomik büyüme artarken işsizlik, enflasyon, kur, faiz artışları ve kişi başına düşen gelir azalmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe istihdam edilen işgücünün toplam işgücü içindeki payı genellikle %4'ün altındadır. Türkiye'de tarımda kayıt dışı çalışanların sayısı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kayıt dışı istihdamın içinde tarım sektörünün payı %50'yi bulmakta ve tarımdaki kayıt dışı istihdam oranı %81,6 olarak kaydedilmektedir. Türkiye, tarım ticaretinde önemli değişimler yaşamış ve dış ticarete tarımın payı sürekli olarak azalmıştır.

Üç yanı denizlerle çevrili olması nedeniyle dalga enerjisi gibi yeni enerji üretim yöntemleri için de önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye, enerji üretiminde ithalata bağımlı bir ülkedir. Coğrafi konumu itibarıyla dünya petrolü ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %75'ine sahip olan ülkelerle çevrili olması, enerji güvenliği açısından stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatı içinde imalat sanayi ürünlerinin payı, imalat sanayi ihracatının payına göre daha düşüktür.

Bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde, Azerbaycan ekonomisi önemli ilerlemeler kaydetmiştir, özellikle zengin enerji kaynaklarının varlığı ve yabancı yatırımların çekilmesi gibi faktörlerin etkisiyle ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. Makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişimi belirginleşmiş, ekonominin stabil işleyişi ve çeşitli makroekonomik göstergelerin iyileşen dinamikleri bu süreci karakterize etmiştir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde en verimli petrol ve gaz kaynaklarına sahip bölgelerden biriydi. Azerbaycan'ın dış ticaretinde en temel unsuru enerji oluşturmaktadır. Azerbaycan doğalgaz ve petrol bakımından zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynakların yanı sıra çinko, demir, bakır, barit kurşun, alüminyum gibi madenler de mevcuttur. İhracatta petrol ve doğal gaz %90 oranında önemli bir paya sahiptir. İthalat ise %80 oranında mamul ürünlerden oluşur.

Azerbaycan ekonomisinin %90'ını oluşturan petrol ve petrol ürünleri ihracatı, ülkenin en önemli gelir kaynağı konumundadır. Bu ürünlerin ihracatı, toplam ihracatın %90'ından fazlasını kapsamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dostluk ve yapılan işbirlikler, karşılıklı ticaret ilişkilerine yansımıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde, 1991 yılından itibaren hızla gelişme yaşanmıştır.

2023 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bundan sonra da, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticaretin artış göstermesi beklenmektedir. Türkiye Azerbaycan'a genelde, gıda, tekstil, otomotiv, inşaat malzemeleri ve makine ürünleri ihraç ederken, Azerbaycan, Türkiye'ye özellikle enerji kaynakları, tarım ürünleri, maden ve metal ürünleri ihraç edilmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a 2023 yılında yaptığı ihracat 2,8 milyar dolarken, ithalat ise 1,4 milyar dolardır. 2023 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat 2,5 milyar dolar iken, ithalat ise 2,7 milyar dolardır.

Türkiye'nin ihracatta uyguladığı teşviklere bakıldığında; KDV istisnası, enerji teşviki, vergi, resim ve harç istisnası, kurumlar vergisi istisnası, vergi iadesi gibi teşvikler uygulanmaktadır. Türkiye yurt dışındaki müşterilere sunulan hizmetlere KDV istisnası uygulamaktadır. Fuel-oil için gümrük vergisi muafiyeti uygulayarak enerjide teşvik sağlamaktadır. Aynı zamanda ihracat karşılığı ödenecek vergi iadelerinde diğer ödemelerde vergi, resim, ve harçlardan istisna sağlamaktadır. Kurumlar vergisi ve vergi iadesiyle de dış ticaretin yapılmasında kolaylıklar sağlamaktadır. Böylece dış ticaretin önündeki engeller kaldırılarak ticaretin sürdürülebilir düzeyde olmasını sağlamıştır.

Azerbaycan ise vergi konusunda avantajlı imkanlar, üretim ve hammadde temininde kolaylık, uzman işgücü temininde kolaylık, uluslararası hukuki güvencelerin sağlanması gibi teşvikler uygulanmaktadır. Azerbaycan'da 2003 yılında kurulan İhracat ve Yatırımları Teşvik Fonu'yla petrol dışı sektörlerde yatırım teşviki sağlamaktadır ve aynı zamanda ihracatın arttırılması hedeflenmektedir. Azerbaycan böylece ihracatın artışında ve ihracatın sürdürülebilir şekilde devam edilmesi için teşvikler sağlamaktadır. Bu teşvikler özellikle petrol dışı sektörlerde uygulanmaktadır. 2014 yılında kurulan İhracatçılar Kulübünün petrol dışı ürünlerinin teşviki amacıyla faaliyet göstererek dış ticarete diğer sektörlerin gelişiminde rol oynamaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında ticaretin gelişiminde 150'den fazla anlaşma, protokol ve belgeler imzalanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Tercihli Ticaret Anlaşmasıyla Türkiye ve Azerbaycan arasında ticaretin artırılması hedeflenmiştir. Bunun yanında bu anlaşmayla birlikte iki ülke arasında ticaret kotalarının kaldırılması, ticaretin teşvik edilmesi, güvenli ve sürdürülebilir bir ticaret ortamı oluşturulması amaçlanmaktadır. Çalışmada, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaretin

gelişimine yönelik araştırma yapılmış, literatürde derlenen bilgiler sunulmuştur. Bunun yanında iki ülkenin ihracatta uygulamış oldukları mali teşviklere değinilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dostluk ilişkilerinden dolayı gelişen ticari ilişkinin arttırılmasına yönelik bazı önerilerimizi şu şekilde sırayabiliriz;

- İki ülke arasında ticari ilişkilerin arttırılmasında anlaşma ve protokoller arttırılarak ticaretin her alanında gelişim sağlanmalıdır.

- İki ülkenin bulunduğu coğrafi konumunun stratejik açıdan önemi, ticaretin gelişiminde en büyük etken olduğundan bu alanda dış ticaretin arttırılmasına yönelik ilave çalışmalar yapılması gerekmektedir.

- İthalat ve ihracat üzerinde gecikme etkisi oluşturan resmi işlemlerde kolaylık sağlayarak, bu alanda teşviklerin arttırılması önemlidir.

- Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ihtiyaç olan ihraç ürünlerine öncelik verilmeli ve bu ürünler üzerinde ticaret hacminin arttırılması önerilir.

- Azerbaycan'ın zengin petrol kaynaklarının olması Türkiye açısından önemli bir yere sahip olacağından bu alanda ikili işbirlikleri yapılması ve arttırılması gerekmektedir.

- Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaretin gelişiminde kamu kurum ve kuruluşlarının etkin rol almaları için kurumlar arasında işbirliklerinin arttırılmasına önem verilmelidir.

- Kamu kurum ve kuruluşları dışında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesinde özel sektöre kolaylıklar sağlanması ve teşviklerin yaygınlaştırılması gerekir.

- Dış ticarette ihtiyaç olan ihraç ürünlerine yönelik iki ülke arasında gümrük vergisi muafiyeti sağlanması gerekmektedir.

- Ham madde ihtiyaçlarının olduğu sektörlerde kolay erişimin sağlanması için sözleşme, protokol vb. yapılmalıdır.

Türkiye ve Azerbaycan, tarih boyunca dostluk, dayanışma ve ortak değerlerle birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kardeş ülke olmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkiler, bu güçlü bağın en önemli göstergelerinden biri olarak her geçen yıl daha da pekişmektedir. İki ülkenin birbirini destekleme kararlılığı, sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda bölgesel istikrara da büyük katkı sağlamaktadır. Gelecekte ticaret hacmini artırarak daha büyük başarılar elde etmek ve ortak refahı

yükseltmek mümkündür. “Bir millet, iki devlet” anlayışıyla şekillenen bu birliktelik, daha parlak yarınlar için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

AB Mevzuat (2024). Türkiye ile Azerbaycan Arasında Tercihli Ticaret Anlaşma 8512. <https://abmevzuat.com/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-tercihli-ticaret-anlasma-8512/> (12.01.2025).

Abbasov, N. (2021). *Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Teknoloji ve Sanayi İktisadı Anabilim Dalı.

Ader, T. (2014). CMR Konvansiyonu. <https://www.lutz.com.tr/Content/Lutz-html/pdf/CMR-KONVANSIYONU.pdf>. (24.11.2024).

Agarwal, R.C. (2019). *Advantages and Disadvantages of International Trade*. <http://www.yourarticlelibrary.com/international-trade/advantages-and-disadvantages-of-international-trade/42100/>, (09.04.2024).

Ahmadov, S. (2022). Azerbaycan'da Bağımsızlık Sonrası Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Petrol-Dışı Sektör İhracatı Ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedenselik Analizi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akdeniz, Z. (2019). *Türkiye'de Tarım Sektörü ve 2000'li Yıllarda Tarımda İzlenen Politikalar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı.

Akgüç, Ö. (2013). *Dış Ticaret Finansmanı*. 2. Baskı, İstanbul: Arayış Basım ve Yayımcılık.

Akgün, G. (2008). *Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi, Muğla: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.

Akova, İ. (2008). *Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Alagöz, M., Yapar, S., ve Uçtu R. (2004). Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12, 59.

Alan, A. (2018). *Uluslararası Taşıma Yöntemleri*. [https:// www. ihracat.co /2018/02/ uluslararasi-tasima-yontemleri.html](https://www.ihracat.co/2018/02/uluslararasi-tasima-yontemleri.html), (24.06.2024).

Alishov, E. (2020). *Bağımsızlık Sonrası Geçiş Döneminde Azerbaycan Ekonomisinde Yaşanan Depresyon Sürecinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aliyev, P. (2019). *Azerbaycan Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi ve Para Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı.

Aliyeva Zahid, N. (2020). *İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri Ve İhracatta Teşvik Uygulamaları: Asya Ülkeleri ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Bakü: Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.

Alp, A. (2001). Bankacılık Krizleri ve Krize Karşı Politika Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*. Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Eylül-Ekim, 7(41), 675.

Alpdoğan, H., Akal, M., Hasanov, G. (2020). Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi. *Journal of Business and Trade (JOINBAT)*. 1(1), 16-26.

Altunöz, U. (2016). Türkiye’de Asgari Ücret, İşsizlik Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt: 30, Sayı: 5, 1055-1063.

Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz*. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aras, O. N. (2005). *Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları*. Bakü: TÜSİAB Yayınları.

Arıkan, S. (2014). *Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde Tanap Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(1):45-68.

Asgarov, A. (2017). Petrol Dışı Sektörlerde İhracat Potansiyelinin Geliştirme Yöntem Ve Hedefleri: Azerbaycan Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atayeter, C., Erol, A. (2011). Türkiye’de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 1 Sayı: 1, 1–26.

Avcı, B. S. (2022). Türkiye’de Genç İşsizliğe Etki Eden Faktörler. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*. 22(1), 33-46.

Avcı, N. (1988). Bütçe ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri. *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, Ekim, s.53-54.

Ayvaz Güven, E. T. ve Ayvaz, Y. Y. (2016). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), s.241-262.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (STAT) (2024)
<https://stat.gov.az/> (25.07.2024)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2024). İnvestisiya Təşviqi Sənədinin Verilməsi Nəzərdə Tutulan Strateji İnvestisiya Layihələrinin İstiqamətləri.
<https://president.az/az/articles/view/63501>, (24.12.2024).

Azpromo (2024). Azərbaycan Respublikasının İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Agentliyi – AZPROMO <https://azpromo.az/az/page/haqqimizda/azpromo#>
(12.01.2025).

Babayiğit, S. (2010).Uluslararası Ticarete Kullanılan Belgeler. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 14 Sayı:1-2, 199-229.

Bağırzade, E. (2023). Azerbaycan'ın Pandemi Sonrası Ekonomik Kalkınma Perspektifi. Türk Dünyası Araştırmaları. Cilt 133, Sayı 263, s. 187-206.

Baral, G., Gürsoy, Y. (2019). Transit Ticaret ve Transit Taşımacılık Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Katma Değer Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 7(1), 221-235.

Bayramoğlu, M. (2022). *Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Azerbaycan Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Bayülgen, O. (2003). Facing the Dilemma of Global Capitalism: The Case of Azerbaijan. *Central Asian Survey*, 22(2/3).

Bilişim (2023). Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) Nedir? Nasıl Hesaplanır? <https://bilisim.com.tr/kaynak-kullanimi-destekleme-fonu-kkdf-nedir->

Çakmak, M., Ergün, Ç.E. (2011). Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşmaları, Ankara: Çakmak Yayınevi.

Çiftçi, F. ve Yıldız, R. (2013). Dış Ticarete Kur Riski Yönetimi: Temsili Bir Türk Dış Ticaret Firması İçin Uygulama Örnekleri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 5(9), ss. 93-112.

Deliçay, M. (2015). *Dünyada ve Türkiye'de Dış Ticareti Kolaylaştırmaya Yönelik Ulusal Koordinasyon Çalışmaları*. Ankara: TC Kalkınma Bakanlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Devrek Ticaret ve Sanayi Odası (DTSO) (2023). Azerbaycan'ın Ekonomik Dinamikleri: Bakü ve Dağlık Karabağ'da Yükselen Fırsatlar. <https://www.devrektso.org.tr/Portals/193/RAPORLAR/Di%C4%9Fer%20Raporlar/Azerbaycan%20Raporu-2024.pdf> (27.11.2024).

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) (2011). Azerbaycan İş Yapma Rehberi. https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan_is_yapma_rehberi.pdf (12.01.2025).

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) (2011). Azerbaycan İş Yapma Rehberi. https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan_is_yapma_rehberi.pdf (26.11.2024).

Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 28:211-231.

Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği (DKİB) (2018). Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımlarına İlişkin Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Kararı <https://dkib.org.tr/tr/aktuel-haberler-tarimsal-urunlerde-ihracat-iadesi-yardimlarina-iliskin-parakredi-ve-koordinasyon-kurulu-karari.html> (12.01.2025).

Durmuş, S. (2018). Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11(3), 2575-2584.

Durmuşoğlu, S. (2015). *Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkeler ile Uluslararası İlişkilerine Etkisi*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ehmedov, E., Hacıyev, M. (2004). *Azerbaycan İktisadiyyatı*. Bakü: Seda Yayınları.

Ekin Hukuk (2023). Dış Ticaret Nedir? Dış Ticaret Çeşitleri Nelerdir? <https://www.ekinhukuk.com.tr/dis-ticaret/> (12.01.2025).

Ekodialog (2019). *Uluslararası Ticaretin Riskleri ve Farklı Yönleri*. https://www.ekodialog.com/Makaleler/ulus_tic_riskleri.html, (09.04.2024).

Ekren, G. K. (2008). *İktisadi Küreselleşme Süresi İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi; Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekşi, N. (2019). *Dış Ticaret Hukuku El Kitabı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Eliyev, Z. (2003). *Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri: Mövcud Vəziyyət və Perspektivləri*. Bakü: Gafgaz Üniversitesi Genç Tədgigatçılar və Tələbələr Arası Elmi Məqalə Müsabiqəsinin Materialları.

Epstein, P. J. (1997). Beyond Policy Community: French Agriculture and The GATT, *Journal of European Public Policy*. 4:3, p. 356.

Erdem, V. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 7(41), 11.

Erşen E., Çelikpala, M. (2019) Turkey and The Changing Energy Geopolitics of Eurasia. *Energy Policy*. vol. 128, pp. 584–92.

Ertekin, G. (1998). *Türkiye Coğrafyası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 119-226.

European Commission (2012). *Benefits of Trade for Developing Countries*. <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/january/tr.pdf>, (09.04.2024).

Eurostat (2013). European system of accounts - ESA 2010. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-02-13-269> (27.11.2024).

Eyvazova, S. (2018). Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası Əməkdaşlığının Hüquqi Əsasları, Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.

Eyyubov, K., (2012). Azərbaycanda 2000-2010 Arası Yıllarda İstihdam Seviyesinin Yüksətilməsi Yönündə Faaliyyətlərin Analizi. *Azərbaycan'ın Vergi Dergisi*.

Faydalı, A. (2017). Her İhracatçının Bilmesi Gereken İhracat Riskleri, <https://www.linkedin.com/pulse/her-ihracat%C3%A7%C4%B1n%C4%B1bilmesi-gereken-ihracat-riskleri-ahmetfaydal%C4%B1>, (09.04.2024).

Fulser, B. (2015). *Kombine Taşımacılık ve Türkiye Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Genişel, B. (2024). Son Düzenlemeler Çerçevesinde Üretim ve İhracat Kazançları İçin Kurumlar Vergisinde İndirim Uygulaması. <https://vergiport.com/blog/son-duzenlemeler-cercevesinde-uretim-ve-ihracat-kazanclari-icin-kurumlar-vergisinde-indirim-uygulamasi>, (24.12.2024).

Giovannucci, D. (2002). *Basic Trade Finance Tools: Payment Methods in International Trade A Guide to Developing Agricultural Markets and Agro-Enterprises*. http://www.Ruralfinanceandinvestment.org/sites/default/files/1153746522276_Doc_7_1_Trader_Finance_Pay_Methods.pdf (27.06.2024).

Göktaş, A. (2001). KOBİ'lerin Rolü, Sorunları ve Bunlara Dönük Destek Politikalarındaki Değişiklikler. *Yaklaşım Dergisi*. 104: 94-102.

Gül, Y. (2019). İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. https://www.academia.edu/2404591/K%C3%BCresel_uluslararası_ticaret_ve_b%C3%BCy%C3%BCme?auto=download, (09.04.2024).

Hacızade, E. (2018). *Dünya Ekonomisi ve Azerbaycan*. Bakü: Letterpress.

Hellaç, F.A. (2022). İhracatta KDV İadesi Nedir, Nasıl Alınır? <https://www.hellac.com/blogdetay/ihracatta-kdv-iadesi-nedir-nasil-alinir> (12.01.2025).

Hubtic (2025). Karayolu taşıma süreçleri için gerekli belgeler, <https://www.hubtic.com/tr/blog/karayolu-tasima-surecleri-icin-gerekli-belgeler> (12.01.2025).

Hüseynova, T. (2007). *Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret İlişkileri ve Türk Firmalarının Yatırımları*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Programı.

İbrahimli, A. (2017). *Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki Dış Ticaret: Ekonometrik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İleri, H. (1999). Ülke Riski Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 1(2), 115-124.

İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği (İHKİB) (2022). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması. Türkiye-Azerbaycan Tercihli Ticaret Anlaşması*. <https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2021/03/01/turkce-202103011411000223-9E151.pdf> (27.06.2024).

Kadıoğlu, E. (2003). *Şirketlerin Karşılaştıkları Kur Riski ve Kur Riskinin Yönetilmesi, Sermaye Piyasası Kurulu*. <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/406>, (09.04.2024).

Karakayalı, H. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*. İzmir: Güleç Matbaacılık.

Karaş, G., Karaş, E. (2019). Mali Teşvik Sisteminde Yer Alan Amaç ve Araçlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme. Taytak, M., Ünsal Şaşmaz, M. (Ed.), *Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Uygulamaları*, içinde (s. 3-26). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Karluk, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*. 7. Basım, Ankara: Beta Basım.

Kaya, F. (2011). *Uluslararası Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi: İthalat İşlemleri*. <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/MevzuatSe.pdf>, (24.06.2024).

Kepenek, Y., Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Genişletilmiş II. basım, Ankara: Remzi Kitabevi.

Kıratlı, F. (2019). Dünya'da Ve Türkiye'de Hizmet Ticaretinin Gelişimi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(9):146-158.

Kont, G. (2015). *İhracat Çeşitleri*. [http:// www.izto.org.tr /Portals /0/ Pusula Dergisi/2015/%C4%B0HRACAT%20. pdf](http://www.izto.org.tr/Portals/0/PusulaDergisi/2015/%C4%B0HRACAT%20.pdf), (24.06.2024).

Kozanoğlu, H., Tekçe, M. (2003). Türkiye’de İhracata Yönelik Devlet Destekleri. *Turkishtime Dergisi*. 13:1-4.

Köksal, A. (2023). İhracat Bedellerinin Yurda Getirilmesinde Mahsuplaşma. <https://www.kizilkaya.com.tr/blog/ihracat-bedellerinin-yurda-getirilmesinde-mahsuplasma>, (24.12.2024).

Lojiblok (2015). *Dış Ticarete Kullanılan Belgeler*. <http://www.lojiblog.com/3-dis-ticarete-kullanilan-belgeler/>, (Erişim Tarihi: 23.06.2024).

Macrotrends (2023). Azerbaycan GSYİH Büyüme Oranı 1991-2024. <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/aze/azerbaijan/gdp-growth-rate>. (23.06.2024).

Mahiroğullari, B. H. (2021). *Türkiye’de Enerji Tüketimi Kaynakları Ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı.

MFA (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs). (2022). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (12.12. 2024).

MGI (2013). *A Guide to International Trade*. [https:// www. mgiworld. com/ media/ 342380/ internaltional-guide.pdf](https://www.mgiworld.com/media/342380/international-guide.pdf), (23.06.2024).

Michael, B. (2012). Do Customs Trade Facilitation Programs Help Reduce Customs-Related Corruption?, *International Journal of Public Administration*, 35:2,83.

Mikail, H. E. ve Tazegül, A. (2012). *Türkiye İle Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005)*. I. Basım, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Musayev, E. (2019). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Gelişiminin Sektörel Açidan İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Nadirov, A., Muradov, Ş., Alasgarov, A., Nuriyev, A. (2003). *Azerbaycan İqtisadiyyatı*. Bakü: Elm.

OAİB (2019). *Sıkça Sorulan Sorular*. <http://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular.html>, (24.06.2024).

Oğuz, Y. A. (2024). Denizyolu Taşımacılığının Küresel Tedarik Zincirlerindeki Önemi. TAM Akademi Dergisi, 3(1), 86-103.

Onursal, E. (2018). Mevzuat ve Teknik Yönleri ile Uluslararası Ticarete Kullanılan Belgeler. Ankara: Seçkin Yayınları.

Özdemir, D. M. ve Kantar, G. (2023). Şuşa Beyannamesi'nin önemi ve olası etkileri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(2), 733-744.

Özen A. (2015). Seçilmiş Göstergelerle Türkiye'nin İmalat Sanayinin Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. 5:140-162.

Özeroğlu, A.İ. (2011). Dış Ticaret ve Antrepo Rejimi. *ABMYO Dergisi*. 22, 33-38.

Öztürk, N. (2012) *Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Perera, P. (2015) Influence of International Trade Agreements on International Business: A Conceptual Model. *Journal of East-West Business*, Volume: 21, Issue:3, p. 210.

Petek, A. (1997). *Türkiye İmalat Sanayi Piyasasında Fiyatlama ve Fiyat Bekleyişlerinin Önemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pınar, A. (2023) *Temel Göstergeler İle Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Ölçümü (2003 - 2021)*. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı.

Raketti, V. (2015). The Bank Payment Obligation: A Vehicle for The Electrification of Commercial Letters of Credit?, *Documentary Credit World*, 101-110.

Sadıklar, T. (2001). Türkiye'deki Son 20 Yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme. *Yeni Türkiye Dergisi*, 7(41), 35.

Savcı, Y. (2009). *Kobilerin Dış Ticarete Karşılaştıkları Sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat AnaBilim Dalı.

Seçkin, N. (2017). *Uluslararası Ticarete Kullanılan Belgelerin Elektronik Ortama Taşınma Süreci*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 20. Baskı*, İstanbul: Güzem Yayınları.

Seyoum, B. (2009). *Export-Import Theory, Practices, and Procedures*. Second Edition, NewYork: Taylor and Francis, Routledge.

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) (2024). Azerbaycan'da Erkene Alınan Cumhurbaşkanlığı Seçimi <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-azerbaycanda-erkene-alinan-cumhurbaskanligi-secimi> (12.01.2025).

Speed Master Teknoloji (2019). *Dış Ticaret ve Lojistik* http://www.smtgumruk.com.tr/dis_ticaret_ve_lojistik_klavuzu.pdf, (23.06.2024).

Sümer, B. (2008). Inflows and Outflows of Services in The EU and Turkey. Dokuz Eylül Üniversitesi, International Conference On Emerging Economic Issues In A Globalizing World. İzmir.

Şahin, A. (2002). *İhracatta Ödeme Şekilleri*, <http://kisi.deu.edu.tr/ikbal.aksulu/IhracattaOdeme%c5%9eekilleri.pdf> (24.06.2024).

Şahinöz, A. (2002). Türkiye-AB İlişkilerinde Neredeyiz? *İktisat- İşletme ve Finans Dergisi*, 17(196), 13-44.

Şaşmaz, M, Karamıklı, A. (2018). Türkiye’de İhracatı Teşvik Uygulamaları ve İhracat Potansiyelinin Artırılmasına Yönelik Değerlendirmeler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2837-2867.

Şenses, F., Taymaz, E. (2003). *Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne oluyor? Ne Olmalı?. İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar Oktar Türel’e Armağan*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenses, O. (2019). Taşıma Belgeleri.
[file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2.%20KISIM%20TA%C5%9EIMA%20BELGELER%C4%B0%20pdf%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2.%20KISIM%20TA%C5%9EIMA%20BELGELER%C4%B0%20pdf%20(1).pdf). (24.11.2024).

T.C. Hazine Müsteşarlığı (2001). *Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2024). İki Ülke Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/ortas-asya/azerbaycan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>. (23.11.2024).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2024). Ekonomik Görünüm Eylül 2024. <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccd355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%202024%20Eyl%C3%BCl.pdf> (27.11.2024).

Tekin, R. B. (2004) *Döviz Kurundaki Gelişmelerin Türkiye İmalat Sanayi İhracat Fiyatlarına Yansıması*. İstanbul: TİM Yayını.

Ticaret Bakanlığı (2024). Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu Hakkında Açıklama. <https://ticaret.gov.tr/kurumsal-haberler/kaynak-kullanimi-destekleme-fonu-hakkinda-aciklama> (12.01.2025).

Ticaret Bakanlığı (2024). Ticaret Bakanlığı Devlet Yardımları Rehberi. https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet_Yardimlari_Rehberi.pdf, (24.12.2024).

Ticaret Bakanlığı (2024). Azerbaycan. <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/azerbaycan>, (24.12.2024).

Ticaret Bakanlığı (2024). Vergi, Resim, Harç İstisnası. <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/vergi-resim-harc-istisnasi>, (24.12.2024).

Ticaret Bakanlığı, (2024). Ticaret Bakanlığı Devlet Yardımları Rehberi. <https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Rehberi%202022.pdf>. (14.12.2024).

Ticari Araç Yönetimi (TAY), (2020). FIATA ve FIATA Tesellüm Belgeleri Nedir? <https://tay.ysm.com.tr/fiata-ve-fiata-tesellum-belgeleri-nedir/> (24.11.2024).

Topal, M.H. (2016). Teşvik Politikalarının Gerekçeleri ve Etkinliği: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 35-51.

Transatlas (2023). Taşıma Belgesi (Konşimento) Türleri Nelerdir? <https://transatlas.com.tr/2023/02/21/tasima-belgesi/> (12.01.2025).

Tuna, K. (2019). *Firmaların Karşılaştıkları Kur Riski Türleri*. [https:// www.halkbankkobi.com.tr/ NewsDetail/ Firmalarin- Karsilastiklari- bKur-Riski Turleri/ 6362](https://www.halkbankkobi.com.tr/NewsDetail/Firmalarin-Karsilastiklari-bKur-Riski-Turleri/6362), (09.04.2024).

Turhan, N. (2013). *Dış Ticaret ve Akreditif İşlemlerinin Uygulama Kılavuzu*. İstanbul: Adalet Yayınları.

Türkay, H., Ünsal, H (2008). Türkiye’de İhracatta Uygulanan KDV İadesinin İhracata Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 2, 89-98.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), (2023). Yıllık Faaliyet Raporu 2023. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2023/pdf/TCMB-Faaliyet-Raporu-2023.pdf> (26.11.2024).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2006). *İhracat Mevzuatı*. [https://www.tim.org.tr/files/ downloads /mevzuat /ihracat_mevzuati.pdf](https://www.tim.org.tr/files/downloads/mevzuat/ihracat_mevzuati.pdf) (24.06.2024).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2021). *İhracat Rakamları*. <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> (27.06.2024).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2024). AR-GE ve Tasarım Faaliyetlerine Verilen Desteklerde Düzenleme Yapıldı, <https://tim.org.tr/tr/ar-ge-ve-tasarim-faaliyetlerine-verilen-desteklerde-duzenleme-yapildi> (12.01.2025).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2024). *İhracat Raporu*. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/ihracat_2024_raporu-2.pdf. (25.11.2024).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2024) <https://www.tuik.gov.tr/> (25.07.2024)

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) (2024). Teknoloji Üreten Türkiye Hakkımızda <https://ttgv.org.tr/sayfa/hakkimizda> (14.12.2024).

Türkkan, E. (2001). *Türkiye’de Sanayileşme (1980-2000) A.Şahinöz (Der.) Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Unstats (2024). European System of Accounts (ESA 2010). <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/capdev/resources/details?ResourceType=handbook&ResourceID=3> (27.11.2024).

Us, K., Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Econharran*, 7(12), 25-36.

Utkulu, U. (2008). *Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim*, U. Utkulu, İ. Aydemir (eds.) *Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe)*. İkinci Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ünlü, A., Kabak, S. (2022). Türkiye’de Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonomi-Tek*, 11(3), 177-199.

Valiyev, J. (2008). Azerbaycan’da Uygulanan Ekonomik Kalkınma Politikaları; Tarım Sektörü Örneği. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Varlık, U. ve Uçar, M. (2017). Dış Ticarete Ödeme Şekilleri ve Vesaik Mukabili İşlemlerde Operasyonel Riskler. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-16.

Vijayasri, G. V. (2013). The Importance of International Trade in The World, *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 2 (9), 111-119.

Yavuz, M (2021). Dış Ticaret,
file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2.%20Hafta%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret
%20%C3%87e%C5%9Fitleri%20ve%20Kavramlar%C4%B1%20(2).pdf
(12.01.2025).

Yhmedov, M. (2018). Azərbaycan iqtisadiyyatı postneft dövründə daha dayanıqlı xarakter alıb. <https://unec.edu.az/azerbaycan-iqtisadiyyati-postneft-dovrunde-daha-dayaniqli-xarakter-alib/> (12.01.2025).

Yılanlıoğlu, Z. (2008). *Türkiye’nin Dış Ticaretin Yapısal Dönüşümü (1980-2007)*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.

Yöyen, H. T. (2023). 100. Yılında Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Performans Üzerinden Bir Değerlendirme. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 283-309.

Yüce, M. (2023). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’ın Ekonomik Gelişim Seyri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 133, Sayı 263, s. 141-164.

Yücebaş, A. (2021). Dış Ticarete YMM Uygulamaları Ve Vergi Dairesi İşlemleri, https://oaib.org.tr/Uploads/haberler_view/e2397fd37dcf3a0faca8f1f21646b1d3.pdf (12.01.2025).

Yüceol, H. (2014). Türkiye Ekonomisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme 2014 Yılı ve Sonrası. *Toprak İşveren Sendikası Dergisi*, 103, 8-11.

Yüksekova Ticaret ve Sanayi Odası (YÜTSO) (2017). STM Listesi. <http://www.yuksekovatso.org.tr/D%C4%B1%C5%9FTicaret/S%C4%B1n%C4%B1rTicaretMerkeziSTM/tabid/19522/Default.aspx> (26.11.2024).

Yücel, S. Ü. (2002). WTO 2002 Yılından Umutlu, TÜRSAB Dergisi, 215, 1-50.

Zengin, E. (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Zengin, E. ve Mikayılov, G. (2004). *Azerbaycan'da Azgelişmişlik Sorunu*, H. Selcan (Ed.) *Yeni Yüzyılda Azerbaycanın Sosyal Ekonomik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Tasam Yayınları.

EK 1: Dış Ticarete İlişkin Temel Kavramlar

Dış Ticarete İlişkin Temel Kavramlar

Dış ticarete ihracat, serbest olan bir malın ihracat ve gümrük mevzuatına uygun bir şekilde ülke sınırları dışına çıkarılarak başka ülkeye satılmasıdır. İhracat ile ilgili kavramlar şunlardır (Kont, 2015:1):

a) İhracat Rejimi: İhracı serbest olan bir malın ülke sınırlarına/gümrüğe getirilmesine ve yurtdışına satılmasına ilişkin hükümlerin uygulandığı rejimdir.

b) İhracatçı: İhracata konu mal ile ilgili ihracatçı birliğine üye kaydını yaptırdıktan sonra mevzuat hükümlerine uygun bir şekilde mal ihracatını gerçekleştiren gerçek ve tüzel kişiliğe haiz firmadır.

c) Özel İzne Bağlı İhracat: Harp araç gereçleri ve silah, gübreler, tohumlar gibi bazı malların yurtdışına satışı için ön izin alınması gerekmektedir.

d) Konsinye İhracat: Kesin satışı daha sonra yapılmak üzere yurtdışına mal gönderilmesi şeklindeki ihracat biçimidir.

e) E-İhracat: İnternet üzerinden yapılan işlemlerle yurt dışına e-ticaret kapsamındaki mal ve hizmetlerin satılmasıdır.

f) Bedelsiz İhracat: Yurda tekrar getirilmesi gerekmeksizin yurt dışına mal çıkarılması şeklindeki ihracattır.

g) Kayda Bağlı İhracat: İhracata kayda bağlı mallar listesinde yer alan bir mala ilişkin gümrük beyannamesinin ilgili ihracatçı birliğine onaylatılması gerekmektedir.

h) Özellik Arz Etmeyen İhracat: İhracı yasak, kayda ya da bir kurumun iznine bağlı olmayan malların yurtdışına satılmasıdır.

i) İthal Edilmiş Malların İhracatı: İthalat rejimi çerçevesinde ithal edilen malların işlenmesi ve bu faaliyetlerden elde edilen malların yurtdışına ihraç edilmesidir.

j) Takas Yoluyla veya Bağlı Muameleyle İhracat: Mal ve hizmetlerin bedellerinin kısmen veya tamamen mal, hizmet veya teknoloji transferiyle ödenmesidir. Bağlı muamele, ikiden fazla ülke arasında takas yoluyla yapılan ihracattır.

k) Bavul Ticareti: Yurtdışındaki gerçek ve tüzel kişilerin yurt içine getirdikleri malları yurtiçinde satmalarıdır.

Dış ticarete ithalat, yabancı bir ülkeden mal veya hizmet satın alınması işlemidir. İthalat ile ilgili kavramlar ise şunlardır (Kaya, 2011:5-7):

a) İthalat Rejimi: İthali serbest olan bir malın ülke sınırlarına veya gümrüğe getirilmesine ve satın alınmasına ilişkin hükümlerin uygulandığı rejimdir.

b) İthalatçı: Mevzuat hükümlerine uygun bir şekilde mal ithalini gerçekleştiren firmalardır.

c) İhraç Edilmiş Malın İthali: Yurtdışına geçici olarak ihraç edilip işlenmiş malların ithal vergilerinden muaf olarak ülkeye ithal edilmesidir.

d) Bedelli İthalat: Yurtdışından ithal edilen malların bedellerinin döviz transferi yapılarak ödenmesidir.

e) Bedelsiz İthalat: Yurtdışında kazanılmış gelirlerle satın alınan malın yurtiçine döviz transferi yapılmaksızın getirilmesidir.

f) E-İthalat: İnternet üzerinden yapılan işlemlerle yurt dışından mal ve hizmet satın alınmasıdır.

g) Akreditifli İthalat: İthalatçı firmanın anlaşmalı olduğu banka nezdinde kredi açtırması ve malın sevk belgesinin teslim edilmesiyle ödeme yapılmasıdır.

h) Mal Karşılığı İthalat: Yurtdışından satın alınan malın teslim alınması ve sonrasında bedelinin transfer edilmesidir.

i) Belge Karşılığı İthalat: İthalatçının malın sevk belgesine karşılık ödeme yapması ve sonrasında malın teslim alınmasıdır.

j) Kredili İthalat: İthal edilen malın teslim alınıp bedelinin ileri bir tarihte ödenmesidir.

k) Akonsinyasyon İthalat: İhracatçının malını ithalatçı ülkesindeki komisyoncuya teslim etmesi ve komisyoncunun malı satarak bedelini ihracatçıya transfer etmesidir.

EK 2: Azerbaycan Cumhuriyeti menşeli ürünlerin Türkiye Cumhuriyetine ithalatında vergi oranları, ilave gümrük vergisi ve tarife indirim oranı

No	HS 2022	Ürün Tanımı	Temel Gümrük Vergisi Oranı (TGV)	İlave Gümrük Vergisi (İGV)	Tarife İndirim Oranı
1	0813409500	Dut, Ayva, Diğerleri	15,4	—	%50TGV indirimi
2	2204219300	Beyaz şarap; AB’de üretilmemiş, PDO veya PGI işaretli, muhtevası<=2Lt	70	—	15.000 hl/yıl miktar kota kapsamında %100 TGV indirimi
3	2204219400	Beyaz şarap dışındaki şaraplar; AB’de üretilmemiş, PDO veya PGI işaretli, muhtevası<=2Lt	70	—	
4	2204219500	Beyaz şarap; AB’de üretilmemiş, diğer sepaj (Tek bir üzüm çeşidinden, muhtevası<=2Lt)	70	—	
5	2204219700	Diğer beyaz şarap; AB’de üretilmemiş, muhtevası<-2Lt	70	—	
6	2204219800	Beyaz şarap dışındaki diğer şarapları AB’de üretilmemiş, muhtevası<=2Lt	70	—	

7	2206005900	Fermente edilmiş içecekler; bunların karışımları ve fermente edilmiş içeceklerle alkolsüz içeceklerin karışımları; köpüksüz, muhteva=<2 lt	70	—	
8	3917211000	Sert borular, hortumlar; etilen polimerlerinden, dikişsiz (ileri işlem görmemiş)	6,5	10	%100 İGV indirimi
9	6305321900	Dökme maddeler için polietilen/polipropilen şeritlerden esnek mahfazalar; örme veya kroşe hariç	7,2	20	%100İGV indirimi
10	6305339000	Ambalaj için polietilen ve polipropilen şeritlerden, vb.den torba ve çuval; örme veya kroşe hariç	7,2	20	%100 İGV indirimi
11	7207111400	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller; kalınlık<=130mm, haddelenmiş veya sürekli döküm suretiyle elde edilmiş, karbon<%0,25	22.5	—	%50 TGV indirimi
12	72072015001	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller; demir veya alaşımsız çelikten haddelenmiş/sürekli döküm 72072015001 diğer yarı mamuller; %0.25 <-	22.5	—	%50 TGV indirimi

		karbon < %0,6, dikdörtgen (kare dahil), genişliği kalınlığının iki katından az olanlar			
13	7213911000	Demir/alaşımsız çelikten diğer filmaşın (sıcak hadde, kangal halinde, beton takviyesinde kullanılan türden olanlar, çap<14mm)	30	–	%50 TGV indirimi
14	7214991000	Demir/alaşımsız çelikten çubuklar (Karbon<%0.25, dört yüzü sıcak haddelenmiş, beton takviyesinde kullanılan türde olanlar)	30	–	%50 TGV indirimi
15	7606119100	Alaşımsız alüminyumdan sac, levha, şerit; kalınlık < 3 mm, dikdörtgen (kare dahil) şeklinde	7,5	7	%100 İGV indirimi

Kaynak: AB Mevzuat, <https://abmevzuat.com/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-tercihli-ticaret-anlasma-8512/>

EK 3: Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı kapsamında ürün bazında belirlenen ihracat iade miktarları, azami ödeme oranları ve miktar barajları

SIRA NO	MADDE ADI	ARMONİZE GTİP	İHRACAT İADE MİKTARI	MİKTAR BARAJI	AZAMI ÖDEME ORANI
1	Kümes hayvanları etleri (sakatatlar hariç)	02.07 (0207.13.91,99; 0207.14.91,99; 0207.26.91,99; 0207.27.91,99; 0207.43; 0207.44.91,99; 0207.45.93,95,99; 0207.53; 0207.54,91,99; 0207.55.93,95,99; 0207.60.91,99 hariç)	430 TL/Ton	41%	14%
2	Yumurta	0407.00	40 TL/1000 Adet	65%	10%
3	Bal	0409.00	160 TL/Ton	20%	2%
4	Buket yapmaya elverişli veya süs amacına uygun cinsten çiçekler ve tomurcuklar	0603.11,12,13,14,15,19	475 TL/Ton	45%	9%
5	Sebzeler (pişirilmemiş, buharda veya suda kaynatılarak pişirilmiş) (dondurulmuş)	07.10 (0710.10 hariç)	180 TL/Ton	45%	10%
6	Kurutulmuş sebzeler (bütün halde, kesilmiş, dilimlenmiş, kırılmış veya toz halinde, fakat başka şekilde hazırlanmamış)	07.12(0712.90.11 hariç)	800 TL/Ton	40%	10%
7	Meyveler ve sert çekirdekli meyveler (pişirilmemiş, buharda veya suda kaynatılarak)	43412	175 TL/Ton	45%	6%

	pişirilmiş, dondurulmuş)				
8	Zeytinyağı	43358	20 TL/Ton	100%	2%
9	Kümes hayvanları etinden, sakatatından yapılmış sosisler ve benzeri ürünler ile kümes hayvanları etinden hazırlanmış veya konserve edilmiş ürünler	1601.00.99; 1602.31,32	550 TL/Ton	50%	13%
10	Hazırlanmış veya konserve edilmiş balıklar	1604	550 TL/Ton	100%	5%
11	Çikolata ve kakao içeren gıda müstahzarları	1806	270 TL/Ton	48%	5%
12	Makarnalar	1902	150 TL/Ton	32%	9%
13	Bisküviler, gofretler, kekler	1905.31.32; 1905.90.45; 1905.90.70.00.19	270 TL/Ton	18%	7%
14	Dondurulmuş meyve ve sebze ile meyve ve sebze işleme sanayiine dayalı gıda maddeleri	20.01, 20.02, 20.03, 20.04, 20.05, 20.06, 20.08 (2008.11; 2008.19.12; 2008.19.13.00.11; 2008.19.19.00.14, 39, 49; 2008.19.92; 2008.19.93.00.11; 2008.19.95.00.14, 39, 49; 2008.19.99.00.19 hariç)	185 TL/Ton	100%	8%
15	Reçel, jöle, marmelat, meyve veya sert kabuklu meyve püreleri veya pastları	20.07 (2007.99.20; 2007.99.97.00.18 hariç)	140 TL/Ton	35%	5%
16	Meyve suları ve sebze suları, meyve nektarları	2009	360 TL/Ton	15%	12%

Kaynakça: Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği, <https://dkib.org.tr/tr/aktuel-haberler-tarimsal-urunlerde-ihracat-iadesi-yardimlarina-iliskin-parakredi-ve-koordinasyon-kurulu-karari.html>